

307 475

6

51/2010

ÁLLAM- ÉS

JOGTUDOMÁNY

LI/1
2010

AZ MTA JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Főszerkesztő:

LAMM VANDA

Szerkesztőbizottság:

BRAGYOVA ANDRÁS, DEZSŐ MÁRTA, FEHÉR LENKE,
HOLLÁN MIKLÓS, LAMM VANDA, LŐRINCZ LAJOS,
PACZOLAY PÉTER, SAJÓ ANDRÁS, SÁRKÖZY TAMÁS,
SULYOK GÁBOR, VÁRNAY ERNŐ, VÖRÖS IMRE

Felelős szerkesztő:

HOLLÁN MIKLÓS

Szerkesztőség címe:

1014 Budapest, I. Országház u. 30.

1250 Budapest Pf.: 25

Telefon: 355-73-84

Fax.: 375-78-58

* * *

A kiadvány megjelenését támogatja
az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

MTA Jogtudományi Intézete

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

(1014 Budapest, Országház u. 30. tel. 00-36-1-355-9644)

E-mail: pardi@jog.mta.hu

Kiadja az MTA Jogtudományi Intézete

Borítóterv: ARCHAEOLOGIA Alapítvány

Nyomás: Gyomai Kner Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Fazekas Péter

HU ISSN 0002-564X

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Vol. LI.

2010

N° 1.

TARTALOM

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	3
AZ MTA ELNÖKÉNEK KÖSZÖNTŐJE	5
A JOGTUDOMÁNYI INTÉZET HATVAN ÉVE (Bevezető előadás)	7
TANULMÁNYOK	
<i>BRAGYOVA ANDRÁS-LAMM VANDA</i> Nemzetközi jogi kutatások a Jogtudományi Intézetben	15
<i>FEHÉR LENKE</i> Kiemelkedő személyiségek, maradandó értékek a büntetőjog és a kriminológia területén	25
<i>FEKETE BALÁZS</i> Erkölc, etikum és jog összefüggései Peschka Vilmos munkásságában	41
<i>HOLLÁN MIKLÓS</i> A korrupciós bűncselekmények jogi tárgya Wiener A. Imre írásai nyomán	51
<i>LÓRINCZ LAJOS</i> Az Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Osztály rövid története	63
<i>PÉTERI ZOLTÁN</i> A jogösszehasonlítás kelet-közép-európai centruma	71
<i>RÁCZ ZOLTÁN</i> A munkajogi kutatások tudományos műhelye	81
<i>SÁRKÖZY TAMÁS</i> A gazdasági civiljogi kutatások története	89

SULYOK GÁBOR

Általános jogelvek a nemzetközi jogban: adalékok az intézeti nemzetközi jogi kutatások történetéhez

97

SZAMEL KATALIN

Az „Állampolgárok alapjogai és kötelességei” c. kötet jelentőségéről és továbbhatásáról

107

SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF

Az összehasonlító polgári jog és a jogösszehasonlítás Eörsi Gyula életművében

115

VARGA CSABA

A jog talánya: hat évtized vitái

121

VÖRÖS IMRE

A nemzetközi magánjogi és európai jogi kutatások első hazai műhelye

139

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Az Állam- és Jogtudomány 2010. évi 1. száma azon előadások szerkesztett és átdolgozott változatát közli, amelyek az MTA Jogtudományi Intézete fennállásának 60. évfordulója alkalmából 2009. október 19. napján az MTA Székházában megrendezett konferencián hangzottak el.

Az előadások egy részében az Intézet munkatársai összegezték azokat a tudományos eredményeket, amelyeket kutatóink jogterületükön az elmúlt évtizedekben elértek. Az előadók ennek keretében elkerülhetetlenül visszatekintettek saját korábbi munkásságukra is, annak bemutatásánál azonban minden esetben törekedtek egyfajta tárgyilagosságra. Ezt a szándékot tükrözi az is, hogy a referátumok most közreadásra kerülő írásbeli változatánál egyes szám harmadik személyben fogalmaznak.

H. M.

AZ MTA ELNÖKÉNEK KÖSZÖNTŐJE

„Nincs kör, hol ki nem jelölhetjük
azon hatást, melyet a tudomány állapo-
tainkra gyakorol (...)”

(Báró Eötvös József)

A jogtudomány a rend filozófiája, az életvezetés bölcsessége: gyakorlati értékű tudás és tudóst avató felelősség. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének elmúlt 60 esztendeje során mindez változtató, alakító erővé válhatott a magyar nemzet életében. Az Intézet egybefűzte a jog-világ gondolkodásmódjait, a jogtudomány részterületeit, megalkotta és kutatta a jogállam alapjait és működését, jogtudósokat, alkotmánybírákat és köztársasági elnököket adott az országnak. Kutatói minőséget és tudósi életpályát teremtett, elveket dolgozott ki és érvényesített a jogállamiság és törvényesség terén. A pártállami években is a nyugat-európai demokratikus minták kutatásának szigete maradt, és 'rendszer váltott' a társadalmi és gazdasági reformok támogatásával. Eközben mindvégig mintát adott szakmai felkészültségéből és erkölcsi tartásból.

Ennek a szakmai és erkölcsi elkötelezettségnek kell ma olyan formáló erővé válnia, amelyet a törvényi szabályok elvi előkészítése során követni lehet. A törvények betartatásához szükség van arra a jogtudományi gondolkodásra és kutatásra, amely emberi–közösségi magatartást formál azért, hogy a törvények tisztelete általánossá váljék Magyarországon. Széchenyi István szavaival „*Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt szimpátiát is kell gerjeszteni.*” Ez a szimpátia segítheti a rendelkezéseket a gyakorlathoz formálni, a szabálykövetést értékévé tenni.

Az Intézetben végzett tudományos munka jól illeszkedik az Magyar Tudományos Akadémiának az új Akadémiai törvényben megfogalmazott közfeladataihoz: az intézmény, szakmai tekintélye révén, elméleti előkészítő munkájával nagy hatást gyakorolhat a jogállam fejlődésére, a demokratikus rend fenntartására.

A jogtudomány a törvényesség kultúrájának megalapozójaként ma is alkotó, változtató erő: kíséri és vigyázza a társadalmi változásokat, leírja és előrajzolja törvényes kereteit. Erkölcsöt formál a joggal, a jogszerűt

őrzi az erkölccsel. A Magyar Tudományos Akadémia 60 esztendőös Jogtudományi Intézetében pedig nemzetközi hírű és nemzeti értékű eszmék, kutatások és tudósok ígérnek még századokra a törvény hitelét, a jog érvényét és a közösség rendjét.

2009. október

Pálinkás József
az MTA elnöke

A JOGTUDOMÁNYI INTÉZET HATVAN ÉVE

(Bevezető előadás)

Az 1949. évre, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete létrejöttének évére, Magyarországon nem igazán a jogállami állapotok voltak jellemzők. Emberek tízezrei vesztették el vagyonukat, ezeket kényszerítették otthonuk elhagyására, vagy zártak ártatlanul börtönbe, s még a szerencsésebbek közé tartoztak azok, akire csak börtön, s nem az akasztófa várt. A diktatúra idején alapított intézet azonban – amelynek a feladata ekkoriban a kormányhatóságok munkájának segítése volt – évtizedek múlva a jogállami kutatások egyik legismertebb hazai műhelyévé vált.

A mai Jogtudományi Intézet létrejöttének előzményei az első világháború utáni évekre nyúlnak vissza,¹ amikor Bethlen István kormányfő megbízta Teleki Pált, a későbbi miniszterelnököt, hogy próbáljon létrehozni olyan intézményeket, amelyek az első világháború után Magyarországtól elcsatolt területekkel kapcsolatos különféle statisztikai, szociográfiai, közgazgatási, stb. adatok gyűjtésével foglalkoznak. Teleki Pál először 1924-ben felállította a Szociográfiai Intézetet, majd pedig 1926-ban a Magyar Statisztikai Társaság égisze alatt az Államtudományi Intézetet, amely a Statisztikai Hivatal épületében működött. Teleki olyannyira fontosnak tartotta ezt az intézményt, hogy azt haláláig irányította. Meg kell jegyezni, hogy hasonló jellegű, társadalomtudományokkal foglalkozó intézetek Nyugat-Európában az 1920-as 1930-as években már működtek. Bizonyos mértékben ezek mintájára, Teleki halála után, 1941-ben Hóman Bálint, az akkori kultuszminiszter – a volt miniszterelnöknek emléket állítva – létrehozta a nemzeti tudományok művelésére három önálló intézményből álló Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetet. A Teleki által alapított Államtudományi Intézet mellé Hóman megszervezett egy, a saját tudományágát művelő Történettudományi Intézetet, s a két budapesti intézményhez kapcsolta a Magyarországhoz visszakerült kolozsvári egyetem Erdélyi

¹ Az intézet történetével kapcsolatban ld.: PÉTERI Z.: *Jogtudományi Intézet. A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei* (szerk. Glatz F.). Budapest, 2000.; LOVÁSZ J.: *A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének előtörténete, felállításának előzményei*. Kézirat, Budapest, 1989.; Id. TRÓCSÁNYI L.: *Jogászai pályafutásom*. Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda, Budapest, 1995.

Tudományos Intézetét. A 8.646/1941. sz. miniszterelnöki rendelet² 3. §-a szerint

„A Teleki Pál Intézet feladata a magyarság és a vele együtt élő és szomszédos népek életének – történetének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési állapotának – módszeres tanulmányozása és ismertetése.”

A jogszabály értelmében már ekkor az Intézet feladata volt, hogy

„A feladatkörébe vágó tudományos kérdésekben szakértő szervként áll(jon) a hatóságok rendelkezésére.”

A háború után az Államtudományi Intézet profilja is változott, s ekkoriban kezdődött az államélet és az államszervezeti kérdések intenzívebb kutatása. Ezt nagyban előmozdította az, hogy 1947. februárjában a Magyar Zoltán-féle Magyar Közigazgatástudományi Intézet anyagának egy része, s Magyar egyik közeli munkatársa, Lovász János átkerült az Államtudományi Intézethez.

Lovász érdeme volt – akit egyébként néhány év múlva politikai okok miatt eltávolítottak az Intézetből –, hogy amikor 1949 nyárelején megszüntették az egri, a kecskeméti és a miskolci jogakadémiákat, megkereste ezen intézmények akkori vezetőit, hogy könyvtári anyagukat ne hagyják veszni, s azt adják át az Intézetnek. Ez meg is történt, s állítólag a sok könyvtől mozogni sem lehetett a szobákban. Nem is kis mértékben tehát Lovász Jánosnak is köszönhető az, hogy a Jogtudományi Intézet könyvtára ma az ország az egyik legnagyobb jogi szakkönyvtára.

Egy 1948-ban kelt kormányhatározattal a Teleki Pál Intézet nevét 1948. február 6-tól Kelet-európai Tudományos Intézetté változtatták, de a kutatóhely továbbra is a Vallás és Közoktatási Minisztérium felügyelete alatt maradt. A névváltoztatást követően felmerültek bizonyos elképzelések a Kelet-európai Intézet átszervezéséről, nem utolsósorban azért, mert időközben a Kelet-európai Intézetbe beolvadtak olyan, alapvetően bölcsészeti kutatóhelyek, amelyeknek tevékenysége eltért az Államtudományi Intézetétől. Ez utóbbtól ugyanis elsősorban – idézve egy korabeli

² A Teleki Pál Intézet alapításáról szóló miniszterelnöki rendeletet Bárdossy László írta alá.

elképzelést –, „a kormányhatóságok részére tudományos jellegű, de gyakorlati munkát” vártak.

Mintegy másfél évvel a fentebb említett névváltozást követően 1949. szeptember 13-án látott napvilágot az a minisztertanácsi rendelet [4.231/1949 (IX. 13.) M.T. sz. rend.],³ amely a Kelet-európai Intézet megszűnéséről és a tagintézetek önálló, egymástól független intézetekké történő szervezéséről szólt. E jogszabály rendelkezett az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Történettudományi Intézet, a Nyelvtudományi Intézet és az Egyetemi Földrajzi Intézet, valamint a Történettudományi Intézettel szorosan együttműködő Földrajzi Könyv- és Térképtár létesítéséről, s mind a négy intézményt a vallás- és közoktatási miniszter felügyelete alá helyezték.⁴ Lényegében tehát ettől a naptól számíthatjuk Intézetünk önálló kutatóhelyként való működését.

Ismertes, hogy 1949-ben más, ma az MTA égisze alatt működő kutatóhelyek is létrejöttek. Egy önálló állam- és jogtudományi intézet alapítása minden bizonnyal azzal a nem titkolt szándékkal történt, hogy az új intézmény a kormányhivatalok, s elsősorban az igazságügyi minisztérium segítségére legyen különböző háttéranyagok elkészítésével, s ez volt az oka annak, hogy létrejötte után nem sokkal az Intézet feletti felügyeletet az Igazságügyi Minisztérium vette át. Mindezek következtében az első években főleg dokumentációs és bibliográfiai munka, valamint fordítások készítése tette ki a munkatársak tevékenységnek jelentős részét. Ezekben a területeken is azonban olyan kiváló szakemberek működtek, mint id. Trócsányi László, aki később a munkajog itthon és külföldön elismert művelője lett, vagy Nagy Lajos, a büntetőeljárás jog akadémiai doktora.

A régi anyagokat áttekintve egyértelműen világos, hogy önállóvá válása után a kutatóhely határozottan megerősödött, nem utolsó sorban annak köszönhetően, hogy már az első években egyetemi tanulmányiak befejezése után az Intézet munkatársa lett több olyan fiatal szakember, mint a körünkben jelen lévő Herczegh Géza, Szabó András, vagy Péteri Zoltán, akik később az intézet vezető kutatói lettek, s nemzetközileg is elismert jogtudósokká váltak. Az évek során azonban nem csak fiatal tehetséges szakemberek kerültek az Intézetbe, hanem politikai okokból sokak számára a kutatóhely egyfajta menedék lett, másokat pedig a hatalom – miután működésük kínossá vált a rendszer számára – a világ elől az Intézetben rejtett el. Érdekes módon a politikai okokból a kutatóhelyre került

³ A rendeletet a minisztertanács elnökeként Dobi István írta alá.

⁴ Vö. LOVÁSZ: *i. m.* 98–99.

jogászok közül többen évtizedekig megmaradtak az Intézetben, s nem egy közülük elismert kutatóvá vált.

Az 1950-es évek elején az Intézet két nagyobb részlegről állt az Államtudományi, valamint a Jogtudományi Osztályból. Az Államtudományi Osztályt 1951-től Kovács István irányította, aki később az intézet igazgatóhelyettese, majd pedig 1980-tól a kutatóhely igazgatója lett. Az Államtudományi Osztályhoz tartoztak az államjoggal és a közigazgatási joggal foglalkozó munkatársak. A másik részleget Vas Tibor az akkori igazgató, a jogelmélet professzora vezette, s a kutatók jogelmélettel, nemzetközi joggal, családjoggal, gazdasági joggal, stb. foglalkoztak.

Az 1955-ös év mindenképpen meghatározó volt az Intézet életében, hiszen ez év májusától egy minisztertanácsi határozat alapján az Intézet az MTA kutatóhelye lett.⁵ Nyugodtan állítható, ettől az időtől indult meg az a fejlődés, amelynek eredményeképpen néhány év alatt az Intézet valóban európai színvonalú, s nemzetközi hírű kutatóintézetté vált.

Az 1950-es évek második fele, a levert forradalom utáni évek nem jelentettek törést az Intézet életében, s folytatódott a kutatóhely megerősödése, amit nem kis mértékben segített az, hogy ekkoriban lett az Intézet munkatársa több, később nemzetközileg is jegyzett tudós, így Bokorné Szegő Hanna, Eörsi Gyula, Kulcsár Kálmán, Lőrincz Lajos, Lontai Endre, Mádl Ferenc, Peschka Vilmos, Viski László, hogy csak néhány nevet említsek. Az őket követő generáció tagjai között olyan kiváló szakemberek találhatók, mint Harmathy Attila, Rác Attila, Wiener A. Imre, Ficzer Lajos, a még fiatalabbak között pedig Sólyom László, Sárközy Tamás, Varga Csaba, Vörös Imre, Nagy Endre, Sajó András, Bragyova András, Rác Lajos, Desző Márta, Baka András és Takács Albert.

Az 1960-as 1970-es években az Intézetben a kutatási feltételek igen kedvezően alakultak, kezdett megnyílni a lehetőség külföldi utazásokra, ösztöndíjak elfogadására, a könyvtárra relatíve sokkal többet lehetett fordítani, mint manapság. Ekkoriban alakult ki a ma is meglévő osztálystruktúra. Mindez nem kis mértékben az intézet akkori két vezetőjének, Szabó Imre⁶ és Kovács István⁷ akadémikusoknak volt köszönhető, akik megérdemlik, hogy emlékük előtt tisztelettel adózzunk.

⁵ Akadémiai Közlöny, 1955. május 10-i száma, MTA főtitkárának 108207/1955. MTA sz. közleménye az Állam- és Jogtudományi Intézetnek a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá helyezésétől.

⁶ Szabó Imre 1955 és 1979 között volt az Intézet igazgatója.

⁷ Kovács István 1951-től 1979-ig igazgatóhelyettes, 1980-tól 1990-ben bekövetkezett haláláig a kutatóhely vezetője.

Meg kell említeni, hogy a korábban igencsak méltatlan körülmények között, egy Szemere utcai bérház különböző emeletein elhelyezett Intézetnek 1968 őszén a várbeli akadémiai épületegyüttesbe⁸ való beköltözésével jelentősen javultak a kutatási körülmények, kényelmes munkaszobák várták a munkatársakat, végre elegendő helye lett a könyvállománynak, stb.

Az Intézetre ekkoriban egyfajta jó értelemben vett liberális légkör volt jellemző, amit persze a kívülállók nem igen tudtak. Mindenki nyugodtan végezhetett munkáját, a kutatóhely hazai és külföldi kapcsolatai bővültek, elismertsége erősödött. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1974-ben az Intézet munkatársainak szervezésében Budapesten került sor a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) kongresszusára, majd pedig 1978-ban a X. Nemzetközi Összehasonlítójogi Kongresszusra. Mindkét patinás tudományos társaság esetében ez volt az első alkalom, hogy az öt-, illetve a négyévenként sorra kerülő rendezvényüket egy szocialista országban tartották.

Amikor 1949-ben megalakult az Állam- és Jogtudományi Intézet, a döntéshozók minden bizonnyal nem gondolták, hogy a szocialista jog megerősítésére és eredményei/vívmányai átvételének előmozdítására létrehozott kutatóhely munkatársai néhány évtized múlva hány olyan munkát fognak létrehozni, amelyek éppen a szocialista jog lebontását mozdították elő, nem kevés magas színvonalú tudományos háttéranyaggal segítve a rendszerváltozást, s az annak nyomán létrejött új jogrendet. A sok-sok kutatási al- és főirány közül hadd említsem meg az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos kutatásokat, az emberi jogok belső jogi és nemzetközi jogi vonatkozásait tárgyaló munkákat, az összehasonlítójogi kutatásokat, a kriminológiai munkákat, a közigazgatás fejlesztésével összefüggő vizsgálódásokat, vagy a rendszerváltozás előtti évekbeli alkotmányjogi és közigazgatási jogi publikációkat.

A sok kiadvány közül csak egyet szeretnék kiemelni. Az Intézet kutatóinak köszönhetően magyar nyelvre lefordítva, a szükséges kommentárokkal ellátva, már az 1970-es évek elején könyvárusi fogalomba került az a kötet, amely a fejlett nyugati demokráciák alkotmányait és a nagy emberi jogi nemzetközi szerződéseket tartalmazta.⁹ Ekkor még ezek a dokumentumok Magyarországon idegen nyelven is csak néhány könyvtárban

⁸ Az Intézet jelenlegi, Budapest, I. ker. Országház utca 30. alatt található épületében a két világháború között a Belügyminisztérium működött.

⁹ *Az emberi jogok dokumentumokban* (szerk.: Kovács I.–Szabó I.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

voltak fellelhetőek, egyes régióbeli államokban pedig azokat zárt anyagként kezelték.

A rendszerváltozás utáni években az Intézet kutatói aktívan közreműködtek több fontos, új jogszabály megalkotásában. A megbízatások közül kiemelésért érdemel az, hogy az 1990-es években az új alkotmány megalapozásával kapcsolatos tudományos kutatásokat az Intézet koordinálta, sőt két kutatója – külön-külön – önálló alkotmánytervezetet (Sajó András),¹⁰ illetve alkotmánykonceptiót (Bragyova András)¹¹ is kidolgozott.

Nem hallgatható el azonban az sem, hogy rendszerváltozás évei bizonyos mértékben érzékenyen érintették az Intézetet, elsősorban azért, mert több kolléga elhagyva a kutatói pályát magas állami beosztásba került. Ha jól összeszámoljuk, akkor összesen két köztársasági elnök, az Emberi Jogok Európai Bíróságának eddigi két magyar tagja, több miniszter, miniszterhelyettes, egy határozatképes Alkotmánybíróságra való alkotmánybíró került ki az Intézet kutatói körül. Nyugodtan mondható mára az Intézet ismét „feltöltődött”, számos tehetséges fiatal munkatársunk van, s kutatóinknak több mint a fele 40 éven aluli, akik között, ha nem is jövőbeli köztársasági elnökök, de – meg vagyok győződve – több jövőbeli akadémikus, alkotmánybíró, vagy ombudsman található.

Az 1990-es években végbement akadémiai konszolidációs folyamat eredményeképpen az Intézet nevét megváltoztatták, s a korábbi Állam- és Jogtudományi Intézet helyett – a szakmai körökben általában használatos – MTA Jogtudományi Intézete lett a kutatóhely neve.

Az elmúlt hat évtized eredményeiről nehéz röviden számot adni. Elmondható, hogy az Intézet kutatóinak munkájában mindig is szerencsésen ötvöződtek az elméleti alapkutatások, s a gyakorlati orientáltságú munkák. A kutatóhely megalakulása óta a munkatársak közel félezer könyvet publikáltak, s a tanulmányok és egyéb cikkek száma több ezret tesz ki. Mindezek az eredmények azonban nem csak kutatóinknak köszönhető, hanem az Intézet adminisztratív munkatársainak is, akik odaadásukkal és szorgalmukkal nagyban segítették a kutatók munkáját.

Mai rendezvényünkön megpróbálunk visszatekinteni az elmúlt 60 év kutatásaira és eredményeire. Előre szeretném hangsúlyozni, nem a legutóbbi évekről akarunk tájékoztatást adni, az megtalálható a beszámolóinkban. Konferenciánkon egyfelől az intézet egy-egy nagyobb szervezeti

¹⁰ SAJÓ A.: *Alkotmánymodell – szövegtervezet*. A társadalmi problémák jogi kezelése (OTKA) és a Normatív struktúrák (TS 3/2) kutatás keretében, Budapest, 1990.

¹¹ BRAGYOVA A.: *Az új alkotmány egy koncepciója*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1995.

egységének tevékenységéről próbálunk képet adni, másfelől pedig – fiatal kollégáink előadásában – az Intézet egy-egy kiváló kutatójának a maga korában számottevő és nagy visszhangot kiváltott tudományos eredményéről kapunk tájékoztatást.

Szeretnénk remélni, hogy az elkövetkező nem csak hatvan, de többször hatvan év is ugyanolyan eredményes lesz, mint az első hat évtized. Ehhez kérném az Intézet valamennyi volt, jelenlegi és jövőbeli munkatársának segítségét és támogatását.

Lamm Vanda

Bragyova András*–Lamm Vanda**

NEMZETKÖZI JOGI KUTATÁSOK A JOGTUDOMÁNYI INTÉZETBEN

Az MTA Jogtudományi Intézetében folyó nemzetközi jogi kutatásokkal kapcsolatban elmondható, hogy ez volt azon jogterületek egyike, amelyet évtizedeken át csak néhány munkatárs művelt, ennek ellenére azonban a kutatóknak számos itthon és külföldön is elismerést kiváltó kutatási eredményt sikerült felmutatniuk. A nemzetközi jogi kutatásokra egyébként mindig is jellemző volt az individuális kutatómunka, s hat évtizeden át alig volt olyan téma, amelyen a munkatársak közösen dolgoztak volna.

A nemzetközi jogi kutatások az Intézetben az 1950-es évek elején kezdődtek, amikor Herczegh Géza szegedi egyetemi tanulmányait bejezve a kutatóhelyre került. Herczegh Géza kutatási témája kezdetben a gyarmati rendszer felbomlásával összefüggő nemzetközi problémákra irányult, s erről szóló első könyve is.¹ Érdeklődése már ekkor is inkább az elméleti kérdések felé fordult és az általános jogelveknek a nemzetközi jogban betöltött szerepével kezdett foglalkozni, e témából írt disszertációjával 1965-ben megszerezte az állam- és jogtudományok kandidátusa fokozatot, a munka angol nyelven 1969-ben jelent meg.² Herczegh Géza könyvében – szakítva a korabeli szocialista nemzetközi jogi szakirodalomban uralkodónak tekinthető állásponttal – azon a nézeten volt, hogy a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikke. 1. bek. c) pontjában a Bíróság által alkalmazott jogforrások között szereplő, a „civilizált nemzetek által elismert jogelvek” alatt nem a nemzetközi jognak szerződésekből és szokásjogi szabályokból leszűrhető elvei értendők, hanem a nemzetközi jognál jog-

* Alkotmánybíró, Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága, Budapest, 1015 Budapest, Dónáti u. 35–45.

Email: bragyova@mkab.hu

** MTA lev. tagja, igazgató, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u. 30.

Email: lamm@jog.mta.hu

¹ HERCZEGH G.: *A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

² HERCZEGH G.: *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. A monográfia magyar nyelven nem került publikálásra.

technikailag fejlettebb belső jogi elvek, amelyeket joghézag esetén analógia útján a nemzetközi bíró alkalmazhat.

Az 1950-es évek végén lett az Intézet kutatója a Külügyminisztérium volt munkatársa, Bokorné Szegő Hanna. Ezt követően majd másfél évtizeden át a nemzetközi jogi csoport mindössze két főből állt. A nemzetközi jogi részleg egyébként egészen az 1980-as évek közepéig a Szabó Imre igazgató által vezetett Jogelméleti és Nemzetközi Jogi Osztály keretében működött.

Meg kell jegyezni, hogy Bokorné Szegő Hannán és Herczegh Gézán kívül egy-egy téma erejéig az Intézet más részlegeihez tartozó munkatársak is foglalkoztak nemzetközi joggal, s az 1960-as évek elején megalakult Jogösszehasonlító Osztályon dolgozó Sebestyén Pálnak és Pulay Gábornak, illetve a büntetőjogi részleghez tartozó Márkus Ferencnek is megjelentek nemzetközi jogi tárgyú tanulmányai.

Bokorné Szegő Hanna már külügyes korában is publikált egy-két nemzetközi jogi cikket, az Intézetbe kerülve a nemzetközi szerződések jogát kutatta. 1960-ban megvédett kandidátusi disszertációja a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokat tárgyalta, ez az értekezés könyvalakban is megjelent.³ A fenntartások témája akkoriban igen aktuális volt, tekintettel arra, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága intenzíven foglalkozott a nemzetközi szerződések jogának kodifikálásával.

A korabeli ideológiának megfelelően az Intézet nemzetközi jogászainak továbbra is feladata volt a gyarmati rendszer felbomlásával összefüggő nemzetközi jogi kérdések kutatása és a témakörből az 1970-es évek elején Bokorné Szegő Hanna is publikált egy könyvet, mely először angol nyelven⁴ látott napvilágot. A munka az önrendelkezési jog megvalósulásának szemszögéből vizsgálta a gyarmati rendszer felbomlásának folyamatát, s részletesen elemezte az új államoknak a nemzetközi közösségbe való beilleszkedésével összefüggő nemzetközi jogi kérdéseket.

Az 1970-es évektől a nemzetközi jogi témák köre kibővült. Így Bokorné Szegő Hanna a nemzetközi jogalkotás és a nemzetközi szervezetek problémáit kezdte vizsgálni. Akadémiai doktori disszertációja „A nemzetközi szervezetek szerepe az egyetemes jellegű nemzetközi jogi normák létrehozásának folyamatában” címet viselte, ez a munka 1976-ban jelent meg

³ BOKORNÉ SZEGŐ H.: *A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.

⁴ BOKORNÉ SZEGŐ H.: *New States and International Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

magyarul, majd 1978-ban angolul.⁵ A monográfia a nemzetközi szervezetteknek, s elsősorban az ENSZ-nek a nemzetközi jog szokásjogi és szerződéses szabályainak kialakításában játszott szerepét vizsgálja, külön figyelmet fordítva az ENSZ-nek a nemzetközi szerződések érvényesülésével kapcsolatos szerepére is.

A kutatási témák között ekkoriban megjelennek bizonyos, szocialista viszonyok között mindenképpen újdonságnak számító kérdések is, így a nemzetközi kapcsolatok elméletével és a nemzetközi jog szociológiájával összefüggő problémák. E kérdéskörökkel elsősorban Herczegh Géza foglalkozik, aki a hazai szakirodalomban elsőként elemezte a nemzetközi jog szociológiáját, s erről több nagy visszhangot kiváltott tanulmánya látott napvilágot.⁶ De e témakörrel kapcsolatban Bragyova András is megjelentetett egy tanulmányt, mely a nemzetközi jog érvényességével foglalkozott.⁷ Szintén Herczegh Géza nevéhez fűződnek a humanitárius nemzetközi jogi kérdések kutatása, amelyek az 1970-es évek közepén váltak különösen aktuálissá, miután ekkoriban folytak a háború áldozatainak védelméről szóló az 1949. évi genfi egyezményeket kiegészítő jegyzőkönyvekkel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások. Herczegh Géza 1974 és 1977 között a háború áldozatainak védelmével foglalkozó diplomáciai megbeszéléseken a magyar delegáció tagja volt, s a III. sz. bizottság alelnöke. Akadémiai doktori disszertációját is a humanitárius nemzetközi jogból írta. Értekezése az 1980-as években megjelent magyarul és angolul.⁸ Herczegh Géza ebben az időben már csak részfoglalkozásúként volt az Intézetben alkalmazva, miután Pécssett lett egyetemi tanár, sőt dékán. 1985-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1990-ben pedig rendes tagjává választották. Akadémiai székfoglalóját 1986-ban „A nemzetközi jogalkotás lehetőségei és korlátai”, 1991-ben pedig „Az emberi jogok szerepe a mai nemzetközi jogban” címmel tartotta.⁹ Herczegh Géza

⁵ BOKORNÉ SZEGŐ H.: *Az ENSZ helye a nemzetközi jogalkotásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.; *The Role of the United Nations in International Legislation*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

⁶ HERCZEGH G.: *Az államközi kapcsolatok tudományos vizsgálatának eddigi útjai. Állam- és Jogtudomány*, 1969.; *A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban. Állam- és Jogtudomány*, 1972.

⁷ BRAGYOVA A.: *A nemzetközi jog érvényessége. Állam- és Jogtudomány*, 1980. 74–108.

⁸ HERCZEGH G.: *Humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981., illetve *Development of International Humanitarian Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

⁹ Herczegh Géza 1991 és 1993 között a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának elnöke. 1990-től 3 éven át alkotmánybíró. 1993-ban a vá-

egyébként pécsi egyetemi tanárként számos, a kisebbségek jogaival foglalkozó tanulmányt publikált, s történettudományi munkái is jelentősek.¹⁰

Az intézeti nemzetközi jogi kutatások idővel egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert, amit az is jelez, hogy több fiatal került az intézetbe. Így egyetemi tanulmányai után 1968-ban Lamm Vanda, 1977-ben pedig az Általános Értékforgalmi Bankban töltött kétévnyi gyakorlati munka után Bragyova András. Mindkettőjük kutatómunkája a nemzetközi joghoz kapcsolódott, Lamm Vanda szervezetiileg soha sem tartozott a nemzetközi jogi csoporthoz, Bragyova András pedig 1987-ig, amikor átkerült a Jogösszehasonlító Osztályra.

A Jogösszehasonlító Osztályra beosztott Lamm Vanda¹¹ intézeti pályafutásának kezdetétől egy új jogterület, a nukleáris energia hasznosításának nemzetközi jogi kérdéseit kutatta, s a hazai szakirodalomban elsőként dolgozta fel ezen új energiafajta hasznosításának nemzetközi jogi vonatkozásait. 1979-ben megvédett kandidátusi értekezése is e témából készült, a munka könyvalakban 1983-ban látott napvilágot,¹² s kiadói nívódíjban részesült. Ez a monográfia angolul is megjelent,¹³ s mind a mai napig külföldön is az egyik legtöbbet idézett ilyen témájú munka.

Lamm Vanda kutatási tevékenysége a későbbiekben a nukleáris jogi kérdéseken túlmenően a nemzetközi bírászkodás és a nemzetközi viták békés rendezésével összefüggő kérdésekre is kiterjedt. Az állam- és jogtudomány doktora fokozatot 1988-ban szerezte meg „Válságjelenségek a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerében” című értekezésével.¹⁴ A nemzetközi bírászkodás témaköréből az évek során négy könyvet publikált, amelyek a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatával, a nemzetközi vá-

ratlanul elhunyt lengyel Manfred Lachs helyébe beválasztják a Nemzetközi Bíróság tagjai közé, 1994-től 9 éven át a kelet-európai államok régiójának színeiben a Nemzetközi Bíróság tagja. Herczegh Géza 2010. januárjában hunyt el.

¹⁰ Ld. *Magyarország külpolitikája 896–1919*. Kossuth, Budapest, 1987.; valamint *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyar Szemle, Budapest, 1999.

¹¹ A Jogösszehasonlító Osztályon eltöltött évek alatt Lamm Vanda több összehasonlító jogi idegen nyelvű tanulmánykötetnek volt a társszerkesztője, s a Budapesten megrendezett X. Összehasonlító Jogi Kongresszus szervező bizottságának titkára volt.

¹² LAMM V.: *A nukleáris energia hasznosításának nemzetközi jogi kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

¹³ LAMM V.: *The Utilization of Nuclear Energy and International Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

¹⁴ 2007-ben Lamm Vandát a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Akadémiai székfoglalóját *Rule of Law a nemzetközi jogban* címmel 2008. áprilisában tartotta.

lasztott bíráskodás fejlődésével, valamint a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerével foglalkoztak.¹⁵ Később környezetvédelmi tárgyú és emberi jogi témájú munkái is megjelentek. Itthon és külföldön több, a rendszerváltozással foglalkozó írása látott napvilágot, illetve e kérdéskörrel foglalkozó magyar és angol nyelvű tanulmányköteteket is szerkesztett. Társszerkesztőként nevéhez fűződik az új Jogi Lexikon elkészülte (1999).¹⁶

Az 1970-es évek közepén lett az Intézet kutatója Bragyova András, aki- nek tudományos pályafutásának kezdetén főleg nemzetközi jogi tanulmányai jelentek meg, többek között a környezetvédelem nemzetközi joga, a nemzetközi jog elméleti kérdései, a nemzetközi jog és a belső jog viszonya, az emberi jogok nemzetközi jogi védelme, valamint az állami immunitás kérdéseiről. Kandidátusi értekezése a nemzetközi konfliktusok rendezésének elméleti kérdéseit tárgyalta, ideértve a nemzetközi tárgyalások elméletét és nemzetközi bíráskodást is; a munkában egyébként külön foglalkozott a nemzetközi jogi érvelés elméletével is.

Az 1980-as évek végétől Bragyova András érdeklődése fokozatosan az alkotmányjog felé fordult. Először összehasonlító alkotmányjogi munkákat publikált választójogi kérdésekről, a kétkamarás parlamentekről, illetve a köztársasági elnök jogállásáról a parlamentáris kormányzati rendszerekben. Az 1990-es évek elejétől tudományos munkásságának középpontjában az alkotmányjogon belül az alkotmánybíráskodás kérdései álltak, mégpedig kettős értelemben: egyrészt az alkotmánybíráskodás elmélete, másrészt az alkotmánybíráskodásban felmerülő alkotmányjogi kérdések. „Az alkotmánybíráskodás elmélete” című monográfiája 1994-ben jelent meg, s ezzel a témával foglalkozott akadémiai doktori disszertációja is. Az 1990-es években jelentős szerepet vállalt az új alkotmány előkészítésével kapcsolatos intézeti kutatások szervezésében és irányításában, s a szerzője volt „Az új alkotmány egy koncepciója” (1995) című terjedelmes munkának, amelyben nem csak egy önálló alkotmánykonceptiót dolgozott

¹⁵ *A Nemzetközi Bíróság döntései 1957–1982.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.; *Az államok közötti viták bírói rendezésének története.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.; *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.; *Jogi Lexikon.* KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 1999. [szerkesztő]; *A Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszere.* KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁶ *Jogi lexikon,* KJK KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 1999. 645. A lexikon 2009-es második bővített kiadását – az első kiadás társszerkesztőjének, Peschka Vilmos akadémikusnak 2006-ben bekövetkezett halála miatt – már egyedül ő állította össze és szerkesztette (ld. *Jogi Lexikon.* Átdolgozott és bővített kiadás. Complex Wolters Kluwer Csoport, Budapest, 2009.)

ki, de tudományos háttéranyaggal is szolgált a készülő, s – akkoriban – elvetélt alkotmányhoz. Bragyova András mindkét könyvét azóta is sokat idézik. Az alkotmánykoncepción kívül szerkesztette „A nemzetközi jog az új alkotmányban” (1997) című tanulmánykötetet. Bragyova András 2005-ben alkotmánybíró lett, de az Intézettel való kapcsolatait nem szakította meg.

Az 1980-as évek elején csatlakozott az Intézet nemzetközi jogászhöz az Ukrajnából áttelepült Masenkó Viktor, aki ekkor már rendelkezett kandidátusi fokozattal. Masenkó Viktor kezdetben elsősorban környezetvédelmi, illetve emberi jogi kérdésekkel foglalkozott. Szerkesztette az „Az Európa Tanács válogatott egyezményei” című vaskos dokumentumgyűjteményt.¹⁷ Masenkó-Mavi Viktor¹⁸ a Centrum megszűnése után is folytatta emberi jogi kutatásait, s nevéhez fűződik több fontos nemzetközi emberi jogi dokumentum magyar fordítását tartalmazó dokumentumgyűjtemény közreadása, s szerzője az Európa Tanácsnak az emberi jogok védelmében játszott szerepét feldolgozó monográfiának.¹⁹ Az *Európai Emberi Jogi Döntvénytár* c. folyóirat főszerkesztője. Masenkó-Mavi Viktor 1998 és 2003 között a Dayton-i egyezmény alapján létrehozott, bosznia-hercegovinai Emberi Jogi Kamara tagja volt.

A nemzetközi jogi kutatásokban az 1980-as években mind nagyobb hangsúlyt kaptak az emberi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatos kérdések. Ez szervezeti téren is megmutatkozott, 1989-ben Bokorné Szegő Hanna és Masenkó-Mavi Viktor az emberi jogokkal összefüggő kérdések kutatására az Intézeten belül megalakították az Emberi Jogi Centrumot, amelynek fiatal munkatársai igen jelentős dokumentációs munkát végeztek. A Centrum később megszűnt, illetve átalakult Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvánnyá, s kivált az Intézetből. Még egyetemista korukban a központ keretében kezdte szakmai pályafutását Körmendi-Ékes Judit és Weller Mónika. Bokorné Szegő Hannának és Masenkó-Mavi Viktornak köszönhetően 1990-ben új emberi jogi folyóirat is indult, *Acta Humana* Emberi Jogi Közlemények néven. Az *Acta Humana* című folyóirat 1990-ben indult. Ez volt az első hazai szaklap, amely kifejezetten az emberi jogok kérdéskörével foglalkozott. A lap azóta is létezik, s általában évente négyszer jelenik meg. A folyóirat elsősorban elméleti és nemzetközi jogi

¹⁷ MASENKÓ V.: *Az Európa Tanács válogatott egyezményei*. Osiris, Budapest, 1999.

¹⁸ Masenkó Viktor munkáinak egy részét Mavi Viktor, illetve Masenkó-Mavi Viktor néven publikálta.

¹⁹ MASENKÓ-MAVI V.: *Az Európa Tanács és az emberi jogok*. László Imre, Budapest, 1993.

kérdésekkel foglalkozik, de gyakoriak a tematikus számok, melyekben a hazai gyakorlatot is érintik. A lapnak 2006-ban bekövetkezett haláláig Bokorné Szegő Hanna volt a főszerkesztője.

1981-től Bokorné Szegő Hanna vette át a *Questions of International Law* című nemzetközi jogi tanulmánykötet sorozat szerkesztését, miután az előző évben elhunyt az alapító szerkesztő Haraszi György professzor.²⁰ A sorozat a hazai nemzetközi köz- és magán jogászok tollából kötetenként mintegy 15 angol nyelvű tanulmányt tartalmazott, s 1991-ig 5 kötete jelent meg. Az 1990-es évek elején anyagi okok miatt a sorozat megszűnt.

Az intézet nemzetközi jogászai számos nemzetközi tárgyaláson képviselték Magyarországot.

Bokorné Szegő Hanna egyebek között a nemzetközi szerződésekben, továbbá az állami vagyonban, államadósságban és levéltárakban való államutódlásról szóló nemzetközi szerződések kidolgozásában működött közre, s a témakörből kismonográfiát adott közre.²¹ Tizenkét éven át volt tagja, 1969-ben pedig elnöke az ENSZ Nők helyzetével foglalkozó bizottságának.

Herczegh Géza humanitárius nemzetközi jogi konferenciákon, többek között az 1949. évi négy genfi egyezmény 1977. június 10-én elfogadott két kiegészítő jegyzőkönyvének tárgyalásain vett részt. Bragyova András az ún. savas eső egyezménynek (nagyávolságú légszennyezési egyezmény) kidolgozásában vett részt 1979-ben. Lamm Vanda 1981 és 1983 között tagja volt a nőkkel szembeni diszkrimináció felszámolására létrejött 1979-es egyezmény (CEDAW) bizottságának, s aktívan közreműködött a szerződésben részes államok jelentései útmutatóinak (*guidelines*) kidolgozásában. Az 1990-es években pedig a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség égisze alatt folyó az 1963. évi bécsi nukleáris kárfelelősségi egyezményt felülvizsgáló tárgyalásokon vett részt, s az 1997-es diplomáciai konferencián a magyar delegáció vezetője volt. Szintén az 1990-es években tagja, illetve alelnöke volt az iraki-kuwaiti háború környezeti kárainak felmérésével

²⁰ A *Questions of International Law* kiadását 1962-ben indította el a Nemzetközi Jogi Egyesület Magyar Tagozta, amely annak idején a Magyar Jogász Szövetség égisze alatt működött. A szerény terjedelemben és külsővel megjelenő kétévenkénti kiadvány a hazai nemzetközi köz- és magánjogászok tanulmányait adta közre angol nyelven. A sorozat 1970 után megszűnt, s majd csak az évtized végén indítja el újra Haraszi György professzor a Sijthoff and Nordhoff International Publishers és az Akadémiai Kiadó közös gondozásában. Az újabb – most már terjedelmesebb és kemény kötésben megjelenő – tanulmánykötet-sorozatot azonban csak 1991-ig létezett.

²¹ BOKORNÉ SZEGŐ H.: *Államazonosság – államutódlás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

foglalkozó UNEP szakértői bizottságnak. Masenkó-Mavi Viktor több évig tagja volt Európa Tanács emberi jogi kodifikációs bizottságának, közreműködött az Európa Tanács több szakértői bizottságában, amelyek az újonnan csatlakozó kelet-európai államok jogrendszerét véleményezték az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normáknak való megfelelésségük szempontjából.

A nemzetközi jogászok aktív nemzetközi szereplésének köszönhetően több rangos nemzetközi konferencia házigazdája volt az Intézet, így 1992-ben a Nemzetközi Menekültügyi Társaság (AWR) kongresszusa volt Budapesten, 1993-ban pedig a Nemzetközi Jogi Egyesület (ILA) első regionális konferenciáját szervezték a kutatók.²² Megemlíthető még a Nemzetközi Nukleáris Jogi Társaság 2001-ben megtartott XV. Kongresszusa, de az Intézet volt a társszervezője az Európa Tanács 1995-ös, 8. emberi jogi kongresszusának is.

Az egyetemi oktatómunkában a nemzetközi jogászok jelentős szerepet játszottak. Herczegh Géza 1963 és 1967 között a Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán diplomáciatörténetet oktat. 1967-től a Pécsi Tudományegyetemen nemzetközi közjogot tanít kezdetben docensként, majd 1980-tól tanszékvezető egyetemi tanárként. 1981-től két cikluson át a Pécsi Tudományegyetem dékánja volt. Bokorné Szegő Hanna a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén oktatott a szak 1963-as indulásától kezdve egészen haláláig, részben nemzetközi közjogot, részben emberi jogokat. Lamm Vanda a Miskolci Egyetemen 1984-től docensként, 1990-től egyetemi tanárként tanított nemzetközi közjogot. 1998-tól a győri Széchenyi István Egyetem professzora.²³ Bragyova András az 1980-as évek közepétől oktatott a Miskolci Egyetemen nemzetközi közjogot, közben meghívást kap a Közép Európai Egyetemre, s több mint tíz éven át a *Department of Political Science*-n vendégoktatóként alkotmányelméletet és jogfilozófiát tanított. A 2000-es évek elejétől – alkotmánybírói megbízatása mellett – a Miskolci Egyetemen az alkotmányjog professzora. Masenkó-Mavi Viktor főiskolai tanárként oktat a Covinus Egyetem Közigazgatási Karán nemzetközi jogot és emberi jogokat.

2000 években több tehetséges fiatal került az Intézetbe, akik szintén a nemzetközi jog kutatására adták fejüket. Közülük megemlíthető a Mis-

²² 1981-től 1995-ig Bokorné Szegő Hanna töltötte be az ILA Magyar Nemzeti Tagozatának elnöki tisztségét.

²³ Lamm Vandát 2001-ben beválasztották az *Institut de droit international* tagjai közé, 2009-ben a társaság alelnöke lett.

Fehér Lenke*

KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGEK, MARADANDÓ ÉRTÉKEK A BÜNTETŐJOG ÉS A KRIMINOLÓGIA TERÜLETÉN

Bevezetés

Az MTA Jogtudományi Intézete immár 1955 májusa óta működik a MTA keretében, annak egyik társadalomtudományi kutatóintézeteként. Mint ismeretes, az Intézet tényleges története ennél lényegesen távolabbi időre, egészen 1926-ra nyúlik vissza.

Ez a jeles évforduló, alkalmat ad a visszatekintésre, annak a tevékenységnek az értékelésére, melyet magunkénak tudhatunk. Örömet ad a sikerek felidézése és további feladatokat jelöl ki a mulasztások pótlásának igénye, a továbbfejlődés vágya. Molière szavaival élve ugyanis nemcsak azért tartozunk felelősséggel, amit megtettünk, hanem azért is, amelyet elmulasztottunk megtenni.

Az Intézet feladatköre sokrétű. Ezek sorában az értékes jogi tradíciók megőrzése, a jogelmélet, a jogi teóriák története és elemzése, a jogösszehasonlítás is fontos szerepet játszik. Kiemelkedően fontos, aktuális feladat a jogtudományok korszerű művelése és továbbfejlesztése, továbbá, a kutatómunka eredményeivel a jogalkotás, a jogalkalmazás, a jogi oktatás és továbbképzés támogatása.

A kutatási tevékenység egy-egy ciklusban, az MTA által jóváhagyott, hosszú távú kutatási terven alapul. Az Intézet egyes kutatási főirányai szerinti témák, prioritások kidolgozása az Intézet több osztályának a tevékenységi körébe tartozik, amelyben több jogág is érintett.

A *bűnügyi tudományok* terén, az utóbbi néhány évben az *emberi jogok, a rule of law, valamint az uniós jog területét* érintő kutatások domináltak. A korábbi években azonban az interdiszciplináris kutatások, a környezetvé-

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.
E-mail: feher@mta.jog.hu

delem, a gazdasági jog területén is számos kiemelkedő, a bűnügyi tudományok területére eső tudományos eredmény született.

Az intézeti kutatómunka gyakran az egyes osztályokra, vagy az osztálystruktúrát is átlépő több jogágra kiterjedő, illetve interdiszciplináris szakmai team-ekben történik.

I. A bűnügyi tudományokkal foglalkozó osztály munkatársainak tudományos kutató és oktató tevékenysége

Az Intézet történetét jómagam a 70-es évektől kezdve ismerem személyesebb, konkrétabb módon, hiszen 1973 tavasza óta tartozom az Intézet munkatársai közé.

A Büntetőjogi Főosztály vezetője ekkor Horváth Tibor volt a Büntetőjogi Osztályon, rajta kívül Viski László és Wiener A. Imre, míg a Kriminológiai Osztályon Vermes Miklós és Szabó András professzorok dolgoztak. Szinte mindannyian igen sok segítséget és biztatást adtak nekem, mint kezdő kutatónak. Szakmai fejlődésemben és emberi tartásomban egyaránt igen sokat köszönhetek Viski professzor úrnak, aki úgy irányította érdeklődésemet, hogy a jogtörténeti, jogelméleti szempontból jelentős, hazai és külföldi gondolkodók munkáival megismerkedve, jogdogmatikai tudásomat megalapozva, forduljak az aktuális problémákat taglaló szerzők műveire.

Az Intézet munkatársai jelentős mértékben hozzájárultak a kor büntetőjog-tudományának a fejlődéséhez. Kutató munkájuk mellett,

- kiemelten foglalkoztak, szakmailag és emberileg is törődtek a tudományos utánpótlás nevelésével,
- jelentős tudományszervezési és -népszerűsítési feladatokat láttak el,
- aktívan részt vettek a törvény-előkészítésben, a kodifikációs munkában,
- széleskörű hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatokat építettek ki és gondoztak,
- magas színvonalú oktató munkát is végeztek,
- jelentős, köztük számos maradandó értékű művet publikáltak.

Az Intézet kiváló tudományos műhely volt, ahol a kor neves elméleti és gyakorlati jogterülettel foglalkozó szakemberei gyakran és szívesen időztek, hosszú és lelkes tudományos vitákat folytattak, s esetenként jóízűen

anekdotáztak. Ez a szellem ma sem hunyt ki, de az idő könyörtelen szorításában az események pörgésében, az Intézet és a kutatók élete egyaránt sokat változott. A tennivalók oly módon megsaporodtak, hogy gyakran elfelejtünk megállni és örülni a teljesítménynek. Az ilyen percekre való visszatekintés ma már valódi ajándéknak számít.

Igen nehéz röviden, összefoglaló jelleggel beszélni az Intézet bűnügyi tudományok művelésével foglalkozó osztályának a tevékenységéről, anélkül, hogy az túl általános vagy túl személyes ne lenne. Több száz tanulmány és kötet született ezen időszak alatt, s közülük számos munkának korszakos jelentősége van. Ha jól meggondolom azonban, a példálódzó jellegű felsorolás sem könnyebb, hiszen a beszámoló ily módon történő prezentálása nagyon szubjektív és esetleges lehet. Mégis vállalom kell ezt a kockázatot, azzal, hogy előre is elnézést kérek, ha nem említek meg név szerint mindenkit, aki ezt megérdemelné, vagy ha valakinek munkái közül nem az általuk legfontosabbnak tartott műveket emelem ki.

Az intézetben folyó büntetőjogi kutatások az 1950-es években érintették a büntetőjog általános és különös részébe tartozó kérdéseit egyaránt, így foglalkoztak pl. a bűncselekmény fogalommal, a bűnösség, az okozati összefüggés témájával, a hivatali bűncselekményekkel, de érintették az ügyészség szerepét, feldolgoztak tudománytörténeti témákat és felvetettek számos más érdekes kérdést. Az Osztály az MTA Állandó Bizottságával együttműködve, sokat tett a büntetőjogi szabályozás gyakorlati elősegítése érdekében.

A 60-as évektől a büntetőeljárás témaköréből a tanúbizonyítás kérdéseinek kutatását emelnénk ki, illetve a büntetőperbeli fellebbezésről írt monográfiát. 1973-ban, „A büntetőítélet” című kutatás eredményeinek összegzéseként, Nagy Lajos tollából doktori disszertáció is született. Ezt követően, a büntető ítélet szerkezete, a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás sajátosságai, a terhelt védelemhez való joga és sok más kérdés is a kutatások középpontjában állt. Rendkívül jelentős és a jövő nemzedékek számára értékes, maradandó tevékenység, hogy összeállításra került az Állam- és Jogtudományi bibliográfia 1973-tól 1978-ig, valamint az 1825–1849-es periódus bibliográfiájának sajtó alá rendezésére került sor.

A *kriminológia* kérdésköréből, a kriminológiai kutatások módszertani alapjai, a bűncselekmények okainak vizsgálata, a bűnözés alakulásánál szerepet játszó tényezők vizsgálata, illetve bűnmegelőzés szociálpolitikai

módszereinek a felvázolása terén születtek kiemelkedő eredmények. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat is végeztek az Osztály munkatársai a fiatalkori bűnözés és a gazdasági fejlődés összefüggéseiről. Emellett a kriminológia módszertanát és gyakorlatát, a visszaeső bűnözés elleni küzdelem alapjait is vizsgálták. 1971-ben az Akadémiai Kiadónál megjelent Vermes Miklós, „A kriminológia alapkérdései” című kötete, amely mind mai napig, igen sokszor idézett, jelentős munka.

A Büntetőjogi Osztály jeles kutatói a hazai és külföldi büntetőjog-tudomány, így különösen a német büntetőjogi dogmatika iránt elmélyült érdeklődést mutattak, sőt annak avatott ismerői voltak. Így pl. Viski László sokat foglalkozott, és e tárgyban a német kollégákkal emlékezetes eszmecsere-t folytatott „a normatív büntetőjogtannak az empirikus kutatásra való kiterjesztéséről, illetve a két tudománynak – mint ahogy arról már Franz Liszt is szólt – az ‘össz-büntetőjog tudomány’ keretébe illesztéséről”.¹

Rendkívüli azonban, hogy az Osztály egyes tagjainak a szakmai érdeklődése más, a büntetőjoggal rokon területekre, tudományágakra is kiterjedt, (így a pszichológiára, pszichiátriára, szociológiára, vagy a közlekedési büntetőjog kapcsán, a közlekedéstechnikára, kriminalisztikára) és e tudományok eredményeit magas szinten integrálták a bűnügyi tudományokba.

Viski László, aki a büntetőjogi dogmatika elmélyült ismerője, számos dogmatikai alapmű szerzője, e tevékenységén túl, többek között kriminalisztikai tankönyvet szerkesztett, illetve több fejezetének szerzője volt; a KRESZ szabályok módosításán fáradozott; kriminológiai kutatásokat végzett. Ez a mentalitás, eltérően a nyugat-európai gyakorlattól, Magyarországon abban a korban, sőt még később is szokatlan és nehezen elfogadott volt. A közelmúltban elhunyt, jeles büntetőjogász, az AIDP tiszteletbeli elnöke, *Jescheck professzor úr* véleménye szerint, ez a gondolkodás „szabadította fel hazájában észrevétlenül, de hatékonyan a büntetőjogtudományt a kor politikai és ideológiai korlátai alól.”² Viski professzor úr rendkívül sokoldalú, érdeklődő és probléma-érzékeny tudós volt, aki kivételesen magas szinten művelte mind a büntetőjogi dogmatikát, mind pedig

¹ JESCHECK, H. H.: Viski Lászlóról. In: *Viski Emlékkönyve* (szerk.: Wiener A. Imre). Jog és Jogtudomány 5., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1994. 9.

² *Uo.*

a kriminalisztikát. Az ő nevéhez fűződik a kriminalisztikai oktatás újjászervezése az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán. Részt vett az egyetemi oktatásban és az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet (OKKRI)³ munkájában is.

Viski László, aki páratlan szívóssággal és lelkesedéssel dolgozott, több nyelven beszélt szinte anyanyelvi szinten, többször járt tanulmányúton a Max-Planck Intézetben, Freiburgban, és hosszabb időt töltött az Amerikai Egyesült Államokban is. Fáradhatatlan és lelkes kutató volt, akinek a tudomány volt az élete, s aki munkássága révén, nemzetközi hírű tudóssá vált. A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság 50 éves történetében, ő volt az Igazgató Tanács első szocialista országbeli tagja, és főtitkár-helyettese.

A szerző munkásságából kiemelést érdemel néhány fontos mű. A nagy, klasszikus dogmatikai témák közül, a bűnösség tartalmi elemeivel foglalkozó, „Szándékosság és társadalomra veszélyesség” című kötet jelentősége messze túlmutat a korán. E munka nemcsak keletkezése idején, hanem azt követően is, hosszú évtizedekig rendszeresen idézett, hivatkozott mű volt. A társadalomra veszélyesség elemét a szerző úgy illesztette be a bűncselekmény-fogalom rendszerébe, hogy meghagyta abban a jogellenesség fogalmát, nyilvánvalóan (formális) értelemben, tulajdonképpen a tényállászerűség meglétét és a jogellenességet kizáró okok hiányát jelző fogalomként. „Viski sikeresen mutatta ki, hogy a bűncselekmény-fogalomnak még a legszubjektívebb, leginkább szubjektumhoz kapcsolt eleme – a bűnösség – sem pszichológiai fogalom, hogy még ez az elem sem tételez fel pszichés sajátosságot és beállítottságot. Éppen a személyesség mozzanatától eltekintő, csak a tett tárgyi sajátosságaira koncentráló tilalom az, ami a büntetőjog társadalmi hatékonyságát meghatározza: tettek ellen és nem személyek ellen védi a társadalmat.”⁴

1968-ban a „Veszélyeztetési bűncselekmények jogellenességéről”, majd 1972-ben a „Tézisek a bűncselekmény-fogalom felépítéséhez” címmel született írás is hasonló, a büntetőjog általános része körébe tartozó dogmatikai témákat dolgoz fel.

A klasszikus témák mellett, a közlekedési jog témakörébe tartozó kérdések a maguk összességében érdekelték. Szerzőtársával⁵ közösen, 1963-

³ Mai nevén Országos Kriminológiai Intézet (OKRI).

⁴ SZABÓ A.: *Bűnözés – ember – társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 204.

⁵ Ternai Zoltánnal.

ban megírta a „Közúti közlekedési balesetek elbírálása” című könyvet, és számos más, büntetőjogi és kriminalisztikai tanulmányt. Ez alapozta meg aztán, hogy a szerző a közlekedési bűncselekményekkel komplex módon foglalkozva, empirikus és teoretikus szinten is megközelítve a kérdést, képes volt ilyen rendkívül magas szinten feldolgozni egy korábban kevésbé tanulmányozott, különös részi témát. Elemezte annak komoly külföldi és hazai jogirodalmi háttérét és megalkotta a közlekedési büntetőjog hazai elméleti alapjait.

Az 1974-ben megjelent monográfia,⁶ a közlekedési büntetőjognak olyan komoly dogmatikai háttérét dolgozta ki, amely a mai napig páratlan a maga nemében. Sajnálatos módon a közlekedési bűncselekmények ítélkezési gyakorlatát is feldolgozni szándékozó mű már nem születhetett meg, a szerző tragikus halála következtében.⁷ A szerző munkásságáért 1976-ban Akadémiai nagydíjat kapott.

Viski László a büntetőjogi dogmatikát kimagaslóan magas szinten művelő jogtudós volt, akinek emlékét klasszikus értékű művei, munkatársai és hálás tanítványai őrzik, s akinek a Magyar Kriminológiai Társaság 1994-től, emlékérem alapításával és kibocsátásával állított maradandó emléket. Az MKT e díjjal a büntetőjogi szakmában kiemelkedő teljesítményt nyújtó szakemberek tevékenységét kívánja elismerni.

Az 1960-as évekből az Intézetben született munkákból kiemelésre méltó a fiatalok és a büntetőjog téma, amelyből 1962-ben *kandidátusi értekezés is készült*.⁸ Szintén Szabó András tollából egy sor kiemelkedő munka született még ebben és az ezt követő időszakban.⁹

1983-ban *doktori értekezés készült*, amely *Bűnözés – ember – társadalom* címmel kötetben is megjelent, s amely akadémiai nagydíjat kapott. Rendkívül nemes gesztus, hogy a *Bűnözés – ember – társadalom* c. kötetet¹⁰ a szerző, Szabó András, Viski László emlékének ajánlotta fel. A munka egyéb-

⁶ VISKI L.: *Közlekedési büntetőjog*. KJK, Budapest, 1974.

⁷ A jogerős bírósági ítéletek összegyűjtésében és csoportosításában szorgoskodó, kezdő kutatóként, ezt az anyagot teljesen más szellemben ugyan, ismeretterjesztő szándékkal, mindenki számára hasznosítható módon Irk Ferencsel közösen dolgoztuk fel, a bevezetőben megemlékezve Viski Lászlóról. FEHÉR L.–IRK F.: *A közlekedési jogról és alkalmazásáról mindenkinek*. KJK, Budapest, 1981.

⁸ *A fiatalok és a büntetőjog*. KJK, Budapest, 1961.

⁹ Pl. *A büntett és büntetése*. Gondolat, Budapest, 1979.

¹⁰ *Bűnözés – ember – társadalom*. KJK, Budapest, 1980.

ként a kriminológia jelene és előzményei, a büntetőjog szociológiája és a bűnözés társadalmi produktum című részekből áll.

Szabó András kutatási területe igen széleskörű, kriminológiai és büntetőjogi témák egész sorával foglalkozott. 1993-ban megjelent *Igazságosan vagy okosan?* című kötete, amely 1997-ben Akadémiai Nívódíjat kapott.¹¹ 1990-től Szabó András az Alkotmánybíróság tagja. Az ő nevéhez fűződik az alkotmányos büntetőjog koncepciójának kidolgozása. Kiemelkedő tudományos munkásságáért számos kitüntetésben részesült.¹²

Szabó András 1990-ben az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának tagja, 1997–1998-ban az akadémia köztestületének közgyűlési képviselője lett. Ekkor választották az MTA levelező, majd később, 2004-ben rendes tagjává.

Az Osztály munkatársainak művei közül, a büntetőjog különös részébe tartozó kérdések közül említést érdemel Horváth Tibor „Az élet elleni bűncselekmények”-ről született kandidátusi értekezése, amely az elmélet és a joggyakorlat számára egyaránt komoly értékeket közvetítő, jelentős kiadványban is megtestesült. Emellett sok más publikáció született a pönológia, a büntetőpolitika területére tartozó kérdésekről is. A *büntetési elméletek fejlődésének* tárgyköréből 1980-ban készült akadémiai doktori disszertáció és az annak nyomán megjelent monográfia, a jogtörténeten jelentősen túlmutató, mély, elemző munka, amely elsősorban az elmélet művelői, az oktatás számára készült. A szerző, Horváth Tibor, aki a nyolcvanas évektől az oktató munkának kötelezte el magát,¹³ mint a *Halálbüntetést Ellenzők Ligájának elnöke*, a Liga nevében a halálbüntetést előíró büntető rendelkezések alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére terjesztett elő indítványt az Alkotmánybíróságnál. Ennek nyomán született meg a halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 1990. évi 23. (X. 31.) AB határozat. A *halálbüntetés* problémaköréről, az emberi jogi

¹¹ *Igazságosan vagy okosan? Jogtudományi értekezések.* Akadémiai, Budapest, 1993.

¹² Akadémiai Díj (1973, 1978), a Vámbéry-díj arany fokozata (1986), a Viski László-díj arany fokozata (1992), a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal (1998).

¹³ 1981-től a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Tanszékének vezetője, egészen 1992-ig. 1984 és 1990 között a Kar dékánja, emellett a Kar Doktori Tanácsának elnöke és az egyetemi Habilitációs Bizottság tagja volt, majd a Bűnügyi Tudományok Intézetének emeritus professzora.

dokumentumokról és az Alkotmánybírósághoz benyújtott indítvány tartalmáról, valamivel később kiadvány készült.

A büntetőjog különös részébe tartozó kérdések közül, a *hivatali büntettek és a gazdasági bűncselekmények* komplex tanulmányozása és a témából jelentős publikációk, kötetek megjelentetése¹⁴ is rendkívül jellemző a Büntetőjogi Osztály tevékenységére. E munkák érintették a *gazdasági kockázatvállalás szabályozása* kérdéseit, a *kockázat és bűnösség viszonyát*, a *gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége* problémát, a *gazdaság-igazgatás és a büntetőpolitika* kapcsolatát. Ebben a korban ezek igen nehéz, fajsúlyos kérdések voltak. 1983-ban, doktori disszertáció is született e kérdéskörből. Ez a munka *a nyolcvanas évek egyik legjelentősebb büntetőjogi értekezésének tekinthető*, mind témájánál mind pedig, tartalmánál fogva. A szerző, Wiener A. Imre, gazdaságpolitika és ennek lehetséges büntetőjogi támogatása kérdésében feltétlenül a büntetőjog visszavonulását ajánlotta. Hangvétele mindig pragmatikus, határozott, megoldási módjai célratorók. A gazdasági bűnözést csak a gazdaságpolitika alapelveinek megsértési esteire igyekszik korlátozni, akként, hogy a gazdálkodás autonóm tevékenység maradjon. 1984-ben az AIDP XIII. Kongresszusára készített, tekintélyes terjedelmű, angol nyelvű főreferátuma is e témát taglalja. Emellett azonban sok más kérdéstről is születtek jelentős alkotások, így pl. az állam elleni bűncselekményekről.

A 80-as évek végén, a kisebb súlyú cselekmények és a közigazgatási büntetőjog és büntetőbíráskodás, a szabálysértési jogterület, a szabálysértési szankciók a felügyeleti eljárásban különösen érdeklődésre tartott számot. 1988-ban Bittó Márta tollából megjelent egy monográfia „Munkavédelem és büntetőjog” címmel, amely a munkavédelmi szabályszegés és a közigazgatási büntetőjog, illetve a büntetőjog, valamint a bűnüldözési gyakorlat kérdéseit járja körbe. Az e tárgykörbe tartozó műveket mind a mai napig igen sokan forgatják és idézik.

Egy sor tanulmány született a felelősség differenciálásának problémáiról *a kisebb súlyú bűncselekmények esetében*, különös tekintettel a büntetőjogon belüli, illetve az azon kívüli differenciálás, elterelés problémájára, a

¹⁴ WIENER A. Imre főbb műveiből: *A hivatali büntettek*. KJK, Budapest, 1972. *A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége*. KJK, Budapest, 1974. *Gazdaságigazgatás-büntetőpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. *Gazdasági bűncselekmények*, KJK, Budapest, 1986. *Nemzetközi bűnügyi jogsegély*. KJK-MTA AJI, Budapest, 1993.

fegyelmi elbírálásra, a társadalmi bíraskodás és az államigazgatási felelősségre. A Jogösszehasonlító Osztály munkatársai tevékenysége eredményeként, jelentős összefoglaló és elemző munkák születtek, így pl. az európai szocialista országok büntető törvénykönyveiről¹⁵ vagy bírósági szervezetéről,¹⁶ amelyek az egyes szocialista országok bírósági szervezeti törvényeitől, elemző, illetve jogtörténeti jellegű tanulmányokat is tartalmaznak, valamint kandidátusi értekezés készült a társadalmi tulajdon védelméről.¹⁷

Számos tanulmány,¹⁸ egy kandidátusi értekezés és egy kötet¹⁹ került publikálásra a beszámíthatóság fogalmáról, amely hosszú idő után megkísérli összefoglalni, csokorba gyűjteni a témában született írások lényegét és főbb problémáit, ellentmondásait. A szerző, a kóros elmeállapot pszichiátriai, szociológiai definíciójából kiindulva jut el a büntetőjogi fogalomig és főbb kérdéseinek tárgyalásáig. A téma megközelítése interdiszciplináris, nem szokványosan dogmatikai jellegű.

A 90-es évektől napjainkig, a büntetőjog alapvető dogmatikai problémái mellett a nemzetközi büntetőjog számos kérdésköre vonzotta leginkább az érdeklődést, így pl. a büntető joghatóság és gyakorlása az EU-ban, vagy a nemzetközi bűnügyi együttműködés intézményi keretei és általános feltételei, stb. E témákról kiváló tanulmányok és kötetek²⁰ születtek, amelyek az uniós jog területén alapműveknek számítanak, korszerű ismereteket közölnek és a jogharmonizáció tudományelméleti háttérét alapozzák meg.

¹⁵ *Európai szocialista országok büntető törvénykönyvei* (szerk.: Horváth A.). MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai, Budapest, 1973.

¹⁶ *Európai szocialista országok bírósági szervezete* (A jogszabályokat összeállította és a tanulmányokat írta: Bittó Márta). MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának Kiadványai, Budapest, 1976.

¹⁷ HARMATHYNÉ HORVÁTH A.: *Társadalmi tulajdon és büntetőpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

¹⁸ Pl. FEHÉR L.: Kényszergyógykezelés: a patológia terápiája, avagy a terápia patológiája? *Jogtudományi Közöny*, 1989/12. 569–578.; Büntetés és kezelés. *Jogtudományi Közöny*, 1990/6. 630–637.

¹⁹ FEHÉR L.: *Elmebetegség, büntetőjog, beszámíthatóság*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993.

²⁰ Lásd pl. WIENER A. I.: *Fenntartások és deklarációk a nemzetközi bűnügyi együttműködésre vonatkozó európai egyezményekhez*. MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1993. 96., valamint LIGETI K.: *Nemzetközi bűnügyi együttműködés az Európai Unióban*. MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 2001. 124.

A határokon átívelő szervezett bűnözés,²¹ a prostitúció jelensége, problémái, jogi szabályozási modelljei; a prostitúció körüli élősdi jellegű bűncselekmények; valamint a nemzetközi emberkereskedelem témakörében is tekintélyes számú magyar és idegen nyelvű tanulmány, illetve több kötet²² került publikálásra az anyagi büntetőjog, a büntetőeljárás és a kriminológia, viktimológia területét érintő kérdéseket egyaránt tárgyalva.²³

Az Osztály munkatársai a Btk. kodifikációjában is jelentős feladatokat kaptak, számos egyetemi jegyzetet írtak, és magas szintű, elismert oktató munkát végeztek, hazai és külföldi egyetemeken. Munkatársaink szinte valamennyien oktatnak az ország egyetemlein, de meghívott, felkért előadóként más, hazai fórumokon és külföldön is rendszeresen szerepelnek. Sokan közülük szívesen vesznek részt tudománynépszerűsítésben, vagy tartanak szakmai tréningeket is. Számos egyetemi jegyzet szerkesztői, társszerzői. Kutatási eredményeikről több monográfia, egyetemi és főiskolai jegyzet, kommentár és számos elméleti tanulmány tanúskodik.

A Bűnügyi Tudományok Osztálya tagjai számos hazai és nemzetközi tudományos társaságban töltöttek és töltenek be vezető tisztséget.²⁴

Néhány munkatársunk hosszú évek óta tevékenykedik az Európa Tanács Bizottságaiban, az EU illetve más európai testületek felkért szakértőiként, de szép eredményeket értünk el az EU-s projektekből, illetve egyéb

²¹ Pl. FEHÉR L.: Nemzetközi migráció, embercsempészet, emberkereskedelem. Emberkereskedelem Magyarországon. In: *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok* (szerk.: Póczik Sz.–Dunavölgyi Sz.). HVG-Orac, Budapest, 2008. 235–283., 425–446.; FEHÉR L.: Prostitúció, emberkereskedelem. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (szerk.: Nagy I.–Pongrácz Tiborné). TÁRKI, Budapest, 2009. 211–230.

²² Lásd pl. FEHÉR L.–HOLLÁN M.–VÉGVÁRI R.: *Nemzetközi emberkereskedelem*. Budapest, 2008. MTA Jogtudományi Intézete, Közlemények, No. 22. 269, valamint *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem* (szerk.: Fehér Lenke–Forrai J.). Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 1999. 296.

²³ Lásd Fehér Lenke számos publikációját, így A prostitúció szabályozásának európai modelljei. *Állam- és Jogtudomány*, XLVII. évf. (2007) 31–51. vagy A prostitúció körüli élősdi jellegű bűncselekmények. Egy empirikus vizsgálat főbb tanulságai. *Kriminológiai Tanulmányok*, No. 44. OKRI, Budapest, 2007. 111–134.

²⁴ Így pl. Szabó András a Magyar Kriminológiai Társaság elnöke, illetve tiszteletbeli elnöke (1998–2004.) a Büntetőjogi és Büntetés-végrehajtási Alapítvány (Penal and Penitentiary Foundation) elnöke (2000-től), Viski László, majd Wiener A. Imre az AIDP főtákarhelyettese, Fehér Lenke a MKT Viktimológiai Szekciójának alapítója és elnöke (1998–2008), majd tiszteletbeli elnöke, a Victim Support Europe Igazgató Tanácsának tagja (1997–1998; 2007–2009).

pályázatokban közreműködő félként egyaránt. Munkatársaink hazai és nemzetközi szakmai szervezetek és nem-kormányzati szervezetek tagjaiként, igazgató tanácsi tagjaiként is sikeresen tevékenykednek. Sokan közülük rendszeresen végeznek tudománynépszerűsítő munkát, illetve tartanak előadásokat, tréningeket a gyakorló jogászok és a nem-kormányzati szervezetek számára.

Munkatársaink tudományos szakmai tevékenységének értékeléseként számos hazai és nemzetközi kitüntetésben részesültek (ezek közül kiemelnénk többek között a Nemzetközi Kriminológiai Társaság Herman Mannheim díját,²⁵ az „Új Kriminológiai Társaság” (Neue Kriminologische Gesellschaft) Beccaria Díját,²⁶ a Magyar Kriminológiai Társaság által alapított Vámbéry Díjat,²⁷ illetve Viski László-Díjat.²⁸ Kiemelkedő szakmai tevékenységük elismeréseként, többen részesültek Akadémiai Díjban,²⁹ továbbá Esélyegyenlőségi Díjban³⁰ és más, magas állami kitüntetésben.

Sajnos, munkatársaink közül néhányan már nincsenek közöttünk. Örökre eltávozott kollégáink emlékét szeretettel őrizzük.

Mások, az Intézetben eltöltött éveket követően, a kutatómunka helyett egyéb tevékenységet, esetleg más jogterületet választottak, vagy a jogi oktatásban illetve az igazságszolgáltatás különböző területein hasznosítják tapasztalataikat, bontakoztatják ki tehetségüket. Néhányan közülük kivételesen magas karriert futottak be. Munkásságukat figyelemmel kísérjük, és sikereikre büszkék vagyunk.

A tudományos utánpótlásról, a tehetségek kiválasztásáról és képzéséről az Intézet folyamatosan gondoskodik. Jelenleg is több, szépreményű fiatal kutató dolgozik az Intézetben, így a Bünyügyi Tudományok Osztályán is, akik közül többen már bizonyították e pályára való alkalmasságukat, sőt szenvedélyüket az elmélyült kutatómunka iránt. Ez a jövőt illetően kellő bizakodásra ad okot és megalapozott reménnyel tölt el mindnyájunkat.

²⁵ Díjazott: Vermes Miklós.

²⁶ Díjazott: Fehér Lenke.

²⁷ Díjazottak: Szabó András, majd Fehér Lenke.

²⁸ Díjazott: Szabó András.

²⁹ Díjazottak: Szabó András és Viski László.

³⁰ Díjazott: Fehér Lenke.

II. Hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatok

A bűnügyi tudományok területén létrehozott jelentős műveken túl, a hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatok kiépítésében is példaértékű az Intézet tevékenysége. Amint azt az előbbiekben említettük, a Bűnügyi Tudományok Osztályának több tagja töltött és tölt be ma is, hazai és nemzetközi tudományos társaságokban, szervezetekben vezető tisztséget, s számos nemzetközi projekten dolgoztak³¹ és dolgoznak jelenleg is.

II. 1. Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP)

Mint ismeretes, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságot 1924-ben, Párizsban alapították a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (alapítva Bécs, 1889) utódjaként. A ma már több ezer tagot számláló Társaság a legrégebbi és a legjelentősebb szervezet a bűnügyi tudományok terén. A tagság a büntető igazságszolgáltatás területén tevékenykedő elméleti és illetve gyakorlati szakemberekből áll, akik között számos nemzetközi szaktekintély is megtalálható.

A Társaság különös erőfeszítéseket tesz a büntetőpolitika és a büntetőjogi kodifikáció összefüggéseinek tanulmányozására, a büntető-igazságszolgáltatási rendszerek összehasonlító elemzésére, a nemzetközi büntetőjog, valamint az emberi jogok érvényesülésének figyelemmel kísérésére a büntetőeljárásban. A Társaság rendkívül jelentős szerepet játszott a Nemzetközi Büntető Bíróság (*International Criminal Court*) megalapításával (Római Konferencia, 1998) kapcsolatban.

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (*Association Internationale de Droit Pénal, AIDP*) 1974-ben Budapesten ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját.³² A Társaság (AIDP) vezető tisztségviselői között, az intézeti munka-

³¹ Pl. a családon belüli erőszak, a migráns prostitúció, az emberkereskedelem témában.

³² 1989-ben az AIDP XIV. Kongresszusán, Bécsben emlékezett meg a Társaság elődje, a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (*Internationale Kriminalistische Vereinigung, IKV*) alapításának 100. évfordulójáról. Ez a megemlékezés kapcsolta össze az AIDP és az IKV tudományos tevékenységét. Megjegyzendő, hogy a magyar nemzeti csoport mindkét szervezetben, tehát mind a korábbi Egyesületben, mind a Társaságban működött, ám az utóbbiban nagyobb aktivitással és létszámmal.

társak közül, Viski László, Wiener A. Imre és a fiatal generáció képviselőjében Ligeti Katalin szerepe különösen kiemelkedő.

A Társaság minden ötödik évben tart nagy, nemzetközi kongresszust. Ezek közül kettő, az 1974. és az 1999. évi, Budapesten került megrendezésre. Mindkét kongresszus az MTA kiemelt anyagi és erkölcsi támogatását élvezte, s az MTA nagy múltú, gyönyörű székházában került megrendezésre. A kongresszus visszhangja rendkívül jó volt, mind a program, a helyszín, mind pedig a szervezés tekintetében a budapesti rendezvényről a résztvevők a legmagasabb elismerés hangján szóltak. Az első, 1974. évi kongresszus engedélyeztetése, megszervezése, akkoriban, „a vasfüggönyön túl”-ról érkezett több száz résztvevő miatt különösen nagy feladat volt, amelyben a MTA kardinális szerepet vállalt.

A szervezési feladatokban az MTA Állam-és Jogtudományi Intézetének számos munkatársa, a titkárságtól a Gazdasági Osztályon keresztül a munkatársakig, mindenki lelkesen, időt és fáradságot nem kímélve vett részt. Az Intézeti munkatársak mellett a budapesti és vidéki jogi karok neves oktatói, az OKKRI kutatói, a bíróságok és más intézmények munkatársai és az egyetemisták is jelentős szerepet játszottak. Jómagam, aki 1973-ban kerültem az Intézetbe, élénken emlékszem erre az időre, amely tudományos pályafutásom első nagy feladata és eseménye volt.

1. a) A XI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus (továbbiakban: Kongresszus) tehát 1974-ben került megrendezésre Budapesten, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság Magyar Nemzeti Csoportjának a szervezésében. Megjegyzendő, hogy Kádár Miklósnak nagy érdeme volt abban, hogy 1960-ban felélesztette, majd 1963-ban megalakította a Magyar Nemzeti Csoportot. Kádár Miklós sajnálatos halálát követően Szakács Ödönt választották meg elnöknek, míg az alelnöke Viski László, és a titkár Wiener A. Imre volt. Kiemelést érdemel, hogy 1972-ben Viski Lászlót az AIDP vezetősége főtitkár-helyettségévé választotta, amelyben a Magyar Nemzeti Csoport teljesítménye és Viski László személye iránti tisztelet egyaránt kifejeződött. Itt jegyzném meg, hogy jóval később, Viski László 1977-ben bekövetkezett halálát követően, a kairói kongresszuson, Wiener A. Imrét választották meg e posztra.

A XI. Kongresszus témái között szerepelt:

- A büntetőjog eszközeinek és módszereinek a fejlődése;
- A kábítószerrel való visszaélés és annak megelőzése;

- A bűncselekmény sértettjének kártalanítása;
- A légi járművek jogellenes hatalomba kerítése.

A rendezvényen több mint nyolcszázan vettek részt, köztük a bűnügyi tudományok területén tevékenykedő egyetemi oktatók, tudományos kutatók, és büntetőügyekkel foglalkozó gyakorlati szakemberek (bírák, ügyészek, rendőrök, büntetés-végrehajtási dolgozók).

1. b) *A XVI. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus* 1999. szeptember 5-től 11-ig került megrendezésre Budapesten, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság Magyar Nemzeti Csoportjának szervezésében. Ekkor Király Tibor professzor úr az elnöki tisztről lemondott, és Wiener A. Imrét javasolta utódjának.³³

A Kongresszus témája „*A szervezett bűnözés kihívásával szembesülő büntető igazságszolgáltatás*” volt. A XVI. Kongresszus szekciói a témát a büntetőjog általános, különös része az eljárási jog és a nemzetközi büntetőjog szempontjából vitatták meg.

A rendezvényen több mint ötszázan vettek részt, körülbelül ötven országból, köztük a bűnügyi tudományok területén tevékenykedő egyetemi oktatók, tudományos kutatók, és büntető igazságszolgáltatás területén dolgozó gyakorlati szakemberek (bírák, ügyészek, rendőrök, büntetés-végrehajtási dolgozók)

A Kongresszus során a Társaság három magyar büntetőjogászt is *az Igazgatótanács tagjává választott*: Bárd Károlyt, Györgyi Kálmánt és Wiener A. Imrét.

A XVI. kongresszus egy további szempontból is meghatározó volt az AIDP életében, s számunkra egy további jelentőséggel is bír: *1999-ben Budapesten került sor a Fiala Büntetőjogászok Bizottságának megalakítására*, elnökévé pedig az Intézet rendkívül tehetséges, fiatal munkatársát, Ligeti Katalint választották.

Wiener A. Imre a későbbiek során az MNCS elnöki tisztről lemondott; ekkor Bárándy Pétert választották elnökké, az Intézet munkatársát, Ligeti Katalint pedig főtitkárrá.³⁴

³³ Király Tibor professzor úr jelenleg tiszteletbeli elnök.

³⁴ WIENER A. Imre tiszteletbeli elnök lett.

II. 2. Finn–magyar tudományos kapcsolatok

A nemzetközi tudományos kapcsolatok, az akadémiai csereegyezmények keretében, 30 évvel ezelőtt kezdődtek el az MTA Jogtudományi Intézete Büntetőjogi Osztálya életében, a finn–magyar tudományos kapcsolatok. Az első finn–magyar büntetőjogi szeminárium 1979. április 23–26-án Budapesten került megrendezésre az alábbi témakörökből:

1. A büntetőjog és büntetőpolitika fejleményei a magyar büntető törvényhozásban.
2. A kodifikáció büntetőpolitikai alapelvei.
3. A kriminológia szerepe a kriminálpolitika fejlődésében.

Az első, Budapesten megrendezett szeminárium finn résztvevőinek körében több, jeles személyiséget is üdvözölhettük. A magyar delegáció tagjai között a Büntetőjogi Osztály tagjain kívül, számos neves meghívott vendég is szerepelt az egyetemek, kutatóintézetek, bíróságok, ügyészségek stb. részéről.

Az első, rendkívül sikeres rendezvényt követően, 2–3 évenként, felváltva került sor egy-egy szeminárium megszervezésére Finnországban, illetve Magyarországon. Később kibővítettünk egy-egy szemináriumon a résztvevők körét, így volt *finn–magyar*, illetve *magyar–osztrák–finn–észt* nemzetközi szeminárium is. Utóbbira 2004-ben, Budapesten került sor „A harmonizáltabb büntetőjog felé az EU-ban” címmel, amelynek résztémái között szerepelt a gazdasági vezetők felelőssége, a korrupció, a jogsegély, az elkobzás, a szervezett bűnözés illetve az emberkereskedelem problematikája.³⁵

A finn–magyar büntetőjogi kapcsolatok 30. évfordulóját éppen ez évben ünnepeltük meg Magyarországon.

Terjedelemi korlátok miatt nem volt lehetőségem arra, hogy részletesebben bemutathassam a Jogtudományi Intézet Bűnügyi Tudományok Osztályának a munkáját, teljesítményét és neves személyiségeit. Bízom azonban abban, hogy e néhány adat, gondolat felvillantásával sikerült érzékeltetnem azt a jelentős fejlődést, amely e 60 év alatt a Bűnügyi Tudományok Osztálya kollektívájának a munkája nyomán végbement. Ez

³⁵ *Towards a more harmonised criminal law in the EU*. International Seminar, 1–3. Sept. 2003 (szerk.: Hollán M.). MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 2004.

a múltbeli teljesítmény pedig – szerénytelenség nélkül állíthatjuk – tudománytörténeti és tudományelméleti szempontból egyaránt értékes, és a joggyakorlat szempontjából is jelentős. Ezen értékes tradíciókat tisztelve, megőrizve és továbbfejlesztve, bízunk abban, hogy a bűnügyi tudományok fejlődéséhez a jövőben is hasonló hatékonysággal tudunk hozzájárulni. Ennek biztosítékát jelentik azok a jelentős kiadványok, kiemelkedő teljesítmények, illetve tudományos fokozatok, melyeket az utóbbi években a bűnügyi tudományok területén, a fiatal generációhoz tartozó kutatók nevéhez fűződnek.

Fekete Balázs*

ERKÖLCS, ETIKUM ÉS JOG ÖSSZEFÜGGÉSEI PESCHKA VILMOS MUNKÁSSÁGÁBAN

I. Peschka életműve és az etikai vizsgálódások helye

E rövid tanulmány kapcsán mindenekelőtt arra kell az olvasót figyelmeztetni, hogy a nagyigényű és átfogó cím csupán egy igen szerény vállalkozást takar. Jelen írás célja ugyanis nem lehet, már csak a terjedelmi korlátok miatt sem, az ismert és elismert jogfilozófus etikához kapcsolódó kutatásainak bemutatása. Célja sokkal inkább az, hogy Peschka Vilmos¹ gondolatrendszere segítségével rámutasson az etika és a jog határterületén elhelyezkedő problémák egy lehetséges megközelítésére és magyarázatára.

Peschka Vilmos életműve a második világháborút követő magyar szocialista jogelméleti gondolkodás meghatározó fejezete. Minden bizonnyal Peschka volt e korszak egyik legkiemelkedőbb jogfilozófusa, aki azonban több ponton is szakított a korszakban uralkodó, Szabó Imre nevéhez köthető és marxista-leninista alaptételeken nyugvó, szocialista normativizmusnak is nevezett jogelméleti kiindulóponttal.² Műveit egyértelműen áthattotta egy nyitottabb, a hivatalos kánontól számos ponton távolságot tartó, találóan „nyugati marxistának” is nevezhető szemlélet. E témaválasztásokban is megnyilvánuló nyitottságot egészítette ki írásainak könnyedsége és szellemessége. Egyértelmű, hogy Peschka a korszak általános jogelméleti kánonával összehasonlítva nyitottabb és a nyugati elméleti gondolkodás-

* Tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Ország-
ház u. 30.; egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudo-
mányi Kar, Budapest

E-mail: fbazsa@jak.ppke.hu

¹ Peschka Vilmosról lásd: LAMM V.: Peschka Vilmos (1929–2006). *Állam- és Jogtudo-
mány*, 2006/3. 357–360. és VARGA CS.: Vilmos Peschka (1929–2006). *Archiv für Rechts-
und Sozialphilosophie*, 2007/2. 253–255.

² A szocialista normativizmus jogelméleti tanainak ismertetést és főbb pontjainak össze-
foglalását lásd: SZILÁGYI P.: A jogfogalom és a törvényesség Szabó Imre jogelméletében.
Leviatán, 2003. 69–73.

sal szoros kapcsolatot tartó szemléletet képviselt, mely több ponton is jelentősen különbözött a korszakban hivatalosnak tekintett és alapvetően az ideológiai pártosságot céljával kitűző jogelméleti kutatásoktól.

Peschka életműve tematikusan igen gazdag; szinte teljességében átfogta a jogelmélet klasszikus alapkérdéseit, azonban több ponton ki is lépett a jogelmélet hagyományos keretei közül. Munkáiban többek között foglalkozott a jogviszonyelmélet alapvető kérdéseivel,³ a jogalkotás és a jogforrás-elmélet problémáival,⁴ a kortárs jogfilozófia kulcsproblémáival,⁵ Max Weber jogszociológiájával,⁶ az etika eredményeinek jogelméleti alkalmazhatóságával⁷ és átfogó, rendszeres jogelmélet kidolgozására is kísérletet tett.⁸ Mint az előbbiekből látható tudományos munkássága nem szűkíthető a jogelméletre, hanem abban a klasszikus eszmetörténet valamint a jogelmélet egyes határterületeivel – mint például a jogalkotás- és jogszabálytannal vagy az etikával – érintkező pontokat is találhatunk.

Az *Etika vonzásában* című műve, összehasonlítva más műveinek fogadtatásával a korszak jogirodalmában – például a *Max Weber jogszociológiája* vagy a *Jog és jogfilozófia* című kötetek –, viszonylag szerényebb visszhangot váltott ki⁹ és az utókor is kevesebb figyelmet fordított rá.¹⁰ E rövid tanulmány e gazdag életműből mégis ezzel a kötetrel kíván foglalkozni; a jog és etika összefüggéseinek kérdései ugyanis a jogelmélet egyik „örökzöld”, aktualitását sosem elvesztő területét alkotják, és ezért napjainkban is tanulságos lehet Peschka megállapításait jobban megvizsgálni.

³ PESCHKA V.: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései*. KJK, Budapest, 1960.

⁴ PESCHKA V.: *Jogforrás és jogalkotás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.; PESCHKA V.: *A jogszabályok elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

⁵ PESCHKA V.: *A modern jogfilozófiai alapproblémái*. Gondolat, Budapest, 1972.

⁶ PESCHKA V.: *Max Weber jogszociológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

⁷ PESCHKA V.: *Az etika vonzásában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

⁸ PESCHKA V.: *A jog sajátossága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.; PESCHKA V.: *Appendix 'A jog sajátosságához'*. KJK–MTA JTI, Budapest, 1992.

⁹ A kötetről két recenzió jelent meg a hazai jogirodalomban. Nagy Gábor ismertetésében az elismerés mellett polemizál Peschka egyes állításaival, például a fogalomhasználat klasszikus vagy marxista jellege kapcsán, lásd: NAGY G.: Néhány gondolat Peschka Vilmos „Az etika vonzásában” című munkájáról. *Magyar Jog*, 1981/7. 662–665. Takács Albert recenziója pedig inkább a semleges bemutatásra korlátozódik, lásd TAKÁCS A.: Peschka Vilmos: *Az etika vonzásában*. *Jogtudományi Közlöny*, 1981/3. 216–218.

¹⁰ A teljesség igénye nélkül: Szigeti Péter Peschka elemzésében ezt a kötetet nem említi, lásd: SZIGETI P.: A marxista jogelmélet funkcionalitása Magyarországon, 1963–1988 között. *Leviatán*, 2003. 18–25. Varga Csaba átfogó, a magyar marxista jogelméletéről írt tanulmányában egyetlen említést és lábjegyzetet szentel neki, lásd: VARGA CS.: A szocializmus marxizmusának jogelmélete. *Világosság*, 2004/4. 98.

II. Az etika vonzásában – általános megjegyzések

E kötet Peschkának a hetvenes évek második felében végzett etikai tárgyú kutatásait foglalja össze; gerincét az Arisztotelész politikaelméletéről és a német klasszikus filozófia (Kant, Fichte és Hegel) tanairól szóló, a hetvenes évek végén az *Állam- és jogtudományban* már publikált két fejezet alkotja.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a tanulmányok megírása során Peschkában már kialakult az a koncepció, mely alapján az előbbi, alapvetően eszmetörténeti jellegű, de az eszmetörténeti dimenziókon több ponton túlmutató tanulmányokat egy átfogóbb jogelméleti összefüggésrendszerbe kívánta összeilleszteni. E keretbefoglalás eredménye a kötet utolsó *Adalékok a jogtársadalomontológiájához* című zárófejezete, amely elméleti igénnyel rendezi és illeszti be a társadalomontológia szélesebb összefüggései közé a korábbi eszmetörténeti kutatások során kikristályosodó megállapításokat. Ilyen értelemben e mű tehát részben eszmetörténeti jellegű,¹² részben pedig elmélet-alkotó vagy legalábbis elmélet-kiegészítő természetű is.

Általánosságában vizsgálva a kötet gondolatmenetét, két szellemi forrásvidéket különböztethetünk meg. A szerző merít a klasszikus filozófiai örökségből, mint ezt az előbbieken már említett két fejezet is jelzi, Arisztotelész, Kant, Fichte és Hegel tanaiból. A klasszikus görög és német filozófia valójában a mű ún. narratív kontextusát¹³ alkotja, azaz azt az elbeszélői környezetet – beleértve a terminológiát és az ahhoz szorosan kapcsolódó problémafelvetéseket is –, melyben a szerző állításait és tételeit megfogalmazza, továbbá amely szókincsével a problémafelvetéseire is választ keres.

Az idézeteket és a lábjegyzeteket áttekintve azt is meg lehet állapítani, hogy a gondolatmenet társadalomelméleti háttérét egyértelműen a marxizmus klasszikusai és Lukács György¹⁴ elméleti tételei alkotják. Ez

¹¹ PESCHKA V.: A jog és az erkölcs összefüggésének néhány mozzanata a klasszikus német filozófiában. *Állam- és Jogtudomány*, 1978/4. 491–537. és PESCHKA V.: Jogelméleti kérdések az arisztotelészi etika aspektusából. *Állam- és Jogtudomány*, 1979/3. 385–424.

¹² Az eszmetörténeti jelző annak ellenére is megállja a helyét, hogy Peschka kifejezetten elhárítja művétől az elmélettörténeti jellemzést. PESCHKA: *Az etika vonzásában*. i. m. 7.

¹³ Vö. Simone Goyard-Fabre megállapításaival, aki Montesquieu-ról szóló könyvében részletesen elemzi, hogy a klasszikus görög antikvitás szellemi öröksége miként biztosított Montesquieu számára illusztrációkat és vonatkoztatási pontokat tételei megfogalmazása és kifejtése során. GOYARD-FABRE, S.: *Montesquieu la nature, les lois, la liberté*. Presses Universitaires de France, Paris, 1993. 13–24.

¹⁴ Lukács mellett Peschka még Heller Ágnes munkáira – pl. *Az arisztotelészi etika és az antik ethos* vagy *A mindennapi élet* – hivatkozik többször.

egyértelművé teszi, hogy Peschka gondolatrendszerének háttérében egy lukácsi inspirációk alapján megújított, és így a leninizmus és a sztálinizmus számos túlideologizált állításától megtisztított marxista jogelméleti alapvetés állt. E gondolatrendszer feladata az átfogó, rendszeralkotásra is alkalmas társadalomontológiai háttér biztosítása volt.

Intellektuális értelemben tehát e mű egyedi kezdeményezés, ugyanis egy szakfilozófia nézőpontjából kísérletet tesz két, egymástól számos ponton eltérő filozófiai hagyomány összehangolására: a jogelméleti problémafelvetéseket – mint például a jog kapcsolata más szabályozó rendszerekkel, a morális kategóriák szerepe és működése a jogban, a jog érvényességének összefüggése az erkölccsel és az etikummal, a jog és az értékek kapcsolata – Peschka a klasszikus filozófiai örökség „univerzális”¹⁵ hangszerelését felhasználva a lukácsi társadalomfilozófia elméleti keretében kívánta kifejezni.

A műfaji kérdéseket illetően Peschka kifejezetten felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy hiba lenne egy, a tudományos monográfiákkal szemben támasztott elvárásoknak minden tekintetben megfelelő munkát elvárni ettől a kötettől. Művét a szerző „jogfilozófiai esszének” tekinti, a szerzői szubjektivitás ugyanis sokkal nagyobb szerepet játszik benne, mint egy tudományos műben általában szokásos. Erre jó példa, hogy a bemutatott és részletesen elemzett klasszikus szerzőknél Peschka kifejezetten jelzi, hogy kiválasztásuk egyértelműen az ő szubjektív érdeklődésén alapult; továbbá a kötetet az is az esszé műfajához kapcsolja, hogy az egyes részek és gondolatmenetek nem tekinthetők egyszer és mindenkorra lezártnak, valamint a teljességre sem törekszenek.¹⁶ Peschka explicit módon nem mondja ki, de mégis egyértelmű, e részek továbbgondolásra sarkallják az olvasót és így a szerzővel való szellemi párbeszédre bíztatnak.

III. Az etikai vonzásában – specifikus jogelméleti tételek

Peschka művében számos jogelméleti tételt fejt ki részletesen a klasszikus filozófiai örökséget és a lukácsi társadalomontológia kereteit felhasználva. Jelen tanulmány ezek közül kettőt kíván részletesebben bemutatni,

¹⁵ Peschka a vizsgált filozófusokban és munkásságukban olyan gondolkodókat lát, akik meghatározott kérdések kapcsán a tér és az idő esetlegességein felülemelkedő, folyamatos párbeszédet tartanak fenn, és így munkásságuk szerves egységet alkot. E ponton Babits irodalomelméleti gondolataira hivatkozik. PESCHKA: *Az etika vonzásában*, i. m. 88–89.

¹⁶ Uo. 9.

mivel ezek segítségével feltárulhat Peschka gondolatvilága és jogelméleti irányultsága.

Az első bemutatandó elméleti problémakör a különféle morális kategóriák megjelenése és működése a jogban. Ez a kutatási terület azért kiemelkedően fontos, mert a jogtörténet évszázadai során a jogrendszerekben számos, alapvetően erkölcsi eredetű vagy morális tartalommal rendelkező fogalom jelent meg, és e fogalmak jogi metamorfózisa egyáltalán nem magától értetődő. A morális háttérrel rendelkező fogalmak, mint például az igazságosság vagy a felelősség, átáramlása egy minőségileg is eltérő jellemzőkkel rendelkező szabályozórendszerbe – a jogba – egyszerre több problémát is felvet. A morális fogalmak ugyanis olyan szabályozó rendszer elemei, amely természeténél fogva az egyediség filozófiai kategóriáján alapul, hiszen az erkölcs világa alapvetően az egyén belső, szubjektív lelki életével áll kapcsolatban, míg ezzel szemben a jog legfontosabb filozófiai ismertetőjegye az általánosság, mely nélkül a jog léte és működése elképzelhetetlen lenne. Az egyediség és általánosság ilyen konfliktusa miatt megalapozottan merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán elképzelhető-e a morális fogalmak közvetlen, tartalmi változások nélküli „transzplantációja” a jogban?

Peschka válasza e kérdésre egyértelműen nemleges, elméletében ugyanis fokozottan hangsúlyozza, hogy az erkölcsi tartalommal rendelkező fogalmak csak az etikum¹⁷ közvetítésével válhatnak jogivá, a közvetlen áttétel eleve kudarcra van ítélve.¹⁸ További fontos észrevétele, hogy amikor egy fogalom az egyik rendszerből a másikba kerül át, például az etikumból a jogba, akkor a szabályozórendszer filozófiai sajátosságainak megfelelően a fogalom elveszíti eredeti, természetszerű jellegzetességeit és az új rendszer jellemzőinek megfelelő tartalommal töltődik fel.¹⁹

Előbbi állítását Peschka Arisztotelész igazságosság fogalmának példájával illusztrálja, kifejtve, hogy az etikum szférájában még eredendően plurális természetű igazságosság – Arisztotelész ugyanis mérték és szám

¹⁷ Az etikum jelenségét Peschka a jog és a morál közé helyezi, lényegi jellemzőjének azt tartja, hogy benne az egyedi morális döntésekből formálódik ki a különösöget megjelenítő etikai csoportmeggyőződés. Ebből következik, hogy e szférából hiányoznak az objektívált képződmények, továbbá lényegénél fogva plurális természetű. Peschka így ír erről: „Így már az erkölcsi bűnösség, vétkeesség, gondosság mértéke sem az individuumban, hanem valamiféle társadalmi (család, csoport, réteg stb.) zsinórmértékében van. A morális kategóriák alárendelődnek az erkölcsi törvényeknek s így feloldódnak az etikumban.” Lásd részl.: *uo.* 82–83 és 126.

¹⁸ *Uo.* 180.

¹⁹ *Uo.* 181.

szerinti igazságosságról beszél, azaz több értelmezési lehetőséget is fenn tart – a jog szférájában egyoldalúvá válik és a szám szerinti igazságosság értelmezési tartományára szűkül, mivel a jog általános természeténél fogva szükségképpen egyenlő jogalanyokat tételez fel.²⁰ Peschka a felelősség fogalmánál is hasonló átalakulásra hívja fel a figyelmet; a felelősségből „jogiasulása” során fokozatosan eltűnik a morális vétkekesség követelménye, mely azonban az erkölcsi felelősség legalapvetőbb eleme. A jogot meghatározó általánosság tehát szükségképpen átalakítja a jogba más szférákból bekerülő és így jogivá váló fogalmak tartalmát, ezért hibás kezdeményezés, ha ezeket kizárólag morális nézőpontból kívánjuk értékelni.

A második alapvető fontosságú kérdés a jog érvényességének összefüggése az erkölccsel és az etikummal. Kötetében Peschka részletesen kifejti, hogy az egyedi morális meggyőződések – azaz a joggal szemben megfogalmazott egyéni kételyek vagy ellenérzések – a jog általános érvényességét egyáltalán nem érinthetik. A jog érvényesülése és az egyéni morális indítékok között az egyediség és az általánosság már előbbiekben említett filozófiai különbsége miatt nem lehet közvetlen kapcsolat, és így egyikük sem befolyásolhatja a másikat.²¹

Az etikum szemszögéből vizsgálva a kérdést Peschka azonban már az egész problémát teljesen más szempontból közelíti meg. Véleménye szerint ha az egyéni morális meggyőződések egy meghatározott etikumhoz kapcsolódnak és azt reprezentálják, akkor annak már lehet hatása a jogra és így annak érvényességére is. Ugyanis ha az adott morális döntések mögött álló etikum a fennálló jog érvényességét elfogadja, sőt támogatja, akkor ez minden bizonnyal a jog társadalmi bázisának a megszilárdulásához és elfogadottságának növekedéséhez is vezet. Amennyiben e hatás ellentétes irányú, azaz negatív, akkor a jog társadalmi bázisát gyengítheti, sőt a társadalmi elfogadottság erodálásával annak megszűnését is jelentheti.²²

E gondolatmenet tehát a jogi érvényesség és az etikum szoros összefonódását emeli ki, és valójában arra mutat rá, hogy lehetetlen olyan jogrendszer hosszú távú fenntartása, mely egyáltalán nem veszi figyelembe az egyedi morális meggyőződésekkel kiformalódó, a társadalom etikai meggyőződését széles körben megjelenítő etikum tartalmi vonatkozásait.

²⁰ *Uo.* 182., részl. *uo.* 55–56

²¹ *Uo.* 185.

²² *Uo.* 186.

Peschka előbbi konklúzióját tovább gondolva az is megállapítható, hogy a jog hosszútávon elképzelhetetlen az adott társadalom etikai felfogásával összhangban álló morális-etikai megalapozás nélkül, és így nem lehet „önjáró” jelenség, mely kizárólag egy kis csoport érdekeit jeleníti meg.

IV. Az etikai vonzásában – a kortárs tudományosság tükrében

Egy korszak hivatalos jogelméleti álláspontját legpontosabban az egyetemi jogelméleti tankönyvekből ismerhetjük meg. E kötetek foglalják össze ugyanis azokat a jogelméleti tételeket, melyek a hallgatók jogszemléletének megalapozására és a jogról vallott alapnézeteiket kialakítására hivatottak. Különösen igaz ez a hetvenes évek Magyarországra, ahol a jogelmélet egyetemi oktatása az elméleti tudás átadása mellett kifejezett ideológiai funkciót is kapott, és ezért pártosságát, elfogultságát egyáltalán nem tagadták, hanem tankönyvi szintre emelték.²³

A jogelméleti oktatás kifejezett ideológiai funkciója miatt lehet érdemes Peschka előbbi tételeit e „hivatalos”, tankönyvi állásponttal összevetni. Ez az összehasonlítás pontos képet adhat Peschka gondolatrendszerének a „hivatalos” felfogáshoz viszonyított szellemtörténeti pozíciójáról, és így segíthet Peschka etikai tárgyú kutatásainak a kor szellemi-tudományos koordinátarendszerében történő elhelyezésében is.

Az előbbi összehasonlításban nincs különösebben nehéz dolgunk, mivel ezeket a problémákat a tankönyv éppen csak érinti, néhány elszórt fragmentum mellett a jog és az erkölcs kérdéseinek pusztán egy rövidebb fejezetet szentel.²⁴ A tankönyv ír például a jogi és erkölcsi normák párhuzamos létezésének lehetőségéről, továbbá arról is, hogy előbb-utóbb

²³ Szabó Imre így ír a jogelmélet pártosságáról: „A pártosság a marxista-leninista állam- és jogelméletben ezek szerint annyit jelent, hogy ez az elmélet [...] c) elméleti harcot folytat az állam és a jog idealista, a valóságnak ellentmondó elméleteivel szemben, amelyek ma a tőkésosztály érdekeit szolgálják, és a burzsoá állam- és jogelmélet különböző irányaiban fejeződnek ki. ANTALFFY GY.–SAMU M.–SZABÓ I.–SZOTÁ CZKY M.: *Állam- és Jogelmélet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. A jogelmélet „ideológia-karbantartó” szerepét a szociológia példáján keresztül mutatja be FLECK Z.: Szocialista jogelmélet és szociológia. *Jogelméleti szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/fleck16.html> lásd külön az „Egy pozícióharc fejezetei” c. részt. (Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy Fleck Zoltán jelzi, hogy Peschka e kérdésben is eltért a hivatalos felfogástól.)

²⁴ ANTALFFY–SAMU–SZABÓ–SZOTÁ CZKY: *i. m.* 386–392. (3. § A jog és az erkölcs; 1. A jog és az erkölcs fogalmi elhatárolása; 2. A jog és erkölcs viszonya a szocialista társadalomban.)

minden társadalmi osztály létrehozza a magatartást szabályozó rendszereket, beleértve az erkölcsöt. Azonban jogot alkotni csak az uralkodó osztály képes, mert az ehhez „szükséges kényszer intézményesített eszközeivel, az állammal” csak ez az osztály rendelkezik.²⁵ E nézőpontból az erkölcs tehát egy bizonytalan, a jog mögött álló kényszert ellenpontoszni hivatott, ilyen kényszerítési lehetőséggel nem rendelkező normarendszer példáját szolgáltatja.

Szembetűnő, hogy a jog és az erkölcs kérdéseit hat oldalban vizsgáló fejezet jogról és erkölcsről beszél, és így nem tesz különbséget az egyéni erkölcsi megfontolások, azaz a morál és a társadalmi vagy csoport-etikai meggyőződést a különösség szintjén kifejező etikum között. Ebből következően e rész megállapításai elméletileg messze nem olyan kidolgozottak, mint Peschka korábban bemutatott tételei.

A jog és erkölcs kapcsolatát vizsgálva a tankönyv szerzője például kiemeli, hogy a szocialista erkölcs általános elfogadottsága „különös fontosságú a jogszabályok követése szempontjából”.²⁶ De magyarázatot, indoklást már nem fűz ehhez az állításhoz, a gondolatmenetet és annak következményeit nyitva hagyja. Ami sokkal érdekesebb, hogy a tankönyv ezután kitér a jog és erkölcs konfliktusának lehetőségére, és úgy véli, hogy „a szocialista jog szabályaival való „erkölcsi” szembefordulásnak lehetősége elszigetelt, periférikus eset, az egyes ember tudati elmaradottságából folyóan.”²⁷ Ezt az alapproblémát, mely a jog működésének egyik „örök” és legalapvetőbb kérdése, a szerző tehát a szocialista szükségleteket helyesen tükröző jog és egy történelmileg túlhaladott erkölcsi norma konfliktusként jeleníti meg. E leegyszerűsítésen keresztül pedig megfosztja történeti dimenzióitól, mely egyben az ehhez kapcsolódó történelmi tapasztalatok elvetését is jelenti.

Az előbbiekkal összevetve tisztán látszik, hogy Peschka valódi tudományos igényességgel és igazi kutatói ethosszal vizsgált olyan jogelméleti problémákat, melyeket a hivatalos tudományosság egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen, és gyakran ideológiai keretben méltatott figyelemre.

²⁵ *Uo.* 338.

²⁶ *Uo.* 390.

²⁷ *Uo.*

V. Az etikai vonzásában – stílus és ethosz

Ha az *Etika vonzásában* című kötetet mai szemmel vizsgáljuk, és így teret engedünk a szubjektivitásnak – ami minden bizonnyal Peschkának sem lenne ellenére –, akkor az olvasót elsőként a kötet könnyed és élvezetes nyelvezete lepheti meg, mely fontos bizonyíték arra, hogy még a legelvontabb problémákról is lehetséges olvashatóan és olvasmányosan írni.

A kötet tartalmát illetően a mai olvasót elsősorban a szerzőnek a jogelmélet egyik alapproblémája, a jog és erkölcs kérdéskörének tekintetében megfogalmazott kérdésfeltevései és az azokra adott következetes és tudományos igényű válaszai ragadhatják meg. Még akkor is, ha a lukácsi társadalomontológia minden bizonnyal nem tartozik napjaink legszélesebb körben elterjedt tudományos megközelítései közé, és korunk fiatal kutatói közül sokan különféle okokból nem tudnak vagy akarnak e felfogás kiindulópontjaival azonosulni. Peschka műve valójában ékesszólóan bizonyítja azt, hogy a kutatói munka legfontosabb előfeltételi a stílus és az ethosz, melynek elsajátítása és megőrzése kortól, politikai rendszertől és filozófiai alapállástól is független.

Hollán Miklós*

A KORRUPCIÓS BŰNCSELEKMÉNYEK JOGI TÁRGYA WIENER A. IMRE ÍRÁSAI NYOMÁN**

1. Bevezetés

A korrupcióval kapcsolatos kutatásaim kezdetén szerencsésnek érzem magam, hogy az elméleti kérdések kidolgozásánál alapozhatok a közelmúltban elhunyt jogtudós, az Intézet korábbi igazgatóhelyettese, Wiener A. Imre professzor¹ munkásságára. A következőkben a témával kapcsolatos kutatásainak legfontosabb eredményeit ismertetem, majd azok társadalmi-gazdasági hasznosulását, valamint saját kutatásaim során való továbbgondolásának lehetőségét tárgyalom.

2. A korrupciós bűncselekmények jogi tárgya Wiener A. Imre munkásságában

Wiener A. Imre kutatói pályafutásának több korszakában foglalkozott a korrupció elleni fellépés büntetőjogi vonatkozásaival. A kérdéskört érintő számos publikációja közül a jogi tárgy szempontjából kettő érdemel részletes elemzést, nevezetesen a

- hivatali büntettekéről szóló monográfia,² illetve
- a Btk. kodifikációjában való közreműködése során írt tanulmány.³

* Tudományos munkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: hollanmiklos@gmail.com

** Készült a szerző által elnyert Bolyai Ösztöndíj (2009–2012) keretében.

¹ Wiener A. Imre (1935–2008) a *büntetőjog* tudományának művelője, 1968-tól haláláig az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa (közben igazgatóhelyettese), egyetemi tanár, korábban büntetőbíró. A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) magyar nemzeti csoportjának elnöke, illetve 1984-től a Társaság főtárgy-helyettese.

² WIENER A. I.: *A hivatali büntettek*. KJK, Budapest, 1972.

³ WIENER A. I.: Javaslat a Btk. Különös része szerkezetének módosítására. *Magyar Jog*, XXII. évf. (1975) 7. sz. 376–382.

2.1. A hivatali büntettekről szóló monográfia

A hivatali büntettekről szóló monográfia egyik alapvető, ha nem a legfontosabb kérdése a bűncselekménycsoport jogi tárgya.⁴ Wiener ugyanis a hivatali bűncselekmények fogalmát – az alanyiságra koncentrálnak korábbi jogirodalmi nézetekkel szemben⁵ – legalább részben⁶) erre építve tartotta szükségesnek meghatározni.

A hivatali bűncselekmények egy része (pl. a hivatali visszaélés vagy a hivatalos eljárásban való bántalmazás⁷) Wiener szerint is szükségképpen feltételezi a hivatali hatalom törvénytelen felhasználását, a hivatali hatalom gyakorlásának elmulasztását.⁸ Erre tekintettel e tényállások jogi tárgyaként a hivatali kötelesség teljesítéséhez fűződő érdeket jelölte meg.⁹

A hivatali kötelességteljesítést Wiener szerint távolról veszélyeztetni¹⁰ a jogtalan előny követelésének vagy elfogadásának azon (harmadik) változata, amikor a hivatalos személy működésével kapcsolatban olyan előnyt fogad el, amely hivatali működését a közérdek kárára befolyásolhatja.¹¹ Mégis – amint az a monográfia egyes bűncselekményeket tárgyaló részé-

⁴ Ezt mutatja, hogy a munka nemcsak a hivatali büntettek által védett érdeke(ke)t elemzi [WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 77–99.], hanem a jogi tárgy általános részű kérdéseit is tárgyalja (még hozzá két fejezetben!) [WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 31. 33–52., illetve 53–76.].

⁵ Wiener kifejezetten elveti és cáfolja azt a korábbi jogirodalom (tekintélyes szerzői pl. Angyal Pál) által képviselt elhatárolási szempontot, amelyek alapján a hivatali bűncselekmények differencia specifikája kizárólag a speciális alany (vö. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 25., 30.). Ez utóbbi nézet egyébként az aktív hivatali vesztegetést és a befolyással üzérkedést nem tartotta hivatali bűncselekménynek, mivel azok tettese nem hivatalos személy (vö. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 13–14.).

⁶ A jogtárgy ugyanis Wiener szerint sem alkalmas a bűncselekmény-csoport teljes jellemzésére. WIENER A. Imre: *A hivatali büntettek. i. m.* 95.

⁷ A korabeli tényállásokat lásd az 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961. évi Btk.) 144. §, illetve 145. §-ában. Az ezekkel szinte szó szerint megegyező hatályos tényállásokat lásd az 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: Btk.) 225., 226. §-ában

⁸ Vö. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 79.

⁹ *Uo.* 179., 197.

¹⁰ *Uo.* 81., 283.

¹¹ 1961. évi Btk. 150. § b) pont (Az a hivatalos személy, aki [...] hivatali működésével kapcsolatban olyan előnyt fogad el, amely hivatali működését a közérdek kárára befolyásolhatja, illetőleg az ilyen előny elfogadjával egyetért")

ből kiderül – e deliktum esetén szerinte a hivatali élet tisztasága képez jogi tárgyat.¹²

Kimutatja viszont, hogy nem tekinthető a hivatali kötelességszegés előkészületének a jogtalan előny követelésének vagy elfogadásának (mai terminológiával a passzív hivatali vesztegetésnek) azon változata, amelynél a hivatalos személy hivatali kötelességének megszegésére a neki vagy tudtával másnak adott vagy ígért előnyért ajánlkozik vagy vállalkozik stb.¹³ E büntett ugyanis akkor is megvalósul, amikor a hivatalos személy azzal a belső fenntartással veszi át az előnyt, hogy a kötelességét nem fogja megszegni. Márpedig e jogtárgy sérelmét nem bármi, hanem csak a hivatalos személy képes előidézni, így az ő erre irányuló célzatának hiányában a cselekmény nem alkalmas a kötelesség teljesítésének a legtávolabbról való veszélyeztetésére sem.¹⁴

Utal arra is, hogy semmiképpen nem sorolható be a hivatali kötelességteljesítést védő büntetőjogi tényállások közé a jogtalan előny követelésének vagy elfogadásának azon (második) változata,¹⁵ amelynél a hivatalos személy hivatali kötelességének teljesítésére a neki vagy tudtával másnak adott vagy ígért előnyért ajánlkozik vagy vállalkozik.¹⁶

Wiener szerint a jogtalan előny követelése vagy elfogadása ezen esetekben (még hozzá a hivatali kötelesség megszegésére, illetve annak teljesítésére vállalkozás stb.¹⁷ esetén) – a kötelességteljesítéstől függetlenül¹⁸ – a közélet,¹⁹ illetve ezen belül a hivatali élet tisztasága²⁰ részesül önálló jogi tárgyként büntetőjogi védelemben.

¹² WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 283.

¹³ 1961. évi Btk. 149. § (1) bek. („Az a hivatalos személy, aki hivatali kötelességének megszegésére, hatáskörének túllépésére vagy a hivatali helyzetével összefüggő egyéb visszaélésekre a neki vagy tudtával másnak adott vagy ígért előnyért ajánlkozik vagy vállalkozik, illetőleg ezért a maga vagy más részére előnyt követel, kér vagy elfogad, illetőleg az előny elfogadásával egyetért.”)

¹⁴ WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 79–80.

¹⁵ Uo. 80.

¹⁶ 1961. évi Btk. 150. § a) pont („hivatali kötelességének teljesítésére a neki vagy tudtával másnak adott vagy ígért előnyért ajánlkozik vagy vállalkozik, illetőleg ezért a maga vagy más részére előnyt követel vagy kér”).

¹⁷ Vö. 1961. évi Btk. 149. § (1) bekezdés és 150. § a) pont.

¹⁸ Nem annak formájaként. Vö. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 82.

¹⁹ WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 81.

²⁰ Uo. 82.

A monográfia tehát – vázlatos jogtörténeti visszatekintéssel és jogösszehasonlító elemzéssel is megerősítve²¹ – bemutatja, hogy a hivatali bűncselekmények két önálló jogtárgy²² a kötelelességteljesítés és a hivatali élet tisztasága köré csoportosíthatók.²³ Emellett meggyőzően mutatja ki, hogy a két csoport szokásos kodifikációs összekapcsolódásának²⁴ indoka a két jogi tárgy sérelem távolabbi társadalmi hatásának azonossága, nevezetesen a hivatal működésébe vetett bizalom sérelme.²⁵ Az egyes hivatali bűncselekmények halmazati kérdéseinek megoldásánál viszont Wiener nem ezt a magas absztrakciós szintem megfogalmazott társadalmi hatást, hanem a konkrétabban meghatározott két jogtárgy elkülönülését juttatja szerephez. Ezt mutatja az, hogy kifejezetten nem látja akadályát annak, hogy egy eljárásban megállapítsák a bűncselekményi többséget egy korrupciós és egy hivatali kötelelességet védelmező tényállás viszonylatában.²⁶ Ezzel szemben – ellentétben Földvárival – a védendő érdek azonosságára tekintettel kifejezetten kizártnak tartja bizonyos hivatali korrupciós bűncselekmények [mai terminológiával²⁷ vesztegetést állítva (színlelve) elkövetett hivatali befolyással üzérkedés és a hivatali vesztegetés]²⁸ halmazát.²⁹

²¹ *Uo.* 83–88.

²² *Uo.* 88.

²³ *Uo.* 83.

²⁴ *Uo.* 88.

²⁵ *Uo.* 89–90.

²⁶ *Uo.* 96., 98., 274. Az 1961. évi Btk. még nem tartalmazott olyan minősített esetet, amely súlyosabban büntetést helyez kilátásba arra az esetre, amikor az elkövető a jogtalan előnyért hivatali kötelelességét megszegi, hatáskörét túllépi, vagy hivatali helyzetével egyébként visszaél. A hatályos jog eltérő megoldására lásd pl. Btk. 250. § (3) bek. I–III. fordulat.

²⁷ Az 1961. évi Btk. a hivatali szférában csak az előny adásával (ígéretével) megvalósuló vesztegetést nevezte hivatali vesztegetésnek, míg az előny kérésével (elfogadásával stb.) megvalósuló tényállás a jogtalan előny követelése vagy elfogadása elnevezést viselte. Ezzel szemben a gazdasági bűncselekmények között a törvény vesztegetés elnevezéssel az előny követelését (kérését, elfogadását) illette. A Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelet 55. § (2) bekezdése a gazdasági bűncselekmények között a vesztegetés cím alá helyezte el az előny adását vagy ígéretét büntetni rendelő tényállást [235. § (3) bek.] is.

²⁸ Az 1961. évi Btk. a hivatali szférában csak az előny adásával (ígéretével) megvalósuló vesztegetést nevezte hivatali vesztegetésnek, míg az előny kérésével (elfogadásával stb.) megvalósuló tényállás a jogtalan előny követelése vagy elfogadása elnevezést viselte. Ezzel szemben a gazdasági bűncselekmények között a törvény vesztegetés elnevezéssel az előny követelését (kérését, elfogadását) illette. A Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről szóló 1971. évi 28. törvényerejű rendelet 55. § (2) bekezdése a gazdasági

A hivatali korrupcióval foglalkozó munka egyébként – talán a későbbi publikációk tudatos vagy öntudatlan megelőlegezéseként (!) – nem rendszeralkotó jelentőségű kérdésként mellékesen arra is utal, hogy a közélet tisztasága magában foglalhatja (a hivatali mellett) a gazdasági élet tisztaságát is.³⁰

A hivatali bűntettekről szóló monográfia – témánk szempontjából – legfontosabb megállapításai tehát a következők:

- A hivatali korrupciós bűncselekmények mindegyikének jogi tárgya a hivatali élet tisztasága.
- Vannak olyan hivatali korrupciós tényállások, amelyek kizárólag a hivatali élet tisztaságát védik, mivel a bennük leírt cselekmény alkalmatlan a hivatali kötelesség teljesítéséhez fűződő érdek veszélyeztetésére.
- A hivatali élet tisztasága mellett a hivatali kötelesség teljesítése nem tekinthető a hivatali korrupciós tényállás jogi tárgyának, ha az elkövetés konkrét körülményeitől függően a kötelességteljesítés veszélyeztetése *in concreto* bekövetkezhet.
- A hivatali korrupciós tényállás jogi tárgya még abban az esetben is csak a hivatali élet tisztasága, ha a cselekmény *in abstracto* szükségszerűen alkalmas a hivatali kötelesség teljesítésének távoli veszélyeztetésére.
- A hivatali korrupciós bűncselekmények azonos jogtárgyakra (a hivatali élet tisztasága) tekintettel egymással nem állnak halmazatban.
- A hivatali korrupciós bűncselekmények viszont eltérő jogtárgyakra tekintettel halmazatban állhatnak a hivatali kötelesség teljesítéséhez fűződő érdeket védő tényállásokkal.
- A hivatali korrupciós bűncselekmények és a kötelességsértő hivatali bűncselekmények a büntető kódex egyazon szerkezeti egységében való elhelyezését az indokolja, hogy mindkét kategória egyaránt sért egy távolabbi érdeket (a hivatal működésébe vetett bizalmat) is.
- A közélet tisztasága magában foglalhatja a hivatali és a gazdasági élet tisztaságát, de ez nem jelenti a hivatali és gazdasági vesztegetés közös törvényi szabályozásának szükségességét.

bűncselekmények között a vesztegetés cím alá helyezte el az előny adását vagy ígérését büntetni rendelő tényállást [235. § (3) bek.] is.

²⁹ WIENER: *A hivatali bűntettek*. i. m. 96–98.

³⁰ *Uo.* 82.

2.2. A Btk. kodifikációja során tett javaslat

Az 1970-es évek közepén a Btk. kodifikációja során Wiener javaslatot tett arra, hogy az új kódex különös részének szerkezetét a régítől bizonyos vonatkozásokban eltérően alakítsák ki. A büntető törvénykönyvek különös részét közismerten a jogi tárgy alapján tagolják,³¹ így a tényállások abban való elhelyezésénél döntő jelentőségű az általuk védett érdek meghatározása. Márpedig Wiener a rendszertani elhelyezés megváltoztatására irányuló javaslatának alapja a hivatali (és gazdasági) korrupciós bűncselekmények vonatkozásában éppen a jogi tárgyat érintő nézeteiben mutatkozó hangsúlyeltolódás volt.

A korábbi felfogásától eltérően a hivatali bűncselekmények jogi tárgyaként már kizárólag a köteleességteljesítést jelöli meg, nem pedig – ezt és a hivatali élet tisztaságát is magában foglaló – befolyásmentes működésbe vetett bizalmat. Így viszont már semmi sem indokolta a hivatali vesztegetés és befolyással üzérkedés besorolását a hivatali bűncselekmények közé, hiszen az általuk védett érdek nem a köteleességteljesítés, hanem a közélet (lényegében ezen belül a hivatali élet) tisztasága. Erre tekintettel javasolta azt Wiener, hogy az új Btk-ban a korrupciós bűncselekményeket a hivatali bűncselekményektől elkülönült címbe kellene foglalni.³²

Másik oldalról Wiener azt fejtette ki, hogy az ún. gazdasági korrupció nem illeszthető be a gazdasági bűncselekmények közé. Ennek magyarázataként rámutatott arra, hogy a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények jogi tárgyát a gazdálkodásnak csak azok a szabályai képezik, amelyek rendszerint hatósági vagy gazdaságirányítási normában jelennek meg.³³ Márpedig a korrupciómentes ügyintézés nyilvánvalóan nem a gazdaság rendjét szabályozó előírásokból folyó követelmény, a gazdasági korrupció a közélet (és ezen belül a gazdasági élet) tisztaságát sérti.³⁴

Javaslatára szerint az új Btk. egy önálló címben tartalmazná a korrupciós bűncselekményeket. Ebben a szerkezeti egységben kívánta elhelyezni³⁵ a hivatali és gazdasági korrupciót szankcionáló tényállások³⁶ mellett

³¹ Ld.: NAGY E: *A magyar büntetőjog általános része*. HVG, Budapest, 2008. 103–104.

³² WIENER: *Javaslat... i. m.* 377.

³³ *Uo.* 380

³⁴ *Uo.* 381.

³⁵ *Uo.* 377.

³⁶ 1961. évi Btk. 149–153. §, illetve 235. §.

a sajtóban való közzététellel kapcsolatos vesztegetést,³⁷ illetve a bitorlás korrupciós esetét.³⁸ Wiener javaslata nem terjedt ki arra, hogy a választás rendje elleni büntett korrupciós változatát³⁹ is a korrupciós bűncselekményekkel együtt szabályozzák.

Az új szerkezeti egység önálló jogi tárgyként védelmezte volna a közélet tisztaságát, beleértve a hivatali és gazdasági élet tisztaságát, továbbá az egyéb állami és társadalmi szervek korrupciómentes működését. Ezen – kifejezetten „korrupciós bűncselekmények” elnevezést viselő – címet egyébként szerinte ki kellene emelni az államigazgatás és igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények fejezetből. Javaslata szerinte ezeket – több más bűncselekmény csoporttal (pl. hivatali vagy hivatalos személy elleni bűncselekmények) együtt – „az állami és társadalmi szervek működése rendjét sértő bűncselekmények” elnevezésű újonnan megalkotott fejezetbe kellene helyezni.⁴⁰ Talán a hivatali korrupció és a hivatali bűncselekmények közötti kapcsolat maradványaként Wiener szerint e fejezetben „A korrupciós bűncselekmények” „A hivatali bűncselekmények” után következtek volna.⁴¹

3. Társadalmi–gazdasági hasznosulás: az 1978-as Kodifikáció

A jogtudós munkájának egyik – talán legfontosabb – társadalmi–gazdasági hasznosulása, amikor a jogpolitikai javaslatai befolyásolják a jogalkotási

³⁷ 1961. évi Btk. 210. § („Aki a maga vagy más részére ellenszolgáltatásként előnyt követel, kér vagy fogad el azért, hogy valamit a sajtóban elhallgasson vagy közvétegyen.”) Elhelyezése: 1961. évi Btk. XII. fejezet (A közbiztonság és a közrend elleni büntettek).

³⁸ 1961. évi Btk. 306. § b) pont. („Aki [...] állami vállalatnál, más állami gazdálkodó szervnél vagy szövetkezetnél betöltött munkakörével visszaélve más szellemi alkotásának, találmányának, újításának vagy ipari mintájának hasznosítását vagy érvényesítését attól teszi függővé, hogy őt annak díjából, illetve az abból származó haszonból vagy nyereségből akár társszerzőként való szerepeltetésével, akár egyéb módon részesítsék, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”) Elhelyezése: 1961. évi Btk. XVI. fejezet (A társadalmi tulajdon elleni büntettek, a személyi javak elleni büntettek).

³⁹ 1961. évi Btk. 143. § (1) bekezdés IV. fordulat („Aki az országgyűlési képviselőknek, illetőleg a tanácsok tagjainak választása során [...] választót választójogának gyakorlásában [...] előny juttatásával vagy ígéretével befolyásol”). Elhelyezése: 1961. évi Btk. XI. fejezet. (Az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni büntettek) I. Cím (A választás rendje elleni büntett).

⁴⁰ WIENER: *Javaslat... i. m.* 377., 381.

⁴¹ *Uo.* 381.

folyamat eredményét. Wiener A. Imrének ez kutatásainak e területén is⁴² megadatott, hiszen 1975-ös javaslatának több elemét felhasználták az 1978. évi IV. törvény (a hatályos és többször módosított Btk.) megalkotásánál. A Btk. eredeti szövege ugyanis egyetlen (önálló) címben⁴³ szabályozta hivatalos személy által,⁴⁴ illetve az állami szerv (gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet, egyesület) dolgozója (tagja) által,⁴⁵ illetve ezek vonatkozásában,⁴⁶ valamint sajtóval (tömegtájékoztatási eszközzel) visszaélve⁴⁷ elkövetett vesztegetést. A hivatalos személy által elkövetett,⁴⁸ illetve hivatali vesztegetés,⁴⁹ valamint a hivatali befolyással üzérkedés⁵⁰ tehát a hatályos Btk-ban már nem hivatali bűncselekmény.⁵¹ Az állami szerv (gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet, egyesület) dolgozója (tagja) által,⁵² illetve annak vonatkozásában⁵³ elkövetett vesztegetés már nem a gazdasági,⁵⁴ a sajtóval kapcsolatos vesztegetés⁵⁵ pedig nem a közrend elleni bűncselekmények⁵⁶ között került elhelyezésre.

A Btk. megoldása azonban nem teljes mértékben azonos Wiener javaslatával, hanem ahhoz képest a következő (e cikk keretében részletes elemzése alá nem vett) eltérések mutathatók ki:

- A bitorlás korrupciós változata⁵⁷ nem került át ebbe az új címbe, hanem maradt egy másik fejezetben, nevezetesen továbbra is a vagyon elleni bűncselekmények⁵⁸ között.⁵⁹ Annak ellenére egyébként, hogy

⁴² A nemzetközi bűnügyi jogsegély keretében végzett kutatásai [vö. WIENER A. I.: Reflexió egy törvénytervezetre a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről. *JK, XLII. (új) évf. (1987) [4. sz.] 178–180.*; *Nemzetközi bűnügyi jogsegély.* KJK–MTA ÁJI, Budapest, 1993. 187.] elméleti kutatásai pl. jelentősen befolyásolták az 1996. évi XXXVII. törvény rendelkezéseit.

⁴³ Btk. XV. fejezet VII. cím: A közélet tisztasága elleni bűncselekmények.

⁴⁴ Btk. 250. §.

⁴⁵ Btk. 251–252. §.

⁴⁶ Btk. 253–254. §.

⁴⁷ Btk. 255. §. Hatályos 2002. III. 31. napjáig.

⁴⁸ Btk. 250. §.

⁴⁹ Btk. 253. §.

⁵⁰ Btk. 256. § (1)–(2) bek.

⁵¹ Btk. XV. fejezet IV. cím.

⁵² Btk. 251–252. §.

⁵³ Btk. 254. §.

⁵⁴ Vö. Btk. XVII. fejezet.

⁵⁵ Btk. 255. §. Hatályos 2002. III. 31. napjáig.

⁵⁶ Vö. Btk. XVI. fejezet.

⁵⁷ 1961. évi Btk. 306. § b) pont. A rendelkezés szövegét lásd a 38. l-j-ben.

⁵⁸ Btk. XVIII. fejezet.

a kodifikációs bizottság előterjesztése szerint az 1961. évi Btk. 306. § b) pontjának⁶⁰ megfelelő tényállás kialakítását meg kell vizsgálni a gazdasági vesztegetés kapcsán.⁶¹

- Az új szerkezeti egység elnevezése nem korrupciós bűncselekmények lett, hanem a „közélet tisztasága elleni bűncselekmények”.⁶²
- Az új cím egyébként nem a Wiener által javasolt új (megalkotásra végül nem került) fejezetben, hanem – a hivatali és hivatalos személy elleni bűncselekményekkel – együtt „az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények” között helyezkedik el. A fejezet új elnevezéséből azonban látható, hogy a korrupció esetén nincs szó államigazgatás elleni bűncselekményről, ellenkező esetben ugyanis a „közélet tisztasága elleni” kitétel nem került volna abban említésre. Ugyanakkor az államigazgatás elleni jelleg tagadása feltehetően nem a hivatalos személy fogalmának államigazgatáson való túlterjeszkedésére, hanem csak a gazdasági korrupció beemelésére vezethető vissza. A hivatali és a hivatalos személy elleni bűncselekmények ugyanis megmaradtak „államigazgatás” elleni bűncselekménynek.
- Az új cím nem közvetlenül a hivatali bűncselekmények után került elhelyezésre, hanem a fejezet legvégén.

4. Kutatási tanulságok

4.1. Módszertani vonatkozások

Wiener A. Imre korrupcióval kapcsolatos munkássága *módszertani tekintetben* tükrözi az Intézet tradicionális kutatási profiljának három (egyéb-ként egymásra is épülő szintjét) jellegzetességét, nevezetesen

- a hatályos jog kategóriáira épülő, de azon túlmutató *tudományos fogalomképzést*,

⁵⁹ Btk. 329. § (1) bek. („Aki [...] gazdálkodó szervezetnél betöltött munkakörével, tisztségével, tagságával visszaélve más szellemi alkotásának hasznosítását vagy az alkotáshoz fűződő jogok érvényesítését attól teszi függővé, hogy annak díjából, illetve az abból származó haszonból vagy nyereségből részesítsék, illetve jogosultként tüntessék fel.”)

⁶⁰ A rendelkezés szövegét lásd a 38. l.j-ben.

⁶¹ Az 1978. évi IV. törvény előkészítése. IX. kötet (szerk.: László Jenő). Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Budapest, 1989. 225.

⁶² Btk. XV. Fejezet.

- a jogszabályok és a joggyakorlat *kritikai elemzését* (jog), illetve
- a szabályozás továbbfejlesztésére vonatkozó (*de lege ferenda*) konkrét (akár törvényszöveg formájú) *javaslatok* kidolgozását.

4.2. Érdemi megállapítások

Wiener A. Imre a korrupciós bűncselekmények jogi tárgyával kapcsolatos kutatásai inspirálták a következő – egymással is összefüggő, további kutatásaim megalapozása során felhasználható – két érdemi következtetésemet.

1. A korrupciós bűncselekmények csoportját nemcsak elkövetési magatartásuk (a jogtalan előny kérése stb.), hanem a törvényi tényállások által védett *közös jogi tárgy* is csoportképző ismérvként jellemzi. Kimutatható ugyanis olyan – ugyan magas absztrakciós szinten megfogalmazott, de a jogrend általános fogalmához képest mégis speciális – jól körülhatárolható érdek, mégpedig a *közélet tisztasága*, amely minden korrupciós bűncselekmény elkövetése esetén sérül, illetve amelyet az összes ilyen tényállás védelemben részesít.

A védendő érdek azonossága mindenképpen lehetővé teszi azt, hogy a *jogalkotó* korrupciós bűncselekmények tényállásainak mindegyikét a Btk. – jogi tárgyak szerint tagolódó – különös részének egyazon szerkezeti egységében (fejezetében vagy címében) helyezze el. Ez egyébként meg is könnyíthetné bizonyos – hatályos jogunkban sajnálatos módon ki nem használt – jogtechnikai módszerek alkalmazását (pl. a vesztegetés általános definíciója vagy utaló rendelkezések), amelyek a jelenlegi szabályozást lényegesen leegyszerűsíthetnék.

2. A közös jogi tárgy elismerése semmiképpen nem teszi szükségtelemmé az egyes korrupciós bűncselekmények *jogi tárgyának* (a közélet tisztaságához képest) *konkrétabb meghatározását*, az egyes tényállások által védett érdekek eltérő jellegzetességeinek kimunkálását. Az egyes korrupciós bűncselekményi tényállások jogi tárgyainak konkrétabb meghatározása ugyanis (a közélet tisztaságánál) alkalmasabb arra, hogy – különösen a halmazati kérdések megoldásánál – *jogalkalmazási* funkciót töltsön be.

Jól látható ez azon gyakorlati eset megoldásakor, amikor az állami vagy önkormányzati tulajdonban álló gazdasági társaság munkatársa arra tekintettel fogad el nagyobb összegű jogtalan vagyoni előnyt, hogy nemcsak egy (a társaság tulajdonában álló) ingatlan áron alul történő eladásáról szóló döntés előkészítésében működik közre, hanem ismeretsége (vagy aktív vesztegetés) révén elintézi az – egyébként jogszerűen ki nem

adható – építési engedélyt tartalmazó határozat meghozatalát is. Ha ugyanis jogi tárgyként a halmazati kérdések megoldásánál is a közélet tisztaságát tartanánk relevánsnak, akkor az ügyben a gazdasági társaság munkatársa által elkövetett vesztegetés⁶³ és a hivatali befolyással üzérkedés⁶⁴ csak látszólagos alaki halmazatban állna. Abban az esetben viszont nincs akadálya e két bűncselekmény halmazatban való megállapításának⁶⁵ (azaz a szigorúbb felelősségre vonásnak⁶⁶), ha elismerjük, hogy azok két önálló érdek, nevezetesen a gazdálkodó szervezetek munkatársait a tulajdonos irányába terhelő kötelezettségek teljesítése, illetve a hivatalos személyek pártatlanságába vetett bizalom ellen irányulnak.⁶⁷

⁶³ 251. §. (1) bek.

⁶⁴ Btk. 256. § (1) vagy (3).

⁶⁵ Wiener későbbi cikke [WIENER: *Javaslat... i. m.*] jellegénél fogva nem foglalkozik halmazati kérdések megoldásával. A monográfia pedig témájára tekintettel csak azt tárgyalja, hogy az azonos jogtárgyra (a hivatali élet tisztaságára) tekintettel az egyes hivatali korrupciós bűncselekmények egymással való halmazata kizárt. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 96–98.

⁶⁶ Vö. Btk. 85. § (3) bek.

⁶⁷ Hasonló összefüggést mutat ki Wiener is, aki abban a „korszakában” is elkülönült jogi tárgyként határozza meg – és értékesíti a halmazati kérdések megoldásánál (vö. WIENER: *A hivatali büntettek. i. m.* 96., 98., 274.) – a köteleességteljesítést és hivatali élet tisztaságát, amikor e két érdek közös fogalmaként a befolyásmentes működésbe vetett bizalmat határozza meg.

Lőrincz Lajos*

AZ ALKOTMÁNYJOGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI JOGI OSZTÁLY RÖVID TÖRTÉNETE

1. A két osztály a kezdetekben szervezetileg egy volt, s az elnevezése is különbözött a maitól. Államjogi és Államigazgatási Osztálynak hívták, mint-hogy az egyetemeken is államjogot, államigazgatási jogot tanítottak, a tan-könyvek elnevezése is ehhez igazodott. A hetvenes évek elején vált külön, de csak névleg, a két osztály. Névleg, mert ugyanaz a személy, Kovács István, maradt vezetője mindkét részlegnek, tagjainak elhelyezése sem különült el, keverten ültek egy-egy szobában, jó barátságban. Hivatalosan azonban különvált a két névleges vezetővel is rendelkező részleg, amelynek a története azonban a 2000-es évekig egy és ugyanaz.

Külön magyarázat tárgya lehetne, miért különbözik a régi, az 1980-as évek végéig hivatalos elnevezés a maitól, mikor szerkezetileg semmi változás nem látható. Az államjog ugyanúgy az alkotmány alapján vizsgálta a társadalom politikai intézményeit, az állampolgárok jogait és kötelességeit, mint a mai alkotmányjog, az államigazgatási jog tematikája is ugyanaz volt, mint a mai közigazgatási jogé. Igaz, a politikai háttér, a külföldi megoldások értékelése, a múlt és a jelen egybevetése már lényegesen eltérő, ezzel együtt e tekintetben is a más területeken szintén alkalmazott szabály érvényesült: a korszakváltást a jelenségek (fogalmak, intézmények, utcák stb.) elnevezésének megváltoztatásával kell jelezni.

A két, egy ideig egy osztály története azért is ugyanaz, mert tényleges vezetője egy és ugyanaz a személy, *Kovács István* volt 1952-től 1989-ig, haláláig, tehát 37 éven át. Kovács István személyének bemutatása külön tanulmányt érdemelne, itt csak annyit róla, hogy az Intézetbe úgy került, félállásba, hogy korábban, 1946–48 között alispán volt Veszprém megyében, ekkor 25–27 éves volt, utána a Belügyminisztériumban lett osztályvezető, majd az 1949-es nagy tisztogatások után Szegedre, az Állam- és Jogtudományi Karra sikerült átmenekülnie. Ugyanebben az időben sikerült

* Kutatóprofesszor, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.
E-mail: lorincz@jog.mta.hu

magát átmentenie államjogi, illetve államigazgatási tanszékvezetőnek más egyetemekre a szocialista világ legkiválóbb közjogi professzorainak is, Beér Jánosnak, Bihari Ottónak, Szamel Lajosnak. Kovács István tehát a Szegedi Tudományegyetemről jött az Intézetbe igazgatóhelyettesnek és osztályvezetőnek. Igazgató helyettesi funkciója Szabó Imre igazgató nyugdíjba vonulásáig, 1979-ig tartott, attól kezdve ő lett az Intézet igazgatója. Igazgató helyettesként nagymértékben tehermentesítette az adminisztratív terhek alól Szabó Imrét, s mivel fő munkahelyére, Szegedre hetenként egy napra utazott le, a többit az Intézetben töltötte, a mindennapos intézeti ügyek többségében is ő döntött. Jellemző volt rá, hogy nyaranta is alig vett ki szabadságot, annyira élvezte az Intézetben való tartózkodást. Igazgatóként, mivel az intézeti munkabeosztás akkorra már csupán heti két délelőtti benntartózkodásra kötelezte a kutatókat, ő pedig továbbra is bejárt minden nap, sokat unatkozott, mivel hiába járta a folyosót, nem talált beszélgető partnert.

Osztályvezetőként is az egyéni beszélgetés módszerét kedvelte és alkalmazta, úgynevezett osztályülés alig-alig volt. A munkatársak kiválasztásánál eleinte a volt tanítványait részesítette előnyben, később megnyitotta a kapukat más egyetemek végzősei előtt is. Noha különösebben egyik beosztottját sem sarkalta jelentősebb erőfeszítésre, tudományirányítási eredményei mégis számottevőek, osztályán egy akadémikus, három akadémiai doktor, s számos kandidátus nevelődött fel. E mellett mégis saját tudományos karrierjét lehet a leglátványosabbnak megítélni. A kandidátusi fokozatot 1954-ben, az akadémiai doktorit 1964-ben szerzi meg. Egy évvel később, 44 éves korában levelező tag lett az Akadémián. A társadalomtudományok területén ilyen fiatalon ötven évente választanak akadémikust. Első, könyv formájában is megjelent, kandidátusi disszertációként megvédett alkotmányjogi műve a burzsoá alkotmányosság válságáról szólt. A könyv szemlélete, noha az ötvenes évek elején íródott, tárgyyszerű, azkat az érveket közli, amelyeket a nyugati világ akkori alkotmányjogászai, politológusai fogalmaztak meg publikációikban alkotmányos rendszerükkel szemben. A mű sikerességét igazolja, hogy cseh nyelven is megjelent. Másik jelentős műve 1962-ben jelent meg *A szocialista alkotmányfejlődés új elemei* címmel. Ezen kívül számos kiadványnak társszerzője, szerkesztője. 1990-ben halálozott el.

Bevezetőként még el kell mondani, hogy az osztály a kezdetektől 1970-ig az Intézet többi részlegével együtt a Szemere u. 10. szám alatti épületben ténykedett. Az osztálynak a második emeleten három szoba volt kijelölve, amelyből egy szoba a vezetőé, két szoba plusz a konyha a

kutatóké volt. Az Országház utcában az elhelyezés már tágasabb volt, de itt is előfordult, hogy egy szobában öt kutató szorongott.

2. Az osztály története három korszakra tagolható. Az első, kezdő korszak 1949-től 1959-ig tartott, s erre az alacsony létszám, s a létszám sajátos összeállása jellemző. E korszak kutatói egy fő kivételével – sajnos – elhaláloztak. A létszámot illetően: kezdetben, egészen 1957-ig mindösszesen két személy ténykedett az osztályon, Kovács Istvánon kívül *Toldi Ferenc*, aki Szegedről, ahol a város egyik főtisztviselője volt, menekültként került fel az intézetbe. Száműzetésére jugoszláviai előélete miatt került sor: Szabadkán született, amikor még Magyarországhoz tartozott, ott nevelkedett fel, szerb egyetemet végzett, a második világháború utáni magyarok elleni partizán tisztogatások elől menekült Szegedre. Itt jogászként elhelyezkedett, ám az ötvenes évek elején már veszélyes elemnek minősítették szerb képzettsége miatt. Budapestre húzódott, az Intézetbe, ahol a szerb nyelvtudása, jogismerete előnynek minősült. Az osztályon ő képviselte az államigazgatási jogot, Kovács István az államjogot. *Toldi Ferenc*, mivel gyakorlati ismeretei gazdagok voltak, közvetlenül részt vett az államigazgatási eljárási törvény, az 1957. évi IV. törvény kidolgozásában, az első, évtizedekig használt kézikönyv-kommentárt ő készítette Pákay Barnabással együtt. Haláláig (1995) az Intézetben dolgozott, úgy, hogy közben az ELTE Jogi Karán is oktatott docensként. Könyvként megjelent kandidátusi értekezését szintén az államigazgatási eljárási jog témaköréből írta. Élete utolsó művében a felbomló jugoszláv állam történetét dolgozta fel.

Az osztály létszámát *Schmidt Péter* növelte három főre 1956-ban. Ebben az évben védte meg a demokratikus centralizmusról szóló kandidátusi értekezését. Újdonsága a disszertációnak az volt, hogy terjedelmesen bírálta a szocialista párt- és államszervezés legfontosabbnak tartott alapelvét. *Beér János*, az ELTE államjogi tanszék vezetőjének halálakor *Schmidt Péter* elhagyta az Intézetet és a tanszékre ment át. Életútja sikeres, nyolc évig volt a Kar dékánja, 1989-től, mint a legelső alkotmánybírák egyike, nyugdíjba vonulásáig alkotmánybíráskodott.

Ugyancsak menedékhelyként fogadta az osztály 1957-ben *Halász Józsefet*, akit a Minisztertanács Titkárságának éléről váltottak le 1956 őszén tanúsított, kifogásoltnak minősített magatartásáért. *Halász József* a Szovjetunióban szerzett kandidátusi fokozatot három év Moszkvában eltöltött aspirantúra után, s az osztályon az államjoggal – magyarországi egyetemi tanulmányainak köszönhetően (az 1949-ig működő közigazgatási karon kezdte tanulmányait) – politológiai megközelítésben foglalkozott. A 70-es évek elejétől az MSZMP káderképző oktatási intézményében – amely a

80-as években Politikai Főiskolává alakult át – oktatott másodállásban, egyetemi tanári besorolásban és tanszékvezetőként. Csaknem másfél évtizedig a Jogtudományi Közlöny főszerkesztői tisztségét is ellátta, s ez idő alatt a folyóirat színvonala és népszerűsége jelentősen megnőtt. A hajdani NÉKOSZ-nak egyik fiatal vezetője volt, s a politikai rendszer-váltás előtti években sokat tett a szervezet tekintélyének helyreállításáért. Kovács István halála után az Intézet megbízott igazgatója lett mintegy fél-éves időtartamra. Halálát 1992-ben sajnálatos baleset okozta.

1957-ben egy másik kutatót is befogadott az osztály: *Török Lajost*, aki Kovács István tanítványa volt Szegeden, s az egyetem elvégzése után 1956-ban Moszkvába került aspiránsnak. Az azévi őszi események annyira felbolygatták, hogy abbahagyta tanulmányait, hazajött s az Intézet – mestere támogatásával – befogadta. Kutatási témája az állami ellenőrzés volt, az állami ellenőrzés szervezése, szervezete, módszerei főként a szocialista országokban. Könyv alakban is megjelent kandidátusi értékezését ebből a témából készítette. Másodállásban az ELTE Államigazgatási Tanszékén is oktatott, docensként. Sajnos viszonylag fiatalon, 56 éves korában halálozott el (1984-ben) gyógyíthatatlan betegsége következtében.

1957 után két év szünet következik az osztály-létszám alakulásában, s lezárul a történet első szakasza. A fentebb felsorolt öt kutató alkotja az alapító létszámot és közösséget, komoly tekintélyt kivívva a külvilágban, az osztály később jelentkező kutatói előtt is. Az első időszakban a titkárnői, adminisztrátori feladatokat *Farkas Józsefné* látja el, aki később könyvtár-vezető lett, majd férje után Pécsre költözött, s az egyetemen szintén könyvtárosi munkát végzett.

Az osztály történetének második időszaka 1959-ben kezdődik, a hetvenes évek elejéig tart. A korszak jellemzője: egyetemről frissen kikerült, hetvenöt százalékból Kovács István szegedi tanítványaihoz sorolható segédmunkatársakkal gyarapodik az osztály, akiknek – az első korszakbeli kutatóktól eltérően – nincs semmi gyakorlati tapasztalatuk, ennek következtében a kutatások tematikája, feldolgozási módja érezhetően megváltozik. A létszámnövekedés a második évtizedben sem számottevő, mindösszesen négy fő, s a korszak sajátossága továbbá, hogy elkezdődnek, s szép lassan kizárólagossá válnak a nyugati tanulmányutak. Talán ezért is az ebben az időben az osztályt gyarapító tagok mindegyike megszerzi legalább az akadémiai doktori fokozatot, ami – az előző oldalak szövegéből is kitűnően – az első korszak öt főjéből csak egynek sikerült.

1959 augusztusában került az osztályhoz, szintén Kovács István tanítványaként, Szegedről *Lőrincz Lajos*, aki kezdetben alkotmányjogi kérdé-

sekkel foglalkozott, néhány év elteltével azonban áttért a közigazgatás-tudomány vizsgálatára. Kandidátusi értekezése már ilyen jellegű volt, a tudományos kutatások állami irányításáról szolt. Hosszabb amerikai-angol tanulmányútja megerősítette választása helyességében, doktori értekezése ugyanis a politika-gazdaság-közigazgatás kölcsönhatását elemezte. 1990-ben akadémikussá választották. 1978-tól az Államigazgatási Főiskolán (jelenleg Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar) tanszékvezető, főigazgatóhelyettes, főigazgató, 1998-tól a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanszékvezetője, dékánja 2004-ig. Jelenleg az Intézet Közigazgatási osztályának vezetője, kutatóprofesszor.

1960-ban újabb taggal bővült az osztály, kivételesen nem Kovács István tanítványával. *Ficzere Lajos* ugyanis Leningrádban végezte jogi tanulmányait, s onnan szerződött az Intézethez. Kutatási témául az állami vállalatok irányítását, igazgatását választotta, ebből a témából készítette kandidátusi értekezését is. Mintegy évtizednyi kutató tevékenység után Moszkvába helyezte át munkaterületét, a KGST magyar szekciójának egyik vezetője lett. Néhány évnyi kint tartózkodás után a Minisztertanács Titkárságára került, s ezzel egyidőben másodállást vállalt az ELTE Államigazgatási Tanszékén. Elkészítette és sikeresen megvédte a KGST szervezetéről készített doktori értekezését. A nyolcvanas évek végétől főállásban folytatta oktatói tevékenységét, tanszékvezető, nyolc évig dékán lett. Jelenleg professor emeritusként dolgozik tanszékén.

Rácz Attila 1962-ben gyarapította az osztály létszámát, szintén Szegedről érkezvén, Kovács István tanítványaként. Kiváló tanuló volt, ezért 1963-ban az Elnöki Tanács elnöke aranygyűrűt adományozott neki. Az alkotmányjog lett a kutatási területe, vele együtt már négyen (Kovács, Halász, Schmidt, Rácz) foglalkoztak az akkori nevén államjognak nevezett jogág problémáival. A széles tematikájú területből a bíróságok, a bírászkodás követte le fegyelmét, ezekről írta kandidátusi és akadémiai doktori értekezését is, amelyek könyv alakban hozzáférhetőek. Az Intézetben dolgozott nyugdíjba vonulásáig, előtte azonban először az Államigazgatási Főiskolán, később a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtudományi Karán is oktatói egyetemi tanárként és tanszékvezetőként.

A második időszak *Nagy Endre* osztályra érkezésével zárul. Nagy Endre szintén Kovács-tanítvány, ő is azokhoz tartozik, akik akadémiai doktori fokozatot értek el, kutatási terület választását illetően azonban eltér az osztály többi tagjaitól. Kezdetben a közigazgatás-tudomány, később egyre erősödő mértékben, majd kizárólagosan a szociológia lett vizsgálati területe, a kandidátusi fokozatot az állam- és jogtudományokból, a doktorit

már szociológiából szerezte. Tudományos tevékenysége a Pécsi Tudományegyetemen teljeseedett ki, ahol jelenleg szociológus-professzor.

Az 1970-es évek elejétől kezdődik s a rendszerváltás évéig tart a *harmadik korszak az osztály történetében*, melynek a viszonylag nagyszámú fiatalítás a jellemzője, valamint a névleges kettéválás. A létszámnövekedést az tette lehetővé, hogy az Intézet lett a felelőse annak a 15 évre szóló kutatási főiránynak, amelyet a kormány 1972-ben fogadott el „A közigazgatás fejlődésének komplex tudományos vizsgálata” címmel. A kutatás élén álló bizottság elnök-vezetője Kovács István, titkára Lőrincz Lajos lett, s a titkárság is az osztály keretei között helyezkedett el. A főirányról később még szó lesz, az újonnan érkezettek bemutatásával folytatjuk a történet válaszolását. Munkába lépésükkel az osztály létszáma duplájára, 14 főre emelkedett. Egy kivétellel valamennyien az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán folytatták tanulmányaikat, azaz nem voltak Kovács-tanítványok, ugyancsak egy kivétellel valamennyien rögtön az egyetem befejezése után lettek tudományos segédmunkatársak, azaz e tekintetben megegyeztek a második korszak kutatóival. Valamennyien sikeres egyetemi oktatók lettek később, a tudományos ranglistán azonban a kandidátusi fokozat megszerzésén túl nem jutottak. Megemlítendő továbbá, hogy az új alkalmazottak közt található három hölgy révén az osztályban megjelentek a női kutatók, s ezzel megszűnt az osztály kutatóinak egyneműsége. Az osztály hivatalosan kettévált, az Alkotmányjogi osztálynak Halász József, a Közigazgatási osztálynak Lőrincz Lajos lett névleges vezetője, ám – amint már írtuk – érezhető változás nem ment végbe.

Szamel Katalin érkezett az új garnitúrában elsőként, ő volt az, aki már dolgozott korábban, a Tanácsszervezési Intézetben. „Előéleténél” fogva a közigazgatási részleget gazdagította, ám szemlélete nem egyoldalúan jogias volt, a közigazgatás-tudomány, a szociológia, a politológia nézőpontjai szintén megtalálhatók műveiben, különösen a könyvként is megjelenő kandidátusi értekezésében. Mind a mai napig tagja az osztály közösségének, volt azonban ezen kívül minisztériumi főosztályvezető, s egy évtizede docens a Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán.

*Rác Lajos*nak eredetileg közigazgatási jogásznak kellett volna lennie, ehhez azonban nem volt kedve, s minden ellenkezés dacára, végül azonban a vezetés által beletörődötteen jogtörténész lett. Mivel az Intézetben a jogtörténet nem szerepelt a kutatási területek listáján, átment az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára, ahol jelenleg egyetemi tanár, tanszékvezető, a jogtörténet kiváló művelője.

A hölgyek sorát és az alkotmányjoggal foglalkozók számát gyarapította *Dezső Márta*. Karrierje az osztályban kezdődött, s szintén az ELTE-n folytatódott, ahol jelenleg egyetemi tanár, s hosszú évek óta dékán-helyettes.

A következő hölgy *Papp Judit* volt, akit betegsége megakadályozott jelentősebb kutatási teljesítmény kifejtésében, az oktatói munkája – előbb az Államigazgatási, majd a Rendőrtiszti Főiskolán – azonban sikeres volt.

A harmadik korszakban *Ferenczy Endre* érkezett elsőnek az osztályra. Közigazgatási jog művelése volt számára kijelölve, kandidátusi értekezéséből a témakörből is készítette, később azonban fokozatosan áttért a polgári jog, jogfilozófia művelésére. A harmadik generációból ő az egyedüli férfi, aki jelenleg is az Intézetben dolgozik.

Lövetei István először a kiemelt kutatási program titkárságára került, mivel ez azonban az osztály része volt, s a program a rendszerváltás idejére befejeződött, kutatói feladatok megoldására kérték fel. Érdeklődése sokirányú: a közigazgatási jogon kívül foglalkozott alkotmányjoggal, jogtörténettel. Jelenleg a Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán oktat, s a média gyakran szerepelteti alkotmányjogi szakértőként.

Takács Albert Szegedről Kovács István tanítványaként érkezett az osztályra. Közéleti karriere neki a legmagasabb: először helyettes ombudsman volt, két évvel ezelőtt igazságügyi és rendészeti miniszter. Kandidátusi értekezését közigazgatási témakörből készítette, közigazgatási jogot is oktatott, később azonban az érdeklődési körének jobban megfelelő alkotmányjogra tért át. A Corvinus Egyetem alkotmányjogi tanszékét vezeti jelenleg.

3. A rendszerváltás után, miután a már többször is említett kutatási főirány befejeződött, s a felsőoktatási intézmények megszorodtak, elég gyorsan elszívták a kutatókat. A csúcslétszám (14 fő) az elhalálozások s az egyetemekre, főiskolákra való távozás következtében alig néhány főre apadt, s ezek is többnyire másodállásban maradtak az Intézetben. Különösen érzékenyen érintette az osztály sorsának alakulását Kovács István halála, aki nem csupán tekintélyes, jelentős befolyással rendelkező főnöke volt, hanem az összetartás őrzője is. Az utóbbi években állt be változás: a létszám növekvőben van sikeresnek ígérkező kutatók munkába állásával.

A történeti korszakokról el kell még mondani, hogy az osztály tudományos teljesítménye kiemelkedő volt, nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is elismerést váltott ki. Az állampolgári jogokról készített monográfia a maga idejében (1964) a nyugati világban is nagy feltűnést keltett, ezért nem véletlen, hogy az osztály nemzetközi kapcsolatai kiszélesedtek. Ezt nem csupán a meghívások nagy száma, a közös konferen-

ciák rendezésének elterjedtsége, hanem a nemzetközi szervezetekben vezető tisztségek elnyerése is jelzi. Kovács István, Lőrincz Lajos, Rác Attila egyaránt alelnökei lettek a Brüsszelben székelő Nemzetközi Közigazgatási Intézetnek. A nemzetközi tekintély megnövekedése eredményezte az említett hosszú távú kutatási főirány irányításának osztályra való telepítését. A főirány keretében sok tucat elméleti és gyakorlati hasznosítású munka született, állítható, hogy a rendszerváltáshoz az alkotmányjogi és közigazgatási munkák nem csupán hozzájárultak, hanem megteremtették az átállás jogi koncepciójának alapjait.

Péteri Zoltán*

A JOGÖSSZEHASONLÍTÁS KELET-KÖZÉP-EURÓPAI CENTRUMA

A jogösszehasonlítás eszméjének „újjáéledését”, majd gyors térhódítását a második világháború lezáródását követően kialakult ún. szocialista világrendszer keretei között élő kelet-közép-európai országokban elsősorban a nemzetközi politika terén a múlt évszázad hatvanas éveinek végére megérlelődő változások készítették elő. Ekkorra már a tudományos közvélemény mind szélesebb köreiben is többé-kevésbé világossá vált, hogy a két világrendszer közötti „békés egymás mellett élés” követelményéből nemcsak a gazdasági és a politikai szférákra vonatkozóan vonhatók le következtetések, hanem az átfogóan értelmezett kultúra különböző területeire is. Ez a jog világára vonatkoztatva azt jelentette, hogy – ha lassan is – megnyílt az út a „mátság”, vagyis a „burzsoá” jog alaposabb tanulmányozása s az ennek alapján adódó következtetések levonása felé.

Ilyen következtetések a több oldalról is felmerülő igények hatására főleg két irányban jelentkeztek. Egyfelől az elmélet, illetve a tudomány oldaláról az idegen jogok megismerése, valamint azoknak a szocialista – és ezen belül a magyar – jogintézményekkel való összehasonlítása jelentősen hozzájárulhatott az állami és jogi jelenségek mibenlétének jobb megértéséhez, hasonlóságai és különbségei felismeréséhez, történeti változásai és fejlődési tendenciái megállapításához, másfelől a társadalmi gyakorlat oldaláról az így elért eredményeket nemcsak tudományos és oktatási célok, hanem a jogalkotás, a jogalkalmazás vagy a jogegységesítés, illetve a jogharmonizáció szolgálatában is fel lehetett használni. Ilyen megfontolások alapján – követve a jogösszehasonlítás jelszavával különösen a 20. század eleje óta diadalmasan előretörő nemzetközi mozgalom főirányát – a szocialista tábor országaiban, így Magyarországon is aktuálissá válhatott a jogösszehasonlítás kérdése. E felismeréseket az a – hivatalos politika által is sugallt – igény és törekvés is támogatta, hogy az állam- és jogtudományak az összehasonlító módszer alkalmazásával elért eredményei is

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Orszgház u. 30.
E-mail: peteri@jog.mta.hu

hozzájáruljanak a szocialista országok politikai ideológiájának és gyakorlatának világméretű megismertetéséhez és propagálásához.

E sokoldalú feladatok és a belőlük levonható megfontolások alapján jutott az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének vezetősége arra az elhatározásra, hogy az Intézet keretében jogösszehasonlító osztályt létesít. Az erre irányuló első kezdeményezések 1963 őszétől követhetők nyomon, amikor egy belső használatra készült, 1963. szept. 13-i keltezésű, és „bizalmas” jelzéssel ellátott Feljegyzés szerint „kulcskérdéssé vált a kutatómunkával összefüggő előkészítő jellegű feladatok jobb ellátása, az államapparátus felé teljesítendő szolgálati tevékenység erősítése, valamint a kutatómunka eddiginél kiterjedtebb alátámasztása”. A Feljegyzés megállapította, hogy „külső szervek részéről megnőtt az igény az olyan jellegű tájékoztatás, valamint általános jellegű feldolgozások iránt, amelyek átfogó módon adnak leírást egy-egy ország jogintézményeiről, illetve egy-egy analóg jogintézmény több országban való állapotáról”. Ez megkívánja, hogy „az eddiginél jóval magasabb szintre emeljük az Intézetben eddig is folyó összehasonlító jogi és dokumentációs munkát”.

Mindezek alapján a Feljegyzés az Intézet keretében egy új osztály, a Jogösszehasonlító Osztály létrehozását irányozta elő, amelynek feladatai két vonatkozásban nyertek nevesítést:

- jogösszehasonlító anyagok készítése részben a szocialista országok, részben más külföldi jogrendszerek tekintetében (mind az intézeti kutatások, mind külső megrendelők számára),
- publikációk (saját kezdeményezésre vagy megrendelés szerint) az ismertető jellegű rövidebb közleményektől a többíves könyvekig.

A létrehozandó jogösszehasonlító osztály tevékenységének általános jellemzésére a Feljegyzés hangsúlyozta, hogy annak tagjai „elsődlegesen tudományos munkatársak és nem dokumentátorok, akik azonban nem jogágak, hanem nyelvterületük gondozásáért felelősek.”

Az előbbieken rögzített feladatok mellett a Feljegyzésnek az a megállapítása is megkülönböztetett figyelmet érdemel, amely szerint „a magyar jogtudomány s ezen belül az Intézet nemzetközi kapcsolatainak bővülése és differenciálódása ugyancsak szervezettebb munkát igényel”. A további fejlemények ismeretében legalábbis valószínűnek látszik az a feltételezés, hogy az idézett megállapításban az Intézet akkori igazgatójának, az MTA főtitkárhelyettesének, majd alelnökének, az Akadémia nemzetközi kapcsolatainak alakításában döntő szerepet játszó Szabó Imre akadémikusnak a nézetei, illetve törekvései jutottak kifejezésre az Intézet jövőbeli nemzetközi szerepvállalását illetően.

A Feljegyzésben foglaltak többé-kevésbé híven tükrözték az Intézet létrehozandó jogösszehasonlító osztályának jellegére és feladataira vonatkozó és az akkori vezetők körében is képviselt két, egymástól lényegesen eltérő álláspont összeegyeztetésére irányuló törekvést is.

Az egyik – a hagyományos intézeti feladatvállalás jegyében fogant – álláspont képviselői a létrehozandó jogösszehasonlító osztály alapvető feladatát a tudományos kutatás és az állami gyakorlat igényeit kiszolgáló – tehát a kutatómunkához képest másodlagos jellegű – tevékenységben látták, a jogösszehasonlítást voltaképpen egy „emelt szintű” dokumentációként értelmezve. A másik álláspont védelmezői ezzel szemben az új osztály tevékenységének tudományos jellegét hangsúlyozták, a kutatómunkának súlyponti szerepet tulajdonítva. (Nem véletlenül rögzítette utóbb egy, az Intézet igazgatójának a jogtudomány struktúrájának továbbfejlesztéséről készült, 1970. május 21-i keltezésű feljegyzése, hogy „erősíteni kell a jogösszehasonlító tevékenységet, amelyet önálló tevékenységgé kell kifejlesztetni”, és „el kell kerülni, hogy az Intézet munkája intézményesen elérje az állami munka küszöbét vagy túlzottan átmenjen a gyakorlatba”.) Ehhez képest az Intézet szervezeti felépítésének átalakítása tárgyában az MTA illetékes szervei felé továbbított, 1963. okt. 15-i keltezésű Előterjesztés csupán azt a rövid, összegző jellegű feladatmegjelölést tartalmazta, hogy „a jogösszehasonlító osztály feladata a külföldi jogirodalom és jogalkotás folyamatos figyelemmel kísérése és ennek alapján a belső kutatómunka, valamint a jogalkotás előtt álló feladatok megoldásának elvi szintű feldolgozásokkal való alátámasztása”.

Valójában – mint az hamarosan kiderült – a jogösszehasonlító osztály létrehozásának háttérében olyan meggondolások is meghatározó szerepet játszottak, amelyek – egy nagyszabású, távlati intézeti stratégia jegyében – a nemzetközi jogtudományi élet fő áramlataiba való bekapcsolódás igényének jegyében születtek. E törekvések szolgálatában az Intézet az 1963 decemberében Péteri Zoltán vezetésével létrehozott új osztály formájában olyan önálló szervezeti egységre tett szert, amelynek révén a nemzetközi tudományos együttműködés új lehetőségei nyíltak meg. Nem véletlen tehát, hogy az osztály munkájában az elkövetkező évek folyamán bizonyos súlyponteltolódás ment végbe, és mindinkább központi feladattá vált az Intézet nemzetközi kapcsolataival összefüggő teendők ellátása.

Ami most már az új jogösszehasonlító osztály tevékenységének általános jellemzését illeti, az kezdettől fogva arra irányult, hogy a szocialista országok állam- és jogtudományában a korábbi évek során érvényesülő „bezárkózó” attitűddel szakítva, közreműködjék a magyar tudományos-

ságban már a 19. század második felétől kezdődően megjelent korai jogösszehasonlító kezdeményezések újraélesztésében, és meghatározó szerepet vállaljon az összehasonlító módszer és szemléletmód új magyarországi térhódításában. Ezt – az osztály létrehozásakor megjelölt feladatok teljesítése jegyében – elsősorban a publikációs tevékenység szolgálhatta, nem véletlen tehát, hogy az Intézet vezetése nagy súlyt helyezett az e téren elért eredmények közzétételére. Különösen nagy szerepet játszottak itt azok a publikációk, amelyek – az előbbieken jelzett és alapvetőnek tekintett célkitűzések szolgálatában a jogösszehasonlítás általános elméleti és módszertani kérdéseinek tisztázásához kívántak hozzájárulni az új, szocialistának nevezett szemléletmód érvényesítésével. E téren maga az igazgató adta meg az alaphangot „A jogösszehasonlítás szocialista elmélete” címen 1975-ben megjelentetett tanulmány-gyűjteményével, amely kb. egy évtizednyi időszak e körbe tartozó írásait foglalta össze, egyben a szerző felfogásában időközben bekövetkezett változásokat is tükrözte. Az Intézetben folyó jogösszehasonlító kutatások másik kiemelkedő eredménye Eörsi Gyulának, az Intézet igazgatóhelyettesének és az ELTE korábbi rektorának „Összehasonlító polgári jog” című monográfiája volt, amelynek angol nyelvű kiadása igen jelentős nemzetközi visszhangot is kiváltott. A közjog területén ugyanezt a szerepet töltötte be Kovács Istvánnak, az Intézet igazgatóhelyettesek, utóbb igazgatójának „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei” című monográfiája is, amely a nemzetközi jogösszehasonlításban eddig csak igen kevés figyelemre méltatott területen alkalmazta az összehasonlító módszert. A jogösszehasonlítás „hagyományos” témaköreihez kapcsolódott Mádl Ferenc „Összehasonlító nemzetközi magánjog” című munkája, míg az újonnan felvetődött problémákat az Eörsi Gyula és Harmathy Attila szerkesztésében megjelent „*Law and Economic Reform in Socialist Countries*” című angol nyelvű tanulmánykötet tükrözte. Végül – de nem utolsó sorban – említhető e sorban az ugyancsak angol nyelvű, Szabó Imre és Péteri Zoltán szerkesztésében közreadott, „*A Socialist Approach to Comparative Law*” című tanulmánykötet, amelynek egy magyar és egy tekintélyes holland kiadó által megvalósult közös publikálása a kötet iránt már előzetesen is megnyilvánuló – és utóbb számos méltatásban is jelentkező – széles körű nemzetközi érdeklődést is tükrözte.

Mínt hogy a jogösszehasonlító osztály tagjainak egyéni tudományos kutatómunkája az általuk művelt jogtudományi ágak keretében folyt, a jogösszehasonlítás körébe sorolható publikációikat is – az alkalmazott kutatási, illetve feldolgozási módszer azonossága mellett – a témák sokszínűsége jellemezte. Ugyanez állapítható meg azonban az osztály olyan

publikációiról is, amelyek – alkalmazkodva a joggyakorlat, esetleg a konkrét megrendelő igényeihez – inkább a tudományos ismeretterjesztés körébe voltak sorolhatók. Bár az Intézet tevékenységének középpontjában – kutatóintézet jellegéből következően – elsősorban a monografikus alapú kutatások álltak (és állnak ma is), ez nem zárta és továbbra sem zárja ki az olyan publikációk létjogosultságát sem, amelyek – a gyakorlat igényeinek kielégítése jegyében és érdekében – inkább a tájékoztatást szolgálják és közvetlenebbül kapcsolódnak az állam- és jogfejlődés napi célkitűzéseéhez.

Hogy az állam- és jogtudomány eredményei sikerrel befolyásolhassák a felmerülő gyakorlati (pl. kodifikációs) igényeket, arra van szükség, hogy ezek az eredmények kellő gyorsasággal álljanak rendelkezésre. Minthogy ez a monografikus formában megjelenő tudományos kutatási eredmények esetében a nyomdai út hosszadalmassága folytán nem mindig biztosítható, indokoltan merülhet fel más, rugalmasabb eszközök alkalmazásának szükségessége is. Feltehetően ez a megfontolás vezette az MTA illetékes döntéshozóit is egy olyan elnökségi határozat (55/1962. sz.) elfogadására, amely egyrészt a mind szélesebb körben jelentkező szükségletek kielégítésére, másrészt az MTA könyvkiadási tervének tehermentesítésére hivatkozva lehetővé tette az akadémiai kutatóintézetek számára, hogy bizonyos publikációikat rendszeresen saját kiadványként jelentessék meg. E kiadványok – általában olcsóbb és egyszerűbb formában sokszorosított, kis példányszámú és könyvtári forgalomba nem kerülő munkák – az Elnökség határozata alapján elsősorban forrásanyagok, témadokumentációk, bibliográfiák, fordítások, kutatási jelentések, tanulmányutakról szóló beszámolók, vagy szűkebb körök számára készült tanulmányok lehettek, az idézett elnökségi határozat szerint azonban nem volt akadálya annak sem, hogy az intézetek ilyen kiadványok formájában más, hasonló jellegű vagy rendeltetésű munkákat is megjelentessenek.

Az így biztosított lehetőségeket az Intézet igyekezett minél eredményesebben kihasználni. Ennek során nemcsak az intézeti sokszorosított kiadványok rendszeres megjelentetését sikerült megoldani, hanem e kiadványok körében – önálló sorozatok megindítása formájában – bizonyos szakosodás is érvényesülhetett. Így például az alkotmányfejlődés fő kérdéseivel kapcsolódó, monografikus jellegű intézeti tudományos kutatásokkal párhuzamosan, mintegy azok kiegészítése-, illetve alátámasztásaként kiadta az Intézet a legújabb szocialista alkotmányok magyar fordítását, és elkezdődött a szocialista tömb egyes országaiban, így Magyarországon is esedékes alkotmánymódosítási, illetve egy új alkotmány kidolgozására irányuló munkálatok támogatásának igényével a világ alkotmányainak ma-

gyar anyanyelvű kiadása, illetve összehasonlító jellegű bemutatása is. Egy másik önálló kiadványsorozat – „A gazdasági irányítás igazgatási és jogi kérdései” címmel – megindítása az ún. új gazdaságirányítási rendszer magyarországi bevezetéséhez kapcsolódott, és a gazdasági élet jogi eszközökkel történő befolyásolásának kérdéseit boncolgató elvi tanulmányok mellett különböző országok vonatkozó jogszabályainak és jogirodalmának összehasonlító feldolgozását tartalmazó köteteket eredményezett. E sorozat kötetei iránt igen széleskörű, az ország határain jelentősen túlterjedő érdeklődés mutatkozott, ami a magyar kezdeményezés nemzetközi visszhangját is jelezte. A harmadik ilyen – bár nem szorosan összehasonlító jellegű – sorozat „Társadalom és jog” címmel az Intézet által kezdeményezett és szervezett szociológiai jellegű – és az ún. szocialista táborban ugyancsak úttörő kezdeményezésnek számító – ténykutató vizsgálatok eredményeit kívánta közreadni. Így került sor például – utóbb másutt is követésre találva – a jogismeret magyarországi helyzetének bemutatására, majd a jogtudat alakulásának vizsgálatára, a népi ülnökök tényleges szerepének – szociológiai felmérés eredményein alapuló – bemutatására is.

A különböző sorozatok keretében megjelent kötetek mellett – ahol a sorozat-jellegű, tehát folyamatos publikálást az adott témakörnek az Intézet tudományos kutatási tervéhez való szoros kapcsolódása indokolta – megjelentek a jogösszehasonlító osztály keretében vagy kezdeményezésére készült olyan kötetek is, amelyek inkább valamely konkrét igény kielégítését célozták, és nem egy esetben külső megbízásra vagy felkérésre születtek. Így került sor pl. az európai szocialista országok választójogi rendszereinek, hatályos községi törvényeinek, államigazgatási eljárási törvényeinek, a büntetőbíróságok szervezetének és működésének, vagy egyes tőkés országok sajtójogi szabályozásának bemutatását célzó kötetek megjelentetésére. Ebbe a körbe sorolhatók azok a kiadványok is, amelyek valamely tudományos rendezvény (konferencia, stb.) anyagát tartalmazták, vagy valamilyen évfordulóhoz kapcsolódtak, mint pl. a magyar felsőoktatás megindulásának 600. évfordulója alkalmából a felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszereiről publikált kötet. Az ilyen munkák – noha egy részük önmagában is tudományos értéket képviselt – voltaképpen átmenetet képeztek a hagyományos értelemben vett dokumentációs tevékenység és a szoros értelemben vett, monografikus jellegű tudományos kutatómunka között, amennyiben a feldolgozott tételesjogi és szakirodalmi anyag alapján kiemelték az adott témakör legfontosabb aspektusait, bemutatták azok korábban kialakult főbb megoldásait, és ezzel úgyszólván megnyitották az utat a téma monografikus feldolgozása felé. Nem vélet-

lenül váltak az ilyen feldolgozások utóbb igen gyakran olyan további kutatások kiindulópontjává, amelyek – sikeres befejeződés esetén – tudományos fokozatok elnyeréséhez is elvezettek.

A jogösszehasonlító osztály tevékenységének másik fő területe az Intézet nemzetközi kapcsolatainak gondozása volt. Ez olyan értelemben mindenképpen újdonságnak számított, hogy az ún. hidegháború éveiben ilyen kapcsolatok ápolására eleve csak igen szűk körben és keretek között lehetett szó. A két világrendszer antagonisztikus szembenállása a tudomány területén is megmutatkozott, és különösen az ideológiailag leginkább „érzékeny”-nek minősülő társadalomtudományokat érintette. Ha figyelembe vesszük azt a ma már csak az idősebb tudós-generáció tagjai által, saját tapasztalatuk alapján ismert tényt, hogy még az ún. szocialista tábor tudományos akadémiái között is csak a múlt század ötvenes éveinek végétől kezdődően alakulhattak ki – általában együttműködési egyezményekben rögzített – rendszeres kapcsolatok, akkor nyilvánvalóvá válnak a valóban „nemzetközi”-nek tekinthető tudományos együttműködéshez vezető út megkeresésének rendkívüli nehézségei. Bár ehhez az összehasonlító módszer – jellegénél fogva – általában megfelelő eszköznek és kézenfekvő kiindulási pontnak mutatkozik, az állam- és jogtudomány területén annak idején ez korántsem bizonyult egyszerű választásnak. Az összehasonlíthatóság kérdését az ún. vasfüggöny mindkét oldalán az egyértelmű elutasítás övezte, az egyik oldalon „a szocialista jog nem tekinthető (hagyományos értelemben vett) jognak” jelszó jegyében, a másik oldalon az új típusú, ezért a „burzsoá” joggal eleve összehasonlíthatatlan szocialista jog deklarált magasabbrendűségére hivatkozva.

Ilyen körülmények között az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének nemzetközi kapcsolatai is eleinte csak a környező szocialista országokban működő testvérintézetek felé alakulhattak ki. Az ezekkel kiépülő együttműködés kereteit és általános szabályait az akadémiák együttműködési egyezményei rögzítették, s az érintett kutatóintézetek feladata legfeljebb csak e keretek konkrét tartalommal való kitöltése lehetett. Így szerepelhettek az intézetek munkaterveiben az ún. közös – vagyis más szocialista országok testvérintézeteivel összehangolt és meghatározott témák körében folytatott – kutatások, az általában e témákhoz kapcsolódó, ún. egyezményes tanulmányutak egymás országaiba, valamint a „nemzetközi”-nek minősülő, a szocialista országokból érkező kutatók részvételével megrendezett konferenciák, munkaértekezletek vagy kollokviumok, köztük az évek során rendszeressé váló és felváltva az egyes szocialista országokban tartott igazgatói értekezletek, ahol a testvérintézetek delegációi

egy átfogó információcsere keretében általában a közös kutatások munkaterveit egyeztették, az esetleges közös publikációkról döntöttek, valamint egyes, „közös érdeklődésre számot tartó” kérdéseket vitattak meg. Megjegyzésre érdemes, hogy az igazgatói értekezleteken elhatározott közös kutatások csak igen ritkán hoztak értékelhető eredményeket, és azok a publikációk, amelyek e körben születtek, inkább csak leíró jellegű, a közös kutatásban részt vevő szocialista országok jogszabályainak, esetleg jogirodalmának bemutatására szorítókozó és a tulajdonképpeni összehasonlítást általában mellőző tanulmánykötetek formájában jelentkeztek.

A nemzetközi politikában végbement változásokra volt szükség ahhoz, hogy egy szélesebb körű tudományos együttműködés, egy valóban nemzetközinek nevezhető tapasztalatcsere és együttműködés első lépései megvalósulhassanak. Nem törekedve egy hosszú történeti folyamat egymást követő állomásainak teljes részletességgel történő felidézésére, itt csupán arra vállalkozunk, hogy az Intézetnek a jogösszehasonlítás égisze alatt a nemzetközi kapcsolatépítés terén elért legfontosabb eredményeit röviden összegezzük.

A nemzetközi jogtudományi életbe való bekapcsolódást célzó első kezdeményezéseket eleinte főként a partnerkeresés jellemezte, ami logikusan következett a nyugati országok tudományos életének eltérő szervezeti feépítése folytán felmerülő nehézségekből. Csak lassan, szinte minden egyes, számításba jövő ország esetében külön-külön lefolytatott vizsgálódás, illetve tájékozódás alapján lehetett megtalálni az olyan partner-intézményt, amely a magyar akadémiai kutatóintézetek profilját elfogadva, az együttműködésre alkalmasnak, egyben hajlandónak mutatkozott. Így került sor az állam- és jogtudomány területén elsőként a francia–magyar kapcsolatfelvételre a jogösszehasonlítás francia centrumának (*Centre français de droit comparé*) közreműködésével, amelynek első eredményei előbb információ-, majd kiadvány-csere formájában jelentkeztek, majd a kedvező tapasztalatok alapján az első személyes találkozók is létrejöttek. A francia Centrum egyik összetevője, az Összehasonlító Törvényhozási Társaság (*Société de législation comparée*) szervezésében került sor az első francia–magyar jogásztalálkozóra is, a francia részről kezdeményezett és más országok jogászaival is kialakított ún. „jogásznapok” formájában, amelyek keretében a két résztvevő ország jogászait képviselő, általában hat tagú delegációk valamilyen közösen kiválasztott téma különböző (közjogi, magánjogi stb.) aspektusait vitatták meg, előre elkészített és egymáshoz idejekorán eljuttatott referátumok alapján. Ilyen kétoldalú találkozókat azután a francia mintát követve más országok jogászaival (Anglia, Egyesült Áll-

lamok, Finnország, NSZK, Svájc, Svédország) is sikerült megszervezni, sőt egyes szocialista országokra (Szovjetunió, Jugoszlávia) is kiterjeszteni. Az Intézet e találkozók révén igen gyorsan ismertté vált a nemzetközi jogéletben, egyrészt mint a magyar állam- és jogtudomány tekintélyes reprezentánsa, másrészt bizonyos értelemben mint az egész szocialista tömb képviselője. Így vált lehetővé az Intézet csatlakozása az UNESCO által alapított és égisze alatt működő Nemzetközi Jogtudományi Egyesülethez (*Association Internationale des Sciences Juridiques*) mint annak magyar nemzeti tagozata, valamint rendszeres részvétele az Egyesület évenként tartott nemzetközi kollokviumain. E tagság révén vehetett részt az Intézet – néhány erre felkért tagja révén – a példátlan méretű nemzetközi összefogással a hamburgi Max-Planck-Intézet irányításával és szervezésében készült Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia munkálataiban is.

A múlt század hatvanas éveitől kezdődően intenzíven bekapcsolódott az Intézet a legtekintélyesebb nemzetközi jogtudományi szervezet, az első világháborút követően a Nyugatra távozott magyar jogász, Balog Elemér hatékony közreműködésével létrehozott Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia (*Académie Internationale de Droit Comparé*) tevékenységébe is. Ez a francia *Institute* mintájára zárt taglétszámú szervezet, amelynek új rendes és levelező tagjait a nemzetközi jogtudományi élet elismert képviselői közül maguknak a tagoknak titkos szavazatával választják, a nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusok négy évenként esedékes megrendezésével igyekszik nemzetközi fórumot biztosítani a világ szinte minden országából érkező komparatista jogászok számára, a legfontosabbnak ítélt aktuális jogi problémák megvitatásához. A kongresszusok mintegy negyven-negyvenöt témát felölelő és a jogtudomány minden ágára kiterjedő programját tekintélyes szakértők bevonásával a Nemzetközi Akadémia elnöksége állítja össze, egyúttal – bizonyos földrajzi és egyéb megfontolások alapján – kijelöli az egyes témák főreferenseit (*rapporteur général*). Ezek feladata az egyes országokból érkező ún. nemzeti referátumok alapján a francia vagy angol nyelvű főreferátumok elkészítése, amelyeket a kongresszuson írásos formában a résztvevők rendelkezésére bocsátanak. Megjegyzésre érdemes, hogy az Intézet kutatói közül többen is kaptak az elmúlt időszak folyamán felkérést a főreferensi feladatok ellátására. Az egyes jogágak művelőit tömörítő szekciók vitaülései – elsősorban a főreferens és a nemzeti referensek, de az adott kérdés iránt érdeklődők széles köre számára is – lehetőséget biztosítanak a termékeny eszmecserére, a kérdés lehető legszélesebb körű megvitatására, de (kedvező esetben) egy kibontakozó nemzetközi együttműködés számára is. Ezek a kongressz-

szusok – amelyek sorában a tizennyolcadik 2010-ben esedékes – az eddigi tapasztalatok szerint rendkívül népszerűek és mindenkor többszáz főnyi résztvevőt mozgósítanak a világ minden tájáról. A magyar részvétel 1966 óta vált rendszeressé, s azt mindezideig az Intézet koordinálta, amennyiben a Nemzetközi Akadémia magyar tagjai révén közreműködött az egyes témák magyar nemzeti referenseinek kijelölésében, előkészítette a referátumok önálló kötetben történő publikálását, és a rendelkezésre álló lehetőségek között igyekezett biztosítani a magyar jogtudomány megfelelő képviselőjét is a kongresszusokon. Feltehetően e tevékenység nemzetközi elismerése volt, hogy a jubileumi, tizedik összehasonlító jogi kongresszus megrendezésének jogát 1978-ban Magyarország kapta meg, és a több mint 700 jogász részvételével megrendezett nagysikerű kongresszus után az Intézet akkori igazgatóját, Szabó Imrét a Nemzetközi Akadémia elnökévé is megválasztották.

Jelenleg a Nemzetközi Akadémia magyar tagjai közül Harmathy Attila az alelnöki tisztséget is betölti.

Végül az Intézetnek a jogösszehasonlítás nemzetközi oktatásában játszott szerepéről is érdemes megemlékezni. Ennek legfontosabb fóruma a Strasbourg székhellyel 1963 óta működő Nemzetközi Összehasonlító Jogi Fakultás (*Faculté internationale de droit comparé*), amelynek minden évben megrendezésre kerülő tavaszi és nyári szesszióin fiatal végzett jogászok, valamint egyetemi tanulmányaik befejezése előtt álló joghallgatók vesznek részt a világ minden tájáról. A Fakultás nemzetközi jellegét különböző országokból az oktatómunkában való részvételre felkért professzorok (Magyarországról korábban Szabó Imre, jelenleg Péteri Zoltán) biztosítják. Az évek folyamán egyfajta hagyománnyá vált, hogy az Intézetbe kerülő fiatal kutatók – mintegy addigi tanulmányaik kiegészítéseként – rendszeresen részt vesznek a Fakultás három, egymásra épülő oktatási szintet képviselő, jelenleg francia, illetve angol nyelvű kurzusain, ami a szakmai fejlődésük mellett nyelvtudásuk fejlesztéséhez is hozzájárult.

Rácz Zoltán*

A MUNKAJOGI KUTATÁSOK TUDOMÁNYOS MŰHELYE

A Jogtudományi Intézet 60 éves történetében a kutatások döntően a bűnügyi tudományokra, jogelméleti kérdésekre, nemzetközi jogi problémákra, alkotmányjogi és közigazgatási jogi területekre és a civilisztikára terjedtek ki. Ez utóbbin belül a munkajogi tárgyú kérdések kutatása nem volt folyamatos, mondhatjuk, hogy időnként a munkajog háttérbe szorult a civilisztika többi területéhez képest. A következőkben rövid áttekintést szeretnénk adni arról, hogy a folyamatosság hiánya ellenére az intézet milyen eredményeket tud felmutatni ezen a területen.

1.

A Jogtudományi Intézet történetében az első jogtudós, aki munkajoggal foglalkozott – manapság munkajogásznak neveznénk őt –, Vincenti Gusztáv volt, aki 1889. január 20-án Kolozsvárott született. Jogtudományi doktori oklevelét 1911-ben szerezte, és még abban az évben joggyakornokként bírósági szolgálatba lépett. Végigjárva a ranglétrát 1925-ben lett a Kúria elnöki tanácsosa. Több tanulmánya jelent meg a munkajog, magánjog és a polgári perjog különböző témaköréből a Jogtudományi Közönyben, az Ügyvédek Lapjában, a Magánjog Tárában és a Polgári Törvénykezési Jog Tárában. A szerzőt kérte fel Szladits Károly professzor, hogy a szerkesztésében megjelenő hat kötetes Magyar magánjog című kiadványban alkossa meg a munka jogviszonyairól szóló fejezetet. Ezen fejezetre alapozva dolgozta ki a munkajogi kutatásai tekintetében legfontosabb művét, a Budapest 1942-ben megjelent „A munka magánjogi szabályai” című monográfiáját. A jogirodalomban egyedülálló mű külön tárgyalja a munkabérei és szolgálati szerződés, a vállalkozási szerződés, az alkuszi szerződés és a díjkitűzés szabályait. A kötet munkabérei fejezete az anyagi jogi kérdéseken túl

* Tudományos munkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.
E-mail: racz@mta.jog.hu

ismerteti a perjogi szabályokat is, ideértve a bírósági eljárás szabályait. A könyvben kifejti a munkajognak az akkori időben legismertebb definícióját: a munkára vonatkozó jogszabályok összessége, tehát nemcsak a magánjogi, hanem a közjogi, különösen közigazgatási jogi szabályok együttese.

Vincenti szerint az emberi munkaerőben rejlő gazdasági értéknek „forgalomba helyezése” szerződés útján kétféleképpen történhet, közvetlenül és közvetve. Közvetlenül történő munkaszolgáltatás esetén határozott vagy határozatlan időre történik a munkavégzés és a munka eredményétől elvileg nem függő ellenszolgáltatásra jogosult a munkát elvégző fél. Közvetve történő munkaszolgáltatás esetén az ellenszolgáltatás a munka eredményéért jár, az nem függ az elvégzendő munka mennyiségétől, különösen annak időtartamától és a kötelezett fél nem köteles saját maga elvégezni a munkát. Vincenti ezen megközelítésből osztályozta a munkavégzési jogviszonyokat, és elvégezte azok elhatárolását. Munkabéri szerződésnek azt a kontraktust nevezte, amelyben az egyik fél, a munkavállaló a munkaadó javára munka teljesítésére kötelezi magát, míg a munkaadó meghatározott ellenérték – munkabér – fizetésére kötelezi magát. A szolgálati szerződés abban különbözik ezen szerződéstől, hogy a munkavállaló munkarejét tartósabb jelleggel köti le és a munkavállaló függő munkát teljesít a munkaadó részére. Ehhez képest a vállalkozási szerződésben az egyik fél, a vállalkozó meghatározott, munkával elérhető eredmény előállítására, a másik fél, a megrendelő pedig meghatározott ellenérték, díj fizetésére kötelezi magát. A szerző a vállalkozási szerződésen felül külön választja az alkuszi szerződést és a díjkitűzést, amelyeket a magánjogi törvényhez való igazodással és azzal az elvi különbséggel igazol, hogy az alkuszi szerződés nem minden esetben kétoldalú, tehát mind a két felet jogosító és kötelező szerződés, a díjkitűzés pedig nem is szerződés, hanem egyoldalú jogügylet.

Vincentinél a munkabéri szerződés a tágabb, a szolgálati szerződés pedig a szűkebb fogalom. Egyik előbb említett szerződésnek sem fogalmi eleme a munkavállaló, illetve az alkalmazott munkavégzésének a folytonossága, és a munkaerő kizárólagosan munkaadó részére történő rendelkezésre bocsátása. Ebből következik, hogy néhány alkalmazotti kört leszámítva (pl. a házi cselédek) a munkavállaló, illetve az alkalmazott több munkaadóval is állhatott munkaviszonyban, vagy egyéb önálló kereső fog-

lalkozást is folytathatott (pl. az alkalmazott ügyvéd, aki munkaadójának engedélyével magángyakorlatot is folytathatott).¹

2.

A Jogtudományi Intézet első vezetője Csanádi György volt, aki 1917. augusztus 29-én született Budapesten. Jogi tanulmányait 1935-ben kezdte meg a budapesti Pázmány Péter Egyetemen. Később Szladits Károly levelező titkára, majd tudományos munkatársa lett. Az egyetem elvégzését követően változatos területeken fejtette ki munkáját. 1949 és 1952 között az igazgatótanács titkáráként állt a Jogtudományi Intézet élén, miközben a Közgazdaságtudományi Egyetemen lett egyetemi tanár és tanszékvezető. Az állam és jogtudományok kandidátusaként polgári joggal és munkajoggal foglalkozott. Több munkajogi tárgyú monográfiája és egyetemi jegyzete jelent meg, amelyek kapcsolódnak az Intézetben folytatott munkajogi tárgyú kutatásokhoz. Egyik legismertebb műve Budapesten 1962-ben „A munkás munkajogi helyzete” címmel jelent meg.

Csanádi György korábbi munkajogi kutatásainak mintegy összegző-képpen alkotta meg a Közgazdaságtudományi Egyetem számára a munkajogi jegyzetet.² Az átfogó munka a történeti kérdésektől kezdve az akkor hatályban lévő Munka Törvénykönyve (1967. évi II. törvény) logikája szerint ismertette és értékelte a tételes munkajogot. A szerző ismerteti a munkajog jogforrásait, ide sorolva a jogszabályokat, a kollektív szerződést és ún. óvórendszabályokat. A jogszabályok között említi a szerző a miniszteri utasítást is (a törvény, törvényerejű rendelet, minisztertanácsi rendelet mellett) és a SZOT szabályzatot, amelyet jogszabály-jellegű speciális jogforrásnak tekint. A kollektív szerződést a vállalati szintű szabályozás normájának tekintette (ebben az időszakban kollektív szerződést csak vállalati szinten lehetett kötni, magasabb szinten nem). Az óvórendszabályoknak a munkavédelemmel kapcsolatos biztonsági tennivalókat előíró országos és iparági szintű szabályokat nevezték, amely alapján a munkáltató (a vállalat) elkészítette a vállalati munkavédelmi szabályzatot.

¹ VINCENTI G.: *A munka magánjogi szabályai*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1942. 29.

² CSANÁDI Gy.: *Munkajog*. Budapest, 1970.

A jegyzet annak ellenére tartalmazza az utolsó, ötödik részében a társadalombiztosításra vonatkozó szabályok ismertetését, hogy maga is osztja az arra vonatkozó álláspontot, miszerint a társadalombiztosítás jogszabályait külön jogágnak kell tekinteni. Kiemeli, hogy a társadalombiztosítás alapvető szabályait ugyan a Munka Törvénykönyve tartalmazza, de a társadalombiztosítási viszony nem része a munkaviszonynak, mert annak feladata a munkavállaló (dolgozó) betegsége esetén egészségének és munkaképességének helyreállításáról gondoskodni, illetve anyagi ellátást nyújtani a munkavállaló (dolgozó) keresőléptelensége vagy öregsége esetére.

3.

Farkas József (1925–1989) jogi tanulmányait 1945-ben kezdte meg a Debreceni Egyetemen, majd Budapesten folytatta Nizsalovszky Endre tanítványaként. 1950 és 1956 között fejtett ki tevékenységet az intézetben, ahova az egyetem elvégzése után került. 1955-ben szerzett kandidátusi fokozatot. Az 1956-os forradalom alatt az egyik szervezője volt a Tudományos Dolgozók Forradalmi Bizottságának, emiatt az intézetet el kellett hagynia. 1972-től a Pécsi Tudományegyetemen folytatta tudományos pályáját, 1973-ban lett a polgári eljárásjog egyetemi tanára, ugyanebben az évben lett a jogtudományok doktora. Az Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára sorozatban 1952-ben Budapesten jelent meg a Munkajogunk fejlődése a felszabadulástól a Munka Törvénykönyvéig című monográfiája. A szerző a tárgyalt időszakot (1945–1951) öt szakaszra osztotta be, és ezeken belül ismertette az egyes szakaszok általános jellemzőit, illetve a legfontosabb munkajogi intézményeket. Ezen módszer alkalmazása révén nyomon követhető több munkajogi intézmény jellegének változása, pl. a szakszervezetek esetében. Farkas József álláspontja szerint 1945 és 1946 augusztusa között a szakszervezetek szakmai szakszervezetek voltak, azaz az egyes szakmához tartozó dolgozókat fogták össze. A szerző a szakszervezetek hatáskörébe sorolta a termelés kérdését és külön is foglalkozott a munkaközvetítéssel, mint kötelező szakszervezeti tevékenységgel. A kollektív munkajogi problémák közül a monográfia kitért a kollektív szerződés jogi jellegére. 1945-öt követően a kollektív szerződés megkötése kötelező, mert a legáltalánosabb eszköznek mutatkozik arra, hogy az állam a mun-

kaviszonyok széles körében a munkafeltételeket szabályozza. Az intézmény jelentőségét kiemeli, hogy annak megszegése bűncselekménynek minősült, azt jogszabályi erővel ruházta fel. Lényegesen megváltozott a kollektív szerződések szerepe az államosításokat követő időszakban. Az állami tulajdon szinte kizárólagos tulajdoni formává alakításában megváltozott az azt megkötő alanyok köre; a kollektív szerződések szerkezete és tartalma. A kollektív keretszerződést – amely uralkodó formává vált a gazdaságban – egyrésztől a Szakszervezetek Országos Tanácsa (a kisiparosok esetében a KIOSZ), másrésztől az illetékes miniszter kötöttek egymással (az ilyen kollektív keretszerződés a korszak széles hatáskörrel rendelkező szerve, az Országos Munkabérmegállapító Bizottság kiterjeszthette a mezőgazdaságra is). A keretszerződés általános rendelkezéseit az egyes iparágakra az iparági kollektív szerződések szabályozták, amelyeket az egyes iparigazgatóságok kötöttek az illetékes szakszervezetekkel. A tárgyalat időszakot jellemzi a munkaügyi viták elintézésének szabályrendszere. 1945 és 1946 között a munkáltató és a munkavállaló közötti vitás ügyeket az üzemi bizottságok intézték, ennek eredménytelensége esetén paritásos egyeztető bizottságokhoz került annak megvitatása. Lehetőség volt munkaügyi vitában munkaügyi bíróság elé vinni az ügyet, de ennek a gyakorlatban azért igazán nem volt jelentősége, mert a munkaviszony megszűnése miatti pereket leszámítva a munkavállalók ritkán éltek ezzel a lehetőséggel. Az érdekképviseleti szervek közötti vitás ügyekben a már említett OMB döntött. A bírói hatáskör 1948-ig megmaradt a vitás ügyek elintézési fórumaként, ezt követően szűkölt ez a lehetőség és az egyeztető bizottságok mellett bevezették a szolgálati úton való elintézés módját.

4.

A Jogtudományi Intézet munkajoggal foglalkozó kutatói között feltétlenül meg kell emlékeznünk Garancsy Mihálynéről, aki publikációit Garancsy Gabriellaként jegyezte (1921–1983). Minisztériumi, bírósági beosztások, majd jogtanácsosi tevékenység után 1957-ben kezdett el dolgozni az akkori Állam és Jogtudományi Intézetben, halála előtt főmunkatársként.

Ezen időszakban szerezte meg kandidátusi fokozatát,³ és vett részt több intézeti munkajogi kutatásban, nemcsak hazai, hanem nemzetközi kutatási együttműködés keretében is.⁴

A legnagyobb érdeklődésre számot tartó művei közül ki kell emelnünk a 1965-ben az *Acta Juridica*-ban publikált *The Right to Work* című munkáját, amelyben kifejtette, hogy a munkához való jog nem csupán alkotmányos („állampolgári”) jog, hanem a munkajognak, mint önálló jogágának az egyik legfontosabb alapelve.

Kétségtől az egyik legátfogóbb műve a munkaviszony megszűnéséről írt könyve,⁵ amelyben a munkaviszony megszüntetésének dogmatikai kérdései és a felmondási jog történeti vonatkozásai után a szerzőtől megszerzett alapossgal ismerteti és elemzi az új gazdasági mechanizmus egyik első jogalkotási kísérletének, az 1967. évi II. törvénnyel elfogadott Munka Törvénykönyvének a munkaviszony megszüntetési szabályait.

Garancsy Mihályné ezen munkája 1973-ban, szintén az Akadémiai Kiadónál is megjelent *Labour Law Relation and its termination in Hungarian Law* címmel.

5.

Minden vitán felül áll az a megállapítás, hogy az intézet munkajoggal foglalkozó kutatói közül a leghosszabb ideig dolgozó és a legnagyobb eredményeket felmutató személyiség id. Trócsányi László volt.

Id. Trócsányi László (1913–1996) 1936 és 1953 között különböző bíróságokon, majd az Igazságügyi Minisztériumban tevékenykedett. 1954 és 1988 között⁶ dolgozott a Jogtudományi Intézetben kutatói munkakörökben, aktív szerepet vállalva annak tevékenységében. A kezdeti munkajogi kutatásokat követően az 1980-as évektől érdeklődését felkeltette a körtörnyezetjog is, amely témakörben is aktív volt publikációs tevékenysége.

³ TRÓCSÁNYI L.: *Jogászai pályám emlékei*. Nagy és Trócsányi, Budapest, 71.

⁴ HALÁSZ J.: Garancsy Mihályné 1921–1983. *Jogtudományi Közlöny*, 1983/5.

⁵ GARANCZY G.: *A munkaviszony megszűnése*. Budapest, 1970.

⁶ *Jogi Lexikon* (szerk.: Lamm V.). 2. kiadás, MTA Jogtudományi Intézet–Complex, Budapest, 2009. 674.

1966-ban jelent meg Ficzer Lajossal közösen A dolgozók részvétele a vállalatok igazgatásában című műve.⁷ A könyv az intézetnek „A gazdasági irányítás igazgatási és jogi kérdései” elnevezésű sorozatába illett bele és mondhatni, megelőzte korát, az új gazdasági mechanizmus munkajogi téren történő elméleti megalapozásának tekinthető. A jog-összehasonlítás módszerével került sor az akkori szocialista országok (ideértve Jugoszláviát is) üzemi demokráciával kapcsolatos szabályainak bemutatására, majd olyan következtetések levonására, amelyek későbbiek során a magyarországi szabályozás tekintetében is irányadónak bizonyultak. Ezt követte a polgári társadalmak vonatkozó szabályainak az elemzése, olyan intézmények bemutatásával, mint az üzemi bizottságok (üzemi tanácsok). A könyv elméleti alapját képezte több, a tárgyban a rendszerváltást követően megjelent publikációnak.⁸

Id. Trócsányi László kiemelkedő jelentőségű könyve az 1970-ben megjelent „Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga” A szerző gondolatai megalapoztak más, szintén értékes publikációkat.⁹ Id. Trócsányi László érdeklődését már az 1960-as években felkeltették a munkaügyi eljárások részletszabályai.¹⁰

A szerző a kérdéskört az anyagi jog – eljárási jog kontextusba helyezte és ehhez igazodóan vette kritikai elemzés tárgyává a munkaügyi eljárásjog kérdéseit a munkaügyi viták elintézésében közreműködő szervek, az elsőfokú eljárás és a jogorvoslati eljárás, végül a végrehajtási szakasz részletszabályain keresztül.¹¹

Id. Trócsányi László a munkaügyi eljárásjogi kérdéseket a 8. lábjegyzetben hivatkozott könyvhöz hasonlóan az új gazdasági mechanizmus feltételrendszerei között vizsgálta, alapkérdésnek tekintve, hogy a munka-

⁷ FICZERE L.–TRÓCSÁNYI L.: *A dolgozók részvétele a vállalatok igazgatásában*. Budapest, 1966.

⁸ PL. PRUGBERGER T.: Munkavállalói részvétel az üzemi vezetésben Nyugat-Európában és Magyarországon. *Magyar Jog*, 1993/3.

⁹ Így különösen GÁSPÁRDY L.: A felek jogállásának néhány kérdése a munkaügyi döntőbizottsági eljárás menetében. *Jogtudományi Közöny*, 1971., illetve GÁSPÁRDY L.: Az ügyfél-minőség feltételei és kerete a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 1971.

¹⁰ Id. TRÓCSÁNYI L.: Egyes szocialista államok munkaügyi eljárásának közös elemei. Budapest, *Állam- és Jogtudomány*, 1965/1.

¹¹ Id. TRÓCSÁNYI L.: *Európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga*. Budapest, 1970.

vállalóknak (korabeli terminológiával: dolgozóknak) mire terjed ki az alanyi joga és ehhez kapcsolódóan a munkaügyi viták elintézése mely szervek előtt lehetséges.¹²

A jog-összehasonlítás szempontjából meghatározó könyv „A munkajogviszony alapkérdései az európai szocialista országok jogában” címet viseli, amely 1978-ban jelent meg a könyvesboltok polcain. A monográfia angol nyelven 1986-ban látott napvilágot „Fundamental problems of Labour Relations in the Law of the European Socialist Countries” címmel, bizonyítva a szerző széleskörű irodalmi műveltségét. A mű tulajdonképpen a szerző doktori disszertációjának publikált változata.

¹² Id. TRÓCSÁNYI L.: *A népgazdaság átszervezésével kapcsolatos munkajogi problémák egyes szocialista országokban*. Budapest, 1967.

Sárközy Tamás*

A GAZDASÁGI CIVILJOGI KUTATÁSOK TÖRTÉNETE

1. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet (ÁJI) civiljogi szekciójában kezdettől fogva a gazdasági élettel összefüggő jogi kutatások álltak közép-pontban, bár pl. a gazdasági jog önálló jogágazati jellegével kapcsolatos mindhárom vitában a szekció vezetője Eörsi Gyula 1950-ben, az 1950-es évek végén, és az 1970-es évek elején is az egységes polgári jog koncepciója mellett foglalt állást.¹ Ez az erősebb gazdasági érdeklődés talán onnan is ered, hogy az Intézet 1950-es évek eleji vezetői, Csanádi György és Vadas György kifejezetten az ún. népgazdaság jogi kérdéseivel foglalkozó civilisták voltak. Így alakult ki az 1960-as évekre az a helyzet, hogy a magyar polgári jog két meghatározó bázisa, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Világhy Miklós vezette Polgári Jogi Tanszéke, és az MTA ÁJI Eörsi Gyula által vezetett Polgári Jogi Főosztálya közül az első inkább az „állampolgári civiljoggal”, a második inkább a „gazdasági civiljoggal” foglalkozott, bár természetesen a határok viszonylagosak voltak.

2. Az ÁJI civiljogi szekciójának kialakulásában és eredményes működésében a döntő szerep Eörsi Gyuláé volt,² aki 1955 és 1985 között az akkor szocialista civilisztika kimagasló alakja volt. Eörsi a Szladits-iskolából jött, első könyve 1947-ben a tulajdonjog átszállásáról (az Eörsi emlékkönyv függelékében ismét olvasható) még Füst László magánjog szerkesztéről írt munkája nyomán strukturalista alkotásnak tekinthető.³ A kor-szellem hatására a '40-es évek végén Eörsi marxistává válik, de mindig is annak Lukács György nevéhez fűzhető kulturált változatát képviselte. Első „szocialista” műve a tulajdonjog fejlődéséről még az Intézetten kívül szü-

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.
E-mail: fogarasi.amarill@avf.hu

¹ Ld. pl. EÖRSI Gy.: *Jog – gazdaság – jogrendszer tagozódás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

² Bár Eörsi általában másodállásban tevékenykedett az Intézetben, de igazi hazájának az Intézet tekinthető.

³ Ld. EÖRSI Gy.: *A tulajdonátszállás kérdéséről*. Légrády, Budapest, 1947.

letik,⁴ de a második, a monumentális Tervszerződések (Eörsi nagydoktori disszertációja) már az Intézetben.⁵ A Tervszerződések részben Vedediktov, részben a cseh Viktor Knapp nyomán Magyarországon is megalapozza a szocialista állami tulajdon, illetve az állami vállalat jogállását (ez az 1959-es első magyar Polgári Törvénykönyvbe is bekerült), emellett a korabeli szocialista irodalomhoz képest (pl. Genkin munkája a Szovjetunióban) jóval cizelláltabban és finomabban alapozza meg a szocialista gazdálkodó szervezetek vagyoni jogi kapcsolatainak alapintézményét, azaz a népgazdasági tervet végrehajtó, de egyben többlettartalommal is kitöltő, a vállalati kooperációt biztosító tervszerződéseket. Eörsi ettől kezdve voltaképp a merevebb szovjet–NDK modellel szemben a civilizisztikát sokkal jobban felhasználó, liberálisabb kádári gulyásszocializmus polgári jogi alapintézményeit fekteti le. A Tervszerződéseket ugyanis 1961-ben követi a jogi és ezen belül a polgári jogi felelősség megalapozása,⁶ 1964-ben pedig az ún. autonóm struktúra elméletet dolgozza ki, amellyel a polgári jog alapsajátosságait jobban kibontó beillesztését végzi el a civiljognak az akkori szocialista jogrendszer egészébe.⁷

Eörsi a '60-as évek elejétől kezdi kiépíteni az iskoláját az ÁJI-ben, feltölteni a tehetséges kutatók egész sorával a Jogtudományi Intézet civiljogi részét – egyébként egy-egy kivétellel szinte kizárólag pártonkívüli kutatókkal. A '60-as évek közepére-végére világossá válik a két polgári jogi iskola elkülönülése. Egyfelől a Világhy-féle irányzat a jogi karon (Sárándi Imre, Weiss Emília, Asztalos Tihamér, később Vékás Lajos), amely erősebben történeti, dogmatikai jellegű, és a Ptk.-hoz, illetve a magyar polgári jogi törvényalkotáshoz jobban kötődött (főleg Benedek Károly, Gellért György, illetve később Petrik Ferenc révén). Másfelől az ÁJI polgári jogi részlege, amely főleg a gazdálkodó szervezetek civiljogával foglalkozott, erősebben gyakorlatra orientált és nemzetközileg is jobban nyitott volt (Mádl Ferenc, Kemenes Béla, Domé Györgyné, Harmathy Attila, Lontai Endre, később Sárközy Tamás, Sólyom László és Vörös Imre). A két irányzat természetesen nemcsak divergált, hanem találkozott is – ennek elsődleges terméke a Világhy-Eörsi polgári jogi tankönyv, amely a

⁴ Ld. EÖRSI Gy.: *A tulajdonjog fejlődése*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóirat-kiadó, I–II. Budapest, 1951.

⁵ Ld. EÖRSI Gy.: *A tervszerződések*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

⁶ Ld. EÖRSI Gy.: *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

⁷ Ld. EÖRSI Gy.: *A szocialista polgári jog alapproblémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

'60-as évek elejétől a '80as évek elejéig uralta a polgári jogi tankönyvpiacot Magyarországon, de megtestesült abban is, hogy az ÁJI kutatói általában tanítottak a pesti jogi karon, viszont az egyetemi oktatók is részt vettek az ÁJI egyes kutatásaiban (így főleg Sárándi Imre és Seres Imre).

Eörsi munkássága általános jelleggel utat nyitott az ÁJI civiljogi kutatóinak. Eörsi nagyvonalú vezető volt, nem bürokratikus főnök, nála a teljesítmény, a tehetség számított. Kérlelhetetlen kritikai szellemet is lehetett tőle tanulni, nem vált életében szoborrá, ezt jelzi, hogy Korsós Antal néven (nagyon szerette Thomas Mannt – Tonio Krüger) saját műveiről is megsemmisítő kritikát írt vagy ironikus karcolatot készített a bécsi vételi egyezményt előkészítő nemzetközi szakértői tárgyalásokról.

3. Az Eörsi-iskola előtt a lehetőségek nagyobb tárházát az 1968-as gazdasági reform, a szocialista piacgazdaság koncepciója nyitotta meg, ez ugyanis lehetővé tette, hogy a civilisztika labdája kigömbölyödjék. A vezérhangot itt is Eörsi adta meg a gazdaságirányítás új rendszerre való áttérésének jogával.⁸ De Eörsi nemzetközileg is nyitott volt. Az 1970-es évek elején a KGST Jogi Értekezlete magyar tagozatának elnöke lett, és ekként az ÁJI Polgári Jogi Főosztályának szinte minden kutatóját beépítette a KGST valamelyik jogi munkabizottságába. Másrészt viszont az ún. békés egymás mellett élés új szovjet doktrínáját felhasználva a nyugat felé nyitó összehasonlító jogi irányzat vezéralakja lett, és a '70-es évek közepén megszületett hatalmas műve, az Összehasonlító Polgári Jog,⁹ amelyet a szocialista Zweiget-Köztz-nek szokásos becézni a nemzetközi komparatistikában. Ez a nagy monográfia nemcsak a civiljogi jogcsaládok történeti fejlődését tartalmazza, hanem a polgári jog valamennyi intézményét is átfogóan feldolgozza nemzetközi összehasonlításban. Eörsi nyomán megnyílt a lehetőség a civiljogi szekció munkatársainak a nyugat-európai (elsősorban a hamburgi Max Planck Intézettel való együttműködésben), sőt az amerikai „kirajzásra”, konferenciákon való részvételre, tanulmányutakra.

4. A '60-as évek végére, '70-es évek elejére felállt az ÁJI igen erős civilisztikai kutatógárdája. Talán elsősorban a következőkre kell megemlékezni, lényegében a belépés sorrendjében

a) Harmathy Attila, akinek döntő szerepe volt a polgári jogi ténykutatások megszervezésében a '60-as évek végén, '70-es évek elején, és összefogta az osztály tagjainak összehasonlító jogi tevékenységét is, mind nyu-

⁸ Ld. EÖRSI Gy.: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról*. KJK, Budapest, 1968.

⁹ Ld. EÖRSI Gy.: *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

gati, mind keleti vonatkozásban. Saját tudományos munkássága a '70-es években főleg a szerződéses jog területére esik,¹⁰

b) Lontai Endre, aki a kutatási, illetve licenciaszerződések feldolgozása után a magyar szellemi alkotások jogának, elsősorban az iparjogvédelemnek meghatározó tudományos szakértőjévé vált,¹¹

c) Domé Györgyné, aki az agrárjog és a polgári jog határterületein tevékenykedett, és először dolgozta fel a magyar jogban a mezőgazdasági termelészövetkezetek kooperációjának új típusú jogintézményét,¹²

d) Sárközy Tamás, aki az állami tulajdonjogról írt monográfiával kezdett, majd a vállalati jog és a társasági jog tárgyában írt munkákon keresztül jutott el a jogi személy elmélet átalakulásának általános feldolgozásához,¹³

e) Vörös Imre, aki a kooperációs szerződések feldolgozása után a piaci magatartás jogintézményein keresztül érkezett meg a modern versenyjogig,¹⁴

f) Sólyom László, aki jeni disszertációja után a polgári jogi kártérítés hanyatlásáról értekezett, majd megírta a személyiségi jogokról szóló monográfiáját és átfogóan érdeklődni kezdett a környezetvédelmi jog iránt,¹⁵

¹⁰ Ld. HARMATHY A.: *A közreműködésért való felelősség*. KJK, Budapest, 1974., *Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

¹¹ Ld. LONTAI E.: *A kutatási szerződések*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. *A licenciaszerződések alapvető kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978., *Jogegységesítés a nemzetközi iparjogvédelemben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

¹² Ld. DOMÉ Györgyné: *A mezőgazdasági termelészövetkezetek társulásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

¹³ Ld. SÁRKÖZY T.: *Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások*. Közgazdasági és Jogi tankönyvkiadó, Budapest, 1972., *Indirekt gazdaságirányítás, vállalati ártermelés és a tulajdonjog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973., *A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz*. KJK, Budapest, 1981., *A jogi személy elméletének átalakulása. Vizsgálódás a szervezetek komplex jogalanyiságáról*. KJK, Budapest, 1985.

¹⁴ Ld. VÖRÖS I.: *A szocialista piaci magatartás joga, különös tekintettel a versenyre és a gazdasági erőfölényre*. KJK, Budapest, 1981.

¹⁵ Ld. SÓLYOM L.: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977., *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980., *A személyiségi jogok elmélete*. KJK, Budapest, 1983.

g) Sándor Tamás, aki a hibás teljesítéssel kezdett, majd a külkereskedelmi szerződések feldolgozásán át jutott el később a nemzetközi adásvétel monografikus feldolgozásához,¹⁶

h) végül utoljára csatlakozott ehhez a csapathoz Török Gábor, aki a nem vagyoni kártérítésről szóló monográfiával alapozta meg tudományos pályafutását, majd a kisvállalkozások jogi problémáival foglalkozott a '70-es '80-as évek fordulóján, hogy később a csődjog elsőszámú elméleti szakértőjévé váljon.¹⁷

Kisebb-nagyobb ideig az intézetben dolgozott Mádl Ferenc és Kemenes Béla (ez utóbbi a minőség, illetve fogyasztóvédelemmel kapcsolatos kutatásokat irányította), emellett Veres Bulcsú, Takács Péter, Fábián Ferenc és Náray Marianna. Mádl Ferencnek nagy szerepe volt abban, hogy a polgári jogi szekcióban kiforrrott egy nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával foglalkozó csoport, amelybe főleg Sólyom László, Vörös Imre és Sándor Tamás tartozott. Ebből nőtt ki az Európai Unió civiljogának átfogó tanulmányozása, amelynek első átfogó eredménye volt Mádl Ferenc 1974-es könyve.¹⁸ Az osztályhoz külső kutatók is kötődtek, akik közül Seres Imrét és Sárándi Imrét kell megemlíteni, akik Domé Györgyné mellett az agrárjoggal, például a termékértékesítési szerződésekkel foglalkoztak.

5. Melyek ennek az iskolának az alapvető érdemei? Már az előzőekből is látható, a rendkívüli mértékű tematikai gazdagság, amely átfogja szinte teljes gazdasági vonatkozású civilisztikát. Új diszciplinák egész sora ágazik ki innen, amelyek közül már említettem a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát vagy az integrációk – KGST, Európai Unió – gazdasági civiljogának feldolgozását. Érdemnek tartom a gyakorlatra orientáltság és az elméleti alap kutatások kellő egyensúlyának kialakítását is. A Harmathy Attila által a '70-es évek elején irányított szerződéses vizsgálatból¹⁹ elméleti monográfiák sora származott. Tulajdonjogi, személyiségi jogi, jogi személyiségi, felelősségi jogi monográfiák dolgozták fel a polgári jog alapintézményeit. Az iskola nemzetközileg teljesen nyitott volt. Igyekezett a

¹⁶ Ld. SÁNDOR T.: Kártérítés hibás teljesítésért a német és a svájci jogban. *Állam- és Jogtudomány*, 1983/4. 592–644.; *A nemzetközi adásvétel*. Napra-forgó Kiadó, Budapest, 1990.

¹⁷ Ld. TÖRÖK G.: *A nem vagyoni kártérítés néhány kérdése a magyar jogban*. Kandidátusi értekezés. Napra-forgó, Budapest, 1985.

¹⁸ Ld. MÁDL F.: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

¹⁹ Ld. HARMATHY A.: Ténykutatások a polgári jogi szerződések körében. *Állam- és Jogtudomány*, 1976/4.

KGST-ben is a piaci lehetőségeket kibontakoztatni – e témában alapvető talán Mádl–Sólyom tanulmánya az integráció két modelljéről.²⁰ A KGST-hez kötődően az Intézetben hiánypótló módon megszerveződött az akkori szocialista országok gazdasággal kapcsolatos dokumentációja, amely lehetővé tette a közép-kelet-európai országok jogának állandósult figyelemmel kísérését. De a nyugati jogcsaládokban elért eredmények is állandósultan „begyűrűztek” – a külföldi jogok ismerete és feldolgozása nélkül az Eörsi-iskolában nem lehetett könyvet írni.

Az iskola további eredménye szerintem a jogágazati nyitottság, a jogágazati komplexitás állandósult figyelembevétele, amely az Intézet más részlegeivel való aktív együttműködésben is megnyilvánult. Így foglalkoztunk a jogrendszer felépítésével és tagozódásával (Eörsi, Sárközy), a tulajdon, a szerződés és a felelősség jogelméleti alapkérdéseivel (Eörsi, Harmathy, Sárközy, Sólyom). De a másik oldalról az Intézet jogelméleti kutatói közül főleg Peschka Vilmosnak és Sajó Andrásnak igen erős polgári jogi kötődései voltak. Peschka a magánjogtudomány jogbölcseleti alapjaival kezdett,²¹ de jogszabálytana és jogviszonyelmélete is alapvetően magánjogi indíttatású volt – szemben Szabó Imrével, aki mindig a közjog felől közeledett a jogintézményekhez. Sajó András első jelentősebb műve az állami tulajdonjogról szólt,²² később pedig – Harmathy Attilával együtt – a jog gazdasági elemzése tanainak magyar adaptációjával szerzett jelentős érdemeket.²³ Sajó a dereguláció elméleti alapjainak kidolgozásával is foglalkozott. A civiljogi részlegből indultak ki a '80-as évek elejétől a gazdasági alkotmányossággal foglalkozó, akkor még erősen újdonságnak számító tanulmányok is (Harmathy, Vörös, Sárközy).

6. A más jogágakkal való kapcsolatra nézve még megemlíteném

a) a munkajogi kutatásokat. Garancsy Mihályné sokáig az osztály tagja volt, de a jogösszehasonlító részlegből ide számítom Trócsányi László nagy műveltségű nemzetközi munkajogi tevékenységét is,

b) kifejezetten családjog a civiljogi részlegben nem volt, de az összehasonlító jogi részlegből Ficzer Lajosné és Pap Tibor családjogi munkái megemlítenedők,

²⁰ Ld. MÁDL F.–SÓLYOM L.: Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről. *Gazdaság és Jogtudomány*, 1970/2.

²¹ Ld. PESCHKA V.: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. *ÁJI Értesítője*, 2. 1959/1–2.

²² Ld. SAJÓ A.: *Az állami szocialista tulajdon és az állami vállalat. Polgári jogi tanulmányok*. I. kötet. ELTE ÁJK, Budapest, 1971.

²³ Ld. *A jog gazdasági elemzése* (szerk.: Harmathy A.–Sajó A.). KJK, Budapest, 1984.

c) a pénzügyi jog terén Ferenczy Endre a közjogi részlegből egyre erőteljesebben civiljogi műveket írt,²⁴ és az állami vállalati munkákban intuitív együttműködés alakult ki Ficzer Lajossal is, aki az államigazgatási jog oldaláról közelítette meg ezt a témát,²⁵

d) erősen kötődtek a vállalati jogi kutatásokhoz Wiener A. Imre gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó munkái is.²⁶

7. A civiljogi részleg mindig a társadalomtudományok szerves részének tekintette magát. Mint már említettük, Eörsire igen nagy hatással volt Lukács György ontológiája és a filozófiai determinizmus. Harmathy Attila rendszeresen beépítette munkáiba a gazdasági statisztikát. Sárközy Tamás állami tulajdonnal kapcsolatos felfogása parázs vitát váltott ki a közgazdászok körében. A társadalomtudományokba való beépülést két kiemelt kormányzati kutatásba való bekapcsolódás is segítette, amelyet egy ún. Népgazdasági Jogi Kutatóhálózat létrehozásával kívánta szervezileg megoldani a Civilisztikai Részleg. Egyik ilyen az ún. Szocialista Vállalat kutatási főirány, amelyben Szabó Kálmán professzor, a Budapesti Közgazdasági Egyetem akkori rektora igen nagy teret engedett a jogtudományi munkáknak. A másik a Közigazgatás fejlesztése főirány volt, amelyet később államtudományi kutatásként folytattak és tényleges irányítója Kilényi Géza előszeretettel foglalkoztatta a civilistákat is.

Az általános jogtudományi munkák közül a civilisztikai részleg kutatói meghatározó szerepet töltek be a '80-as évek elején jogtudományi csúcsteljesítményként jelentkező Jogtudományi Enciklopédiában. Erős volt a részvételünk a '70-es, '80-as évek kodifikációjában. E körből kiemelendő az 1977–78-as Ptk. reform, társulási és vállalati törvény, ahonnan egyenesen vezetett az út a '80-as évek végi meghatározó törvényig, az 1988. évi VI. törvényig, azaz a gazdasági társaságokról szóló törvényig, amely egyfelől irreverzibilis folyamatokat indított el a szabadpiaci versenygazdaság felé, másfelől húzó törvénynek bizonyult számos más piacgazdasági törvény létrehozása irányában – értékpapír- és tőzsdetörvény, versenytörvény, csőd-törvény. Ezekben az utóbbi törvényalkotási munkákban kulcsszerepet töltött be Sárközy Tamás, Török Gábor, Vörös Imre, Sándor Tamás.

8. A rendszerváltozás alapvetően megrázta a civiljogi részleget. Eörsi Gyula súlyos betegsége miatt már nem tudta vezetni, az osztály vezető ku-

²⁴ Ld. FERENCZY E.: A gazdasági mechanizmus pénzügyeinek joga. *Jogtudományi Közlemény*, 1984/7.

²⁵ Ld. FICZERE L.: *Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében*. KJK, Budapest, 1970.

²⁶ Ld. WIENER A. I.: *A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége*. KJK, Budapest, 1974.

tatóiból állami vezetők, alkotmánybírók lettek. A civiljogi részleg többek között két köztársasági elnököt, és három alkotmánybíró adott az országnak. Új alapra kellett helyezni a civilisztikai kutatásokat, és nem vitásan 1990–2000 között viszonylagos úr keletkezett. 2000 után azonban kezdett összerázódni egy újabb nagy csapat.

Egyes korábbi kutatók az államéletből visszatértek az intézetbe – Sárközy Tamás, Vörös Imre. Így Török Gáborral és Ferenczy Endrével együtt már vannak jelentős tudományos teljesítményt felmutató vezető kutatók a civiljogi részlegben. És ehhez kapcsolódnak új fiatal kutatók is, jön az új, már PhD fokozatot szerző nemzedék: Dósa Ágnes (személyiségi jogok, orvosi jogviszony) Boóc Ádám (választottbíráskodás), Széchenyi-Nagy Kristóf (közjog–magánjog határai), Nótáry Tamás (szellemi alkotások, római jog), Rác Zoltán (munkajog).

Az 1990 utáni publikációkból megemlítenők Sárközy Tamás privatizáció jogáról, a társasági és konszernjogról írt munkái,²⁷ Vörös Imre versenyjogi kötetei,²⁸ Török Gábor csődjogi munkái,²⁹ Ferenczy Endrének a kodifikáció műhelytitkairól szóló írásai.³⁰ Megemlíteném még az Osztály közös teljesítményét, az új Ptk. törvényjavaslat gazdasági részének általános véleményezését, illetve a Jogi Lexikon civiljogi címszavainak átfogó felülvizsgálatát is. Mindez azt a reményt kelti, hogy a következő években ez a civiljogi csapat megközelítheti az elődök teljesítményét.

²⁷ LD. SÁRKÖZY T.: *A rendszerváltozás és a privatizáció joga, a tulajdonváltás joga a volt szocialista országokban*. MTA, Budapest, 1997., *A magyar társasági jog Európában. A társasági és a konszernjog elméleti alapjai*. HVG-Orac, Budapest, 2001., *A korai privatizációtól a késői vagyontörvényig. Az állami tulajdon jogának fejlődése*. HVG-Orac, Budapest, 2009.

²⁸ LD. pl. VÖRÖS I.: *Az európai versenyjogok kézikönyve*. Logod, Budapest, 1996. 2. kiadás.

²⁹ LD. pl. TÖRÖK G.: *A jog eltűnése a csődjogi kodifikációból*. Szerzői kiadás, Budapest, 2002.

³⁰ LD. FERENCZY E.: *A jogtudomány művelésének alapjai: a kommentár. Állam- és Jogtudomány*, 2006/4.

Sulyok Gábor*

ÁLTALÁNOS JOGELVEK A NEMZETKÖZI JOGBAN: ADALÉKOK AZ INTÉZETI NEMZETKÖZI JOGI KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ

Az 1960-as években – a nemzetközi helyzet fokozatos enyhülése és a nemzetközi közösség összetételében végbement történelmi jelentőségű változások hatására – hazánkban is megélné a nemzetközi jog terén végzett kutatási tevékenység. Számos újonnan felmerült vagy korábban indokolatlanul mellőzött elméleti és gyakorlati probléma került ebben az időszakban a tudományos érdeklődés középpontjába. E folyamatban kiemelkedő szerepet játszottak a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének hajdani munkatársai is, akik monográfiák és egyéb tudományos közlemények sorában tettek kísérletet, példának okáért, a nemzetközi kapcsolatok általános kérdéseivel, a nemzetközi jog forrásaival, a népek önrendelkezési jogával, a gyarmati rendszer felszámolásával és az új államok létrejöttével összefüggő jogi kérdések megválaszolására. Kiemelendő, hogy az elért kutatási eredmények a magyar mellett több idegen nyelven – így angolul, oroszul, franciául és németül – is hozzáférhetővé váltak, melynek révén az intézeti kutatók alkotó módon kapcsolódhattak be a nemzetközi szinten folyó tudományos diskurzusba.

Ilyen körülmények között született meg az évtized utolsó évében, Herczegh Géza tollából a nemzetközi jog hazai tudományának egyik legismertebb és legtöbbet hivatkozott értekezése „*General Principles of Law and the International Legal Order*” címmel.¹ Az utóbb akadémikussá, alkotmánybíróvá és a Nemzetközi Bíróság bírójává választott szerző munkája mind a mai napig mértékadó tudományos műnek számít a magyar és a nemzetközi szakirodalomban. Miként címe is jelzi, a kötet a nemzetközi jogforrástan egyik sokat vitatott, ám hazánkban monografikus igénygel még fel nem dolgozott területének, az általános jogelvek nemzetközi jog-

* Tudományos főmunkatárs, ügyvezető igazgató, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.

E-mail: sulyok@jog.mta.hu

¹ HERCZEGH, G.: *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 129.

ban betöltött szerepének vizsgálatát tűzte ki célul. Részletes elemzés alá vonja az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság Statútumának szövegezési munkálatai során e tárgyban kibontakozott vitákat, a jogi princípiumok jellegzetességeit és rendeltetését, a felmerülő elhatárolási kérdéseket, valamint az általános jogelvek sajátos nemzetközi jogi funkcióját és alkalmazásuk alapvető dogmatikai kérdéseit.

Az általános jogelveket övező tudományos vita 1920-ban, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikk (3) bekezdésének megfogalmazása nyomán vette kezdetét.² A testület által a jogviták eldöntése során alkalmazott források felsorolását tartalmazó rendelkezés negyed századdal később, lényegében érdemi változtatás nélkül került át a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikk (1) bekezdésébe, melynek hatályos szövege a következő:

„1. A Bíróság, amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el, eljárása során a következő forrásokat alkalmazza:

a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló Államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítanak meg;

b) a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát;

c) a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket;

d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit.”³

Míg az idézett szakasz első két pontjában nevesített forrásoknál számottevő nézeteltérés nem bontakozott ki, a c) pontban említett jogelvek kapcsán aligha találhatunk olyan paramétert, melynek tekintetében egyet-

² Van HOOE, G. J. H.: *Rethinking the Sources of International Law*. Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer, 1983. 131. Egy tekintélyes szakirodalmi álláspont szerint ez a megoldás végleg szakított azzal a megtévesztő felfogással, mely a nemzetközi jogra külső segítséget nem igénylő szabályok összességéként tekintett. LAUTERPACHT, H.: *Private Law Sources and Analogies of International Law, With Special Reference to International Arbitration*. Longmans, Green and Co., London, 1927. 67.

³ Nemzetközi Bíróság Statútuma, 38. cikk (1) bekezdés. Kihirdette: 1974. évi 18. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Alapokmánya egyes rendelkezései módosításának kihirdetéséről.

értés uralkodik a nemzetközi jogászok közösségén belül. Viták tárgyát képezte és képezi manapság is például az általános jogelvek pozitív vagy természetjogi arculata, nemzetközi vagy belső jogi eredete, magánjogi vagy közjogi karaktere, jogforrási és rendszertani elhelyezése, kiegészítő vagy mindenek felett álló jellege, illetőleg nemzetközi szintű alkalmazásának módja és lehetőségei.⁴

Az álláspontok megosztottságát szemléltetendő, Herczegh Géza nagyító alá vette a rendelkezésre álló hazai és külföldi szakirodalmat, ide értve a vezető szocialista és nyugati jogtudósok műveit is. Az áttekintés eredményeként a szerző négy fő irányzatot különített el az általános jogelvek mibenlétét illetően: az egyik szerint ezek az elvek tisztán nemzetközi jogi elvek, a másik szerint belső jogi elvek, a harmadik szerint vegyesen nemzetközi és belső jogi elvek, míg a negyedik irányzat egyenesen tagadja azok létezését. Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy a korabeli szocialista szakirodalom – bár korántsem volt egységes – az általános jogelvek nemzetközi természetét hangsúlyozta. A nyugati szerzők nézeteit ezzel szemben a rendkívüli sokszínűség jellemezte, noha egy tekintélyes hányaduk egyértelműen a jogelvek belső jogi eredete mellett érvelt. A két tábor közötti ellentét elsősorban a szocialista jogtudomány burzsoá belső jogi elvekkel szembeni elzárkózásával volt magyarázható, mely a jelek szerint a nemzetközi jog szférájában is éreztette hatását. A nemzetközi szinten tapasztalható megosztottság egyébiránt a magyar nemzetközi jogászok körében is megmutatkozott: Hajdú Gyula és Haraszi György nemzetközi jogi elveknek, Buza László és Csiky János belső jogi elveknek, Vitányi Béla szerint pedig vegyesen nemzetközi és belső jogi elveknek tekintette az általános jogelveket.⁵

Mivel sem a jogszabályok megismerésének segédeszközeként funkcionáló korabeli jogtudomány, sem a releváns bírói gyakorlat nem nyújtott érdemi támpontot a felmerülő kérdések megválaszolásához, az általános jogelvek tulajdonságait a szerző egy több lépésből álló, komplex elemzés révén próbálta feltárni.⁶ Kiindulópontja a jogelv fogalma volt, melyet tételes vagy szokásjogi úton rögzült, általános tartalmú és érvényű, átfogó magatartási szabályként definiált. Ezek a pozitív jog részét képező

⁴ HERCZEGH: i. m. 33.

⁵ Uo. 20–27. Egyes szerzők szerint felesleges az általános jogelvek belső vagy nemzetközi jogi eredetén vitázni, hiszen lényegük éppen abban rejlik, hogy minden jogrendszerben fellelhetők. CHENG, B.: *General Principles of Law, as Applied by International Courts and Tribunals*. Reprint. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. 390.

⁶ HERCZEGH: i. m. 27–33.

szabályok egymással kölcsönösen összefüggő jogi normák sokaságából szűrhetők le, ezért megsértésük is több konkrét előírás sérelmét vonja maga után. A jogelvek továbbá jellegükből adódóan áthatják a jogrendszer egészét vagy meghatározott részeit és fontos iránymutatással szolgálnak mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó számára.⁷

Ezt követően a szerző – az általános jogelvek belső vagy nemzetközi jogi eredetével kapcsolatos kérdés megválaszolása céljából – a nemzetközi jog elvei felé fordította a figyelmet. A jogelvekhez hasonlóan, a nemzetközi jog alapelvei is általános tartalmat hordozó előírásként vagy tételes és szokásjogi normák általánosításaként, a jogrendszer egészének alapvető feladataira és szerkezeti sajátosságaira figyelemmel jönnek létre. Megjelenésük a nemzetközi jogalkotás velejárója, és mint ilyen, elválaszthatatlan a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog fejlődésétől.⁸ Bár a kérdéses elvek kimerítő részletességű felsorolása a szerző véleménye szerint – az általánosítás eltérő módszerei és a nemzetközi jog folyamatos fejlődése okán – jóformán lehetetlen, példaként említést tett a beavatkozás tilalmáról, az erőszak tilalmáról, a népek önrendelkezési jogáról, a kollektív biztonság elvéről és az államok szuverén egyenlőségéről.⁹ Helyesen állapította meg, hogy az alapelvek nem önálló forrásai a nemzetközi jognak, hiszen feloldódnak a nemzetközi szerződésekben és a nemzetközi szokásjogban. Igazi jelentőségük tehát nem az önálló jogforrási státuszban, hanem sajátos funkcióikban – a nemzetközi közösség életének rendezésében és strukturálásában, a konkrét jogi normák értelmezésének és alkalmazásának elősegítésében, valamint a jogalkotás folyamatának orientálásában – keresendő.¹⁰

Az elemzés a nemzetközi jog alapelvei és a velük összefüggésbe hozható egyéb kategóriák közötti viszony ábrázolására is kitért. A szerző leszögezte, hogy a tárgyalt princípiumok megismerése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az Egyesült Nemzetek Alapokmányának¹¹

⁷ *Uo.* 35–39.

⁸ *Uo.* 55–56.

⁹ *Uo.* 46–47.

¹⁰ *Uo.* 68–69.

¹¹ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének működését meghatározó elvek röviden a következők: az államok szuverén egyenlősége, a vállalt kötelezettségek jóhiszemű teljesítése, a nemzetközi viták békés rendezése, az erőszak alkalmazása és az azzal való fenyegetés tilalma, a szervezet tevékenységének tagállamok általi támogatása és a kényszerintézkedésekkel sújtott államok megsegítésétől való tartózkodás, a felsorolt elvek nem tagállamok általi betartásának biztosítása, valamint az államok belső joghatóságába tartozó ügyek

preambuluma, a célokat és elveket rögzítő 1. és 2. cikke, valamint a szerződés egyéb megállapodásokkal szembeni alkalmazási elsőbbségét rögzítő 103. cikke.¹² Rámutatott továbbá, hogy a nemzetközi jog alapelvei – általánosságuk és céltételező jellegük dacára – nem egyszerű programok, hanem a szó szoros értelmében vett jogi előírások. Ez azonban nem zárja ki, hogy a jogfejlődés eredményeként egy politikai elv vagy egy kikényszeríthetetlen és normatív jelleget nélkülöző programjellegű norma idővel az alapelvek közé emelkedjen, miként ezt a népek önrendelkezési jogának, a szuverenitás elvének és az erőszak tilalmának története is jelzi.¹³

Herczegh Géza az alapelvek és a nemzetközi *ius cogens* kapcsolatának feltérképezéséről sem feledkezett meg. Érdekes módon következtetése – mely szerint a két kategória nem azonosítható egymással, mivel az utóbbi a nemzetközi közösség egészét érintő kérdésekkel foglalkozik és eltérést nem engedő szabályokból tevődik össze¹⁴ – részben annak ellenére helytálló, hogy a nemzetközi *ius cogens* általánosan elfogadott definíciója még nem állt rendelkezésre a kötet kéziratának elkészítése során. Mint ismeretes, a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályainak meghatározását a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény tartalmazza, melynek aláírására csak a tárgyalat munka megjelenésének évében került sor.¹⁵ Az egyezményben olvasható meghatározás és az időközben végbement jogfejlődés fényében, a szerző konklúziója mindössze annyi módosításra szorul, hogy a nemzetközi jog alapelveinek és feltétlen alkalmazást igénylő szabályainak halmaza kétségtől mentesen, de maradéktalanul nem fedi egymást.

Az érvelés egyik legfontosabb tétele értelmében a nemzetközi jog alapelveinek megjelenése és kikényszerítése elválaszthatatlan az államok akaratából létrejövő nemzetközi szerződésektől és a nemzetközi szokásjogtól. Ebből két további következtetés adódik: egyfelől a nemzetközi jog alapelvei nem természetjogi, hanem pozitív jogi elvek, másfelől a Nemzetközi

be való beavatkozás tilalma. ENSZ Alapokmány, 2. cikk. Kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmánya törvénybe iktatásáról.

¹² HERCZEGH: i. m. 51–55.

¹³ Uo. 78–89.

¹⁴ Uo. 90.

¹⁵ Az 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikke szerint „az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész, olyanként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni, és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni”. Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

Bíróság Statútuma 38. cikk (1) bekezdés a) és b) pontjának hatálya alá tartoznak, és mint ilyen, nyilvánvalóan nem azonosak a c) pontban foglalt általános jogelvekkel. Ha viszont az általános jogelvek nem egyenlők a nemzetközi jog alapelveivel, milyen szabályokra utal a c) pont? Kézenfekvő a válasz, hogy azokra a taxatív felsorolhatatlan, többségében magánjogi jellegű előírásokra, melyek a különböző államok jogrendszereiben megegyező vagy hasonló formában bukkannak fel, és ekként egyetemesen „elfogadottnak” tekinthetők. (Ilyen például a *nemo iudex in sua causa*, a *res iudicata*, a *lex specialis derogat lex generalis*, a jóhiszeműség elve, vagy a joggal való visszaélés tilalma.) Herczegh Géza tehát a korabeli szocialista jogtudomány számos befolyásos képviselőjével ellentétes álláspontra helyezkedett, hiszen a részletekben rejlő vitathatatlan különbségek dacára sem fedezett fel olyan alapvető eltérést a szocialista és a nyugati jogrendszerek között, amely kizárta volna az általános jogelvek belső jogi eredetét.¹⁶

Mínthogy az általános jogelvek lényegüket tekintve belső jogi elvek, a szerző szerint formális értelemben nem tekinthetők a nemzetközi jog forrásának, hiszen nem két vagy több állam akarategyezése nyomán, a közöttük fennálló viszonyok rendezése céljából jöttek létre. Nemzetközi szintű alkalmazásukat egy szokásjogi szabály teszi – kivételes jelleggel – lehetővé azáltal, hogy felhatalmazást ad a nemzetközi bírói fórumoknak a nemzetközi jog rendszerében észlelt hézagok technikailag fejlettebb belső jogi előírások segítségével való kitöltésére a jogviták eldöntése során. Ezt a szokásjogi szabályt kodifikálta például az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (3) bekezdése és a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (1) bekezdés c) pontja. Ezáltal azonban az általános jogelvek nem válnak a nemzetközi jog egyfajta kisegítő vagy másodlagos forrásává – tényleges funkciójukat a szerző a nemzetközi magánjogból ismert *renvoi* példájával igyekezett érzékeltetni, természetesen a két megoldás különbségeinek megfelelő hangsúlyozása mellett.¹⁷ (Zárójelben említendő meg, hogy ezen a ponton lehetőség nyílik az általános jogelvek és a *ius gentium* közötti hasonlóságok megvilágítására is.)

¹⁶ HERCZEGH: i. m. 95, 97.

¹⁷ *Uo.* 97–100. Ezzel ellentétes nézet szerint az általános jogelvek a nemzetközi jog forrásai, melyek – bár a Statútum 38. cikk (1) bekezdésében olvasható felsorolás harmadik helyén nyertek elhelyezést – nincsenek alárendelve a nemzetközi szerződéseknek és a nemzetközi szokásjognak. Ez a sorrend ugyanis nem hierarchikus viszonyt jelez, hanem az ügyre vonatkozó szabályokat kereső bíró logikus gondolatmenetét tükrözi. CHENG: i. m. 22.

A Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (1) bekezdés c) pontjában szereplő „civilizált nemzetek” kitétel jelentését a szerző elegáns és helytálló érveléssel ismertette. A klasszikus nemzetközi jog időszakának kolonialista felhangjait hordozó jelzős szerkezet eredeti értelme a nemzetközi közösség második világháborút követő átalakulása folytán anakronisztikussá és tarthatatlanná vált. Mivel az állami lét a népek által elérhető legmagasabb civilizációs lépcsőfok, a „civilizált nemzetek” fordulat napjainkban már nemcsak az európai és az amerikai államokra, hanem a világ valamennyi szuverén államára utal – függetlenül azok politikai be rendezkedésétől, gazdasági helyzetétől és jogrendszerének sajátosságaitól. A c) pont megszövegezésében rejlő valódi problémát ily módon nem is annyira a tárgyalt kitétel, hanem az „elismert” szó értelmezése jelenti. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy hány állam általi elismertség és milyen fokú hasonlóság szükséges egy általános jogelv nemzetközi szinten való alkalmazásához?¹⁸

Az elemzés a joghézag és az analógia dogmatikai vizsgálatát sem nélkülözte. A joghézagok mibenlétét kutató jelentősebb szakirodalmi nézetek ismertetését követően, a szerző kifejezésre juttatta azon véleményét, hogy a jogi szabályozás körén kívül eső jelenségek önmagukban véve nem minősíthetők joghézagoknak, mert a jogalkotó szándéka eleve nem terjedt ki ezek rendezésére. Joghézaggal így kizárólag abban az esetben szembe-sülünk, ha a jog tartományán belül, hibás megszövegezésű vagy homályos tartalmú rendelkezések teszik lehetetlenné bizonyos kérdések eldöntését. Ilyen esetekben – a *non liquet* kiküszöbölése érdekében – válik szükségessé egyes belső jogi előírások analógia útján való alkalmazása. Ez a művelet azonban nem tekinthető jogalkotásnak, hiszen a bíró nem új jogot teremt, hanem – a jogalkotó vélt akaratával összhangban – kitölti a tételes szabály hiányosságai folytán előálló hézagokat. Az analógia tehát arra a vélelemre épül, hogy a jogalkotó egy adott életviszony szabályozása alkalmával a hasonló életviszonyokat is ugyanilyen szabályozás alá akarta vonni, de ez a norma megszövegezésének hibája miatt nem járt sikerrel.

¹⁸ HERCZEGH: *i. m.* 39–42. Megjegyzendő, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának megszövegezése idején a nemzetközi közösség létszáma még meglehetősen alacsony volt, így nem okozott nehézséget az általános jogelvek egyetemes elismertségének kimutatása. Napjainkra ez megváltozott, ám létezik egy pragmatikus megoldás a világ minden országára kiterjedő összehasonlító elemzés megkerülésére. Mivel a Nemzetközi Bíróság Statútumának 9. cikke értelmében a bírák a világ fő jogrendszerait képviselik, egyetértésük okkal tekinthető egy jogelv általános elismertségének bizonyítékaként. Van HOOF: *i. m.* 141–142.

A bíró ezért első lépésben mindig a jogalkotó szándékait vizsgálja, majd egy megfelelő norma segítségével hívásával eldönti az ügyet.¹⁹

Herczegh Géza a belső jogi elvek analógia útján való alkalmazása és a jogviták méltányosság alapján történő eldöntése közötti különbségekre is felhívta a figyelmet. Elődjéhez hasonlóan, a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk (2) bekezdése – a felek előzetes beleegyezése esetén – lehetővé teszi egy ügy *ex aequo et bono* eldöntését is.²⁰ Noha a méltányosság elve számtalan jogrendszerben megtalálható, a szerző számára nem okozott ellentmondást a 38. cikk (1) bekezdés c) pontja és a (2) bekezdés között az utóbbi azon kitétele, mely az *ex aequo et bono* döntést a felek megegyezéséhez köti. Úgy vélte, a Statútum 38. cikk (2) bekezdése nem emeli ki a méltányosságot az általános jogelvek köréből és nem szigorítja meg az alkalmazását – mindössze a bírósági munka rugalmasságát és a választott bíráskodás hagyományainak megőrzését kívánja biztosítani.²¹

Jóllehet az analógia útján alkalmazott belső jogi elvek nem válnak automatikusan a nemzetközi jog részévé, Herczegh Géza szerint ez a művelet – kedvező körülmények közepette és megfelelő gyakoriság mellett – egyfajta jogi meggyőződést alakíthat ki a nemzetközi közösség tagjaiban, és hosszú idő elteltével egy új szokásjogi norma kialakulásához vezethet. Az általános jogelvek jelentősége következőképp messze túlmutat a *non liquet* kiküszöbölésén és a jogviták eldöntésén – világosan megmutatkozik a nemzetközi jog fejlődésének terén is. A szerző mindazonáltal szükségesnek tartotta kiemelni, hogy a belső jog technikai fejlettsége és kifinomultsága semmiképpen nem értelmezhető oly módon, mint ami elsőbbséget biztosít részére a nemzetközi jog szabályaival szemben.²²

Egy ismert és sokoldalú nemzetközi jogász hajdan úgy fogalmazott, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának megalkotói – az általános jogelvek szövegbe foglalásával – kihívást intéztek a nemzetközi jog

¹⁹ HERCZEGH: *i. m.* 103–114. Hangsúlyozandó, hogy a bíróságok nagyfokú mérlegelési szabadságot élveznek a belső jogi elvek segítségével hívása során, így a folyamat korántsem tekinthető mechanikusnak. BROWNLIE, I.: *Principles of Public International Law*. Sixth edition. Oxford University Press, Oxford, 2003. 16. A belső jogi elvek nemzetközi szinten való alkalmazásának hátterében egyes szerzők egy további analógiát is felfedezni vélnek, mely párhuzamot von az egyének és az államok magatartása és viszonyai között. CHENG: *i. m.* 391; LAUTERPACHT: *i. m.* 79–87.

²⁰ Nemzetközi Bíróság Statútuma, 38. cikk (2) bekezdés: „Ez a rendelkezés nem érinti a Bíróságnak azt a jogát, hogy a felek megegyezése esetén valamely ügyet *ex aequo et bono* (méltányosság alapján) döntsön el.”

²¹ HERCZEGH: *i. m.* 100–102.

²² *Uo.* 116–118.

tudományának képviselőihez, és arra sarkallták őket, hogy új és feltérképezetlen vizekre hajózzanak.²³ Herczegh Géza négy évtizeddel ezelőtt pontosan erre vállalkozott, és munkája sikeresnek bizonyult: mint erről már a bevezetőben szó esett, a „*General Principles of Law and the International Legal Order*” című monográfia fontos hiányt töltött be a nemzetközi jog hazai szakirodalmában, nemzetközi jogászok generációira gyakorolt számottevő hatást, valamint érdemben hozzájárult a felmerülő tudományos problémák tisztázásához.²⁴ A kötetből azonban nemcsak az általános jogelvek természetét ismerhetjük meg, hanem a majdani nemzetközi bíró nemzetközi jogról alkotott képét is. A figyelmes olvasó előtt nem marad rejtve például, hogy a szerző a mérsékelt dualizmus talajára helyezkedett a belső jog és a nemzetközi jog viszonyát illetően, ez utóbbit pedig olyan rendszerként képzelte el, melyben az államok szuverenitását érintő korlátozások vélelmezésének tilalma²⁵ és az általános jogelvek segítségül hívása kiküszöböli a *non liquet* előfordulását. Herczegh Géza a későbbiekben is hű maradt ebbéli meggyőződéséhez, miként azt a Nemzetközi Bíróság által, a nukleáris fegyverek alkalmazásának jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó véleményhez fűzött nyilatkozata is sejtetni engedte.²⁶

²³ SCHWARZENBERGER, G.: *Foreword*. In: CHENG: *i. m.* xi.

²⁴ LAMM V.: Herczegh Géza: A jog általános elvei és a nemzetközi jogrend. *Állam- és Jogtudomány*, XIV. évf. (1971) 1. sz. 100.

²⁵ The S.S. Lotus (France v. Turkey), Judgment No. 9, 7 September 1927. P.C.I.J. Series A, No. 10, 18.

²⁶ A tanácsadó vélemény bírálói szerint a Nemzetközi Bíróság *non liquet* döntést hozott, amikor kimondta, hogy „a nemzetközi jog jelenlegi állapota és a rendelkezésére álló tények fényében, a Bíróság nem tud egyértelműen állást foglalni abban, hogy a nukleáris fegyverekkel való fenyegetés vagy azok alkalmazása jogszerű vagy jogellenes az önvédelem olyan szélsőséges esetében, melyben egy állam pusztá léte forog kockán”. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996, I.C.J. Reports 1996, 266, para. 105 (2) E. Herczegh Géza ugyan a konstruktivitás jegyében megszavazta a tanácsadó vélemény idézett megállapítását, de nyilatkozatában komoly aggályainak adott hangot, mondván „azokon a területeken, ahol bizonyos cselekmények »mint olyanok« nem esnek teljes és egyetemes tilalom alá, az általános jogelvek alkalmazása lehetővé teszi a nemzetközi jogrendszer alanyai magatartásának szabályozását”. *Declaration of Judge Herczegh*, *uo.* 275.

Szamel Katalin*

AZ „ÁLLAMPOLGÁROK ALAPJOGAI ÉS KÖTELESSÉGEI” C. KÖTET JELENTŐSÉGÉRŐL ÉS TOVÁBBHATÁSÁRÓL

Eredendően az volt az elképzelésem, hogy e jeles ünnepen arról fogok beszélni, mit is jelent egy kutató fejlődése szempontjából, hogy egy olyan kutatóintézetben kezdheti és folytathatja pályafutását, amelynek vannak hagyományai, amelyekhez részben kapcsolódhat, és ebből sokat tanulhat, nemcsak az effektív tudás szintjén, hanem azáltal, hogy ez az intézmény egy olyan szellemi műhelyt, egy olyan „iskolát” jelent, amelynek vannak meghatározó, szellemformáló egyéniségei, van idősebb generációja, akik tudásukat, műveltségüket nemcsak képesek, de hajlandóak is átadni, mi több, hivatásuknak is tekintik azt, hogy eszméiket a mindenkori fiatalabb vagy középgenerációval szembesítsék, nem autoriter módjára elfojtsák az új, a friss, az új teremtésére kész alkotó szellemet a fiatalság minden élni akaró agresszivitásával és tiszteletlenségével egyetemben, hanem pártfogásába vette ezt az új szellemet, és vállalta annak megszelidítését, és – amennyire azt a tudományosság keretei között még lehetséges – megrendszabályozását, és tudományos fegyelemre szoktatását. S tette mindezt egy olyan korban, amelyben a tolerancia legalábbis ritka kincs volt a társadalomban és a kultúrában egyaránt. Sose felejttem el egy idős intézeti kollégám hozzám intézett azon jó tanácsát, amely így hangzott: „ha kutató akarsz lenni, ne ismerj el semmiféle tekintélyt, hanem kérdőjelezz meg mindent!”. Azt hiszem, kutatót nem lehet bölcsebb intelemmel ellátni. Voltak persze más, önkorlátozásra intő vezetői elvárások is, mint például az, hogy a tudományos fejlődés stációit meg kell tartani: a kezdő kutató nem életművének szintézisére alkalmas, hanem arra, hogy hangyaszorgalommal felépítse strukturált tudását. És volt olyan nézet is, hogy fontosabb az intézetben a kutatók egymás közötti párbeszéde, mint az az effektív munka, ami e néhány együtt eltöltött óra helyett sokkal kevésbé hatékonyan elvégezhető lenne. És ez volt a legtöbb, amit egy olyan intézményben,

* Tudományos főmuunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Ország-
ház u. 30.

E-mail: szamel@jog.mta.hu

ahol sokféle származású, politikai múltú, de kétségtelen szellemi igényességgel rendelkező, tehetséges és törekvő ember olyan hagyatékul kaphatott, mely egy életre meghatározta viszonyulását a világhoz, az emberekhez, a tudományhoz. És ez még akkor is igaz, ha a meggyőződések olykor keményen ütköztek is egymással, a kritikák olykor nem a legszelídebb formában fogalmazódtak meg egymás iránt. De ettől talán még világosabbá vált, hogy a konfliktusok az élet velejárói, s más eszközökkel is megoldhatók, mint nyílt agresszióval vagy jellemtelen hátbatámadásokkal.

Arról akartam beszélni, hogy az a kivételes lehetőség, amely abból adódott, hogy egy intézmény keretei között több korosztály, több jogterület és jogi felfogás kapott lehetőséget arra, hogy kiteljesítesse önmagát és konfrontálódhasson nap mint nap azzal, hogy más szemlélet is lehetséges, nos ez a kivételes lehetőség eredményezhette azt, hogy kialakuljon egy olyan szellemi műhely, ami képes túlterjeszkedni saját szakmai kompetenciájának korlátain, és áthatotta valami általánosabb érvényűség, mely azután olyan összetartást is eredményezett – szakmai bázison –, melyet szinte senki nem tagadott meg, aki valaha ide tartozott... S alig akadt olyan, aki ezt a szellemi műhelyt ne olyan ideálnak tartotta volna, amelybe érdemes visszatérni, vagy talán ami élete nagy élményét jelentette, bárhova vetette is a sorsa...

Több olyan, az intézet gondozásában és munkatársainak közreműködésével megszületett közjogi munkát vehetnék kiindulópontul annak igazolására, hogy a sokoldalú megközelítés a tudományos munkák értékét növeli már csak azáltal is, hogy a megközelítések megtermékenyítően hatnak egymásra, hogy *a tudományos multidiszciplinaritás és viszonylagos objektivitás olyan teljesítményekre képes, amelyek kortól függetlenül is tudományos eredménynek nevezhetők, fennmaradnak, és élő részei a mai tudományosságnak is*. Most egy alapvető munkát szeretnék kiemelni a sok közül. Ez pedig az Intézet egy viszonylag korai korszakának produktuma, az *Állampolgárok alapjogai és kötelességei* c. kötet 1965-ből. E mű alapulvételével nem az a célunk, hogy azt egy másik korszak szemléletében kissé megkésett kritikának vessük alá, hanem az, hogy tudományos jelentőségét épp azzal igyekezzünk bizonyítani, hogy e műnek nemcsak aktuális jelentősége volt, hanem „továbbélése” is.

Az „Állampolgárok alapjogai és kötelességei” (szerk: Halász József-Kovács István-Szabó Imre) c. kötet szerzőgárdájának tagjai (Bokorné Szegő Hanna, Ficzer Lajos, Garancsy Mihályné, Halász József, Kulcsár Kálmán, Lőrincz Lajos, Péteri Zoltán, Rátz Attila, Schmidt Péter, Szabó Imre, Toldi Ferenc, Trócsányi László (az idősebb), a jogtudományi Intézet nagy

generációjának (vagy talán úgy mondanám: első nagy generációjának) tagjai. Nem egy jogág képviselői, hanem a jogelmélet, az államjog, az államigazgatási jog, a munkajog és a nemzetközi jog tudományának reprezentánsai.

A kötet címe – ti. hogy állampolgári jogokról és nem emberi jogokról szól címében – arra utal, hogy a kötet megszületése idején a szocialista elmélet szerint ez tűnt a leginkább elfogadható megközelítésnek. Valójában a kötet a polgári elmélet felfogását is elemzi, s csak ezt követően jut arra a következtetésre, hogy a szocialista koncepció számára az állampolgári jogok felfogása alkalmazhatóbb kategória.

A kötetből fény derül az állampolgári jogok elméletének fejlődéstörténetére, arra, hogy a feltörekvő polgárság, amikor az addig fennállott hatalmi viszonyokból részt követelt magának, úgy azt csak egy új elméleti-ideológiai bázison tehette meg, a természetes és elidegeníthetetlen jogokra hivatkozva, vagyis természetjogi bázison. Emberi jognak tekintjük, ami minden embert – e minőségénél fogva – egyenlően megillet, mint közös lehetőséget és szabadságot. Az elidegeníthetetlen jogokat mindenekelőtt az államnak kell tiszteletben tartania. Az emberi jogok veleszületett jogkénti megalapozása a természetjogi gondolkodás része. A tudományban persze vita folyt arról, vajon egyedül a francia forradalom szellemi atyjainak volt-e betudható az emberi jogok adott módon való megfogalmazása, hisz közzismert, hogy számos szabadságjog angol dokumentumokban (*Petition of Rights, Bill of Rights*), tehát az angol királyi hatalommal folytatott küzdelmek során keletkezett dokumentumokban megszületett már, ami kétségtelen tény, ha valaki áttanulmányozza ezen dokumentumok nem épp könnyen értelmezhető fordulatait, s amelyeket magyar nyelven épp egy másik, az Intézetben megszületett kötet: „Az emberi jogok dokumentumokban” című mű tett közé.

Jelentős, hogy egy külön tanulmány foglalkozik a műben a természetjogi felfogásokkal, bizonyítva azt, hogy a természetjog igen különféle állami mentalitások eszmei megalapozásául szolgálhat, s ennek megfelelően a legkülönbébb történelmi korszakokban szolgálhatott új eszmék jogi megfogalmazásának bázisául. (Péteri Zoltán eme kis remekműve azt hiszem máig példaértékű, áttekinthető és teljes elemzésnek tekinthető.)

Valószínűleg ma már minden joggal foglalkozó kutató számára evidencia, hogy az alkotmányozás XIX. századi nagy korszaka elméleti szempontból azt a fordulatot hozta, hogy *a természetjogi felfogás átadta helyét a pozitív jogi gondolkodásnak, vagyis annak, hogy a jog nem más, mint az, ami jogszabályokban meg van fogalmazva*. Ez magyarázható ideológiai alapon is

(ahogyan azt Marx tette a Kommunista kiáltványban: „jogotok nem más, mint uralkodó osztályotok törvénybe foglalt akarata”), de megmagyarázható enélkül is a dolgok társadalmi összefüggéseinek vizsgálatából, vagyis szociológiai aspektusból, ahogyan azt lényegében Kulcsár Kálmán tanulmánya tette, (ami különösen érdekes, ha figyelembe vesszük, hogy ezidőt a szociológia még félig tiltott tudományos művelési területnek számított.)

A természetjogi felfogás alapjainak elhagyása a társadalomelméletben nem mindenütt azonos módon zajlott le. A francia, olasz és angolszász jogrendszerek az államtudományok művelésében egy – bár megváltozott tartalmú – politikatudományi irányt követték tovább. E megváltozott tartalom valójában szintén a tudományos felfogás megváltozásával magyarázható, azzal nevezetesen, hogy a természettudományok fejlődése a módszertani kérdések felé irányította a tudományos gondolkodást, így a társadalomtudományokat is az empirikus (méréseken alapuló) kutatások felé irányította. A tudományok differenciálódásának tendenciája ezzel szemben a német tudományban az államtudomány leíró, elméleti és alkalmazott államtudományok hármásának kialakításához vezetett. Van olyan interpretáció, amely szerint a *fogalomrendszerek tisztázása a német tudomány számára jóval inkább elfogadható volt, mint a konkrét politikával való szembeállítás.* A német jogtudomány tehát – az újkantiánus filozófia jogelméleti jelentkezésének államtudományi megjelenéseként – arra törekedett, hogy a jogot társadalmi összefüggéseiből kiszakítsa, tehát a formális jogi és a szociológiai irányt egymástól szétválassza. *Az emberi jogok eszmetörténetére vetítve ez azt jelentette, hogy az alkotmányok váltak az alkotmányban megfogalmazott jogok és szabadságok forrásává, s annak eredetét tovább már nem vizsgálták.*

Máig folyó vita a jogtudományban az, vajon az alkotmányokba bekevert alapvető jogok emberi vagy állampolgári jogok-e? A XIX. század második feléig a jogelmélet csak *emberi jogokról* szólt, az egyén cselekvési szabadságának védelmében az állammal szemben. Később került a figyelem középpontjába az állampolgári jogok intézménye, amelyek – pozitív jogi bázison – az állam be-nem-avatkozásával szemben épp pozitív cselekvését (gazdasági folyamatokba való beavatkozását) is igénylik.

A kötet nem kétséges módon marxista bázison nyugvó (fiatal Marx műveire építő) elemzése szerint (Szabó Imre) az emberi jogokkal való meg-alapozás valójában azzal függ össze, hogy általános jogként (szabadság-jogként) hivatkozik a minden embert megillető jogok körében a tulajdonhoz való jogra, s mintegy külön jogokként kezeli azonban a *politikai jogokat*, amelyek nem a veleszületett jogok körébe tartoznak. S megint egy másik kérdés, hogy a különféle deklarációkban megjelenő ún. polgári jo-

gok, amelyek minden polgárt elvben egyenlő módon illetik meg, másként érvényesülnek a gyakorlatban. A pozitív jog elméleti bázisán azonban ez nem vetődik fel, hanem elleplezhető. *A jogi egyenlőség és a gyakorlati egyenlőség tehát a jog síkján nem tisztázható, s ebből adódóan elméletileg soha nem is volt tiszta, hogy pl. az ugyancsak szabadágjogként emlegetett politikai szabadságjogok az állampolgárok egymáshoz, vagy az államhoz való viszonyát jellemzik-e.*

Egy következő kérdés az állampolgári jogokat illetően, hogy *vajon tekinthetők-e e jogok alanyi jogoknak.* Alanyi jogoknak alapjogi értelemben azokat a jogokat tekintették, amelyek érvényesülése állami közreműködést nem igényel. A későbbiekben – mondja Szabó Imre – a pozitív jog ezeket a fogalmakat felhívította, mert az alanyi jogok körét alkotmányon kívüli körre is kiterjesztette, majd ezen a bázison különbséget tett magánjogi és közjogi alanyi jogok között, s ez utóbbiak tekintetében – Georg Jellinek nyomán – a kifejezett állami közreműködés által tekintette csupán alanyi joggá transzformálhatóvá a közjogi jogosítványokat.

Az egész kötetten végigvonuló gondolat, hogy az alkotmányos jogok a jogok és kötelességek egységében kellene megvalósuljanak, valójában azonban erkölcsi kötelességek megfogalmazásán alig jutott túl a polgári alkotmányok jogi szabályozása, s még kevésbé tudott mit kezdeni azzal, hogy az állampolgári kötelességeket alanyi kötelességekként ragadja meg.

Természetes, hogy egy 1965-ben megjelent műnek részletesen és szükségyszerűen ki kellett térnie arra, vajon a polgári (vagyis ahogy akkor fogalmaztak „burzsoá”) jogelmélet hiányosságait a szocialista elmélet hogyan küszöbölte ki, vagy igyekezett kiküszöbölni. Itt pozitívan könyvel el a mű, hogy az *emberi-állampolgári jogok kettősségét ez a felfogás megszüntette.* Nyilvánvaló sematizálása a kérdésnek az, hogy a szocialista állampolgári jogok felfogásának az állampolgár és az állam, valójában azonban a társadalom közötti kapcsolatok tisztázása a lényege, amelyet viszont a gazdasági viszonyok határoznak meg (65. old.). Ahogy a gazdasági viszonyok fejlődnek, az állampolgári jogok köre is bővül. *Az állampolgári jogok biztosításának az állam maga válik a garanciájává, ez pedig azt jelenti, hogy az állam az anyagi, politikai és jogi feltételeket egyaránt biztosítja ehhez.* Ha ezt nem automatizmusként képzeljük el, hanem úgy, hogy a jogrendszer jogilag azt is rögzíti, hogy az állam számára is meg vannak határozva azok a jogi keretek, amelyek között ezt megteheti, vagyis számára is meg vannak állapítva a korlátok és az állampolgári jogok érvényesítésének módja, úgy a rendszer – legalább jogilag – tisztábbnak tűnik. (Azt, hogy erre a szocialista jogalkotásnak csak egy későbbi fázisában került sor, nem róhatjuk fel en-

nek a kötetnek, sőt ellenkezőleg, csakis erényének, hisz megfogalmazott egy olyan elvet, amelynek később érvényt lehetett szerezni, s ezzel leg-
alább valamelyest tisztábbá tenni a korábbi elvi zürzavart.)

Egy pillanatra elvonatkoztatva most a kötet érdemeinek méltatásától meg kell állapítanunk, hogy abban a korszakban egy olyan társadalmi rendszerben, amely a társadalmi valósággal nem kívánta magát szembesíteni, mindezen állításokat akár még pozitívaként is fel lehetett tüntetni. Ha azonban az anyagi javak biztosítására való joggal szembesítjük azt a tényt, hogy alapvetően ez mégiscsak csak a dolgozókra terjedt ki, amihez viszont gyakorlatilag munkakényszer társult, s hogy ráadásul ezt az állampolgárok szabadságjogainak erőteljes korlátozása révén tette meg, úgy ezek az elméleti megállapítások legalábbis ellentmondásosakká kell hogy minősüljenek.

A gazdasági, szociális, kulturális jogok: a társadalomban végbemenő változások során jöttek létre (XIX. sz.). Az állam a szegények megsegítésére avatkozott bele a magánjellegű életviszonyokba, ezáltal jöttek az ún. szociális jogok. Kezdetben a törvényalkotásban jelentek meg, majd az I. világháború után alkotmányos jogokká váltak. A szocialista alkotmányban a gazdasági, szociális, kulturális alapjogoknak kiemelt szerep jutott, és velük egységben kerültek az alkotmányokba az állampolgárok kötelezettségei. E vonulatot a kötet egyes tanulmányai szem előtt tartották. Akkor azonban, amikor az összehasonlító elemzések során e kérdéseket tárgyalják, érezhető, hogy a különféle szocialista alkotmányok jogi megoldásaihoz némi szkeptikus felhanggal viszonyulnak.

Külön érdeme a kötetnek, hogy az emberi-állampolgári jogok nemzetközivé válására is kitért (Bokorné Szegő Hanna). Az emberi jog nemzetközi jogi elismerésére csak a II. Világháború embertelenségeinek, a totalitáriánus barbarizmusnak az elutasítására, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában került sor (ENSZ Közgyűlés, 1948), s ezt az emberi méltóság feltétlen tisztelete diktálta. A szabadságjogok listáját a gazdasági és szociális jogok egészítik ki. Jogilag kötelezővé az 1966-os Politikai és Polgári Jogok, illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányai tették.

Nem tudom, van-e e kötetre közvetlenül visszavezethető köze annak, hogy az emberi jogok kérdései az intézet közép és fiatalabb generációinak is szinte folyamatosan kutatási témája volt. Megjelentek további dokumentum-gyűjtemények, az intézet fedele alatt működött sokáig az Acta Humana, mely folyamatosan közölt emberi jogokat taglaló tanulmányokat, folyamatosan napirenden tartották az emberi jogok kérdéseinek tagla-

lását az alkotmány-előkészítéssel kapcsolatos előkészítő munkálatok, amelyeknek az Intézet részese volt. A legtöbb gondot talán tényleg a szociális jogok okozták mindvégig, amelyek biztosítékai a két legfontosabb jognak, az élethez és az emberi méltósághoz való jognak. S bár az állam szerepe e védelmi tárgyakkal kapcsolatosan alaposan megváltozott, úgy tűnik még tartósan nem vehetők le az állami cselekvések napirendjéről...

A JOGÖRSHASONLÍTÁS EÖRSI GYULA ÉLETMŰYERÉN

1. Bevezetés

A magyar ésszehasonlító jogtudomány 1875/76-tól kezdődő klasszikus korszaka, melyet olyan nevek jellemeznek, mint Héber Gyula, Hódy János, Köcsi-Schwarz György és Szalay István, 1930-ban lényegében véget ért. A fordulat évét követően a születő – még kevésbé tudományosan jelölt – szocialista jogtudományt a régi jogtudósokkal szembeni iróniával határolta le, melynek fő célja a marxista-leninista jogelmélet ideológiai feloldódásának az igazolása volt. A pártjogi korrektség érdekében a jogtudományával való tesztelés két filozófus a Budapesti Egyetem Szociológiai Intézetében, valamint vezették. Szalay Istvánnak a kétvilágjogi tudományok 1949-ben, valamint vezették. Szalay Istvánnak a kétvilágjogi tudományok 1950-ben, jellemezte, az új jogtudományi paradigma nem volt igényt a jogelméleti jogösszehasonlításra.

A szocialista jogtudomány révérdi a jogösszehasonlítását szemben az új és években tapasztalható ellenérzésűek alapvetően két elméleti irányra volt: A magánjogi jogösszehasonlításnak, mint nyugat-európai tudomány, illetve tudományos módszerek a kialakult a monopolkapitalizmus XIX. századi világméretűvé válása után lehetővé tette elő, és a jogösszehasonlítás elsődleges célja is eleinte a nemzetközi árulmányok megismerése volt. Mára már a szocialista jogtudomány a maga feloldódásának elindulva eleve tagadta, hogy más, főként a nyugat-európai „jó” jogtudományok eredményeit használhatók lennének, így a jogösszehasonlítás nem is lehet más eredmény, mint a szocialista jogelmélet

1. A magyar jogtudományról: NTA jogtudományi kézikönyv, Budapest, 1914. Összeállította: Dr. Heber Gyula.

2. A magyar jogtudományról.

3. A magyar jogtudományról: Heber Gyula, Budapest, 1914.

4. A magyar jogtudományról: Heber Gyula, Budapest, 1914.

5. A magyar jogtudományról: Heber Gyula, Budapest, 1914.

Szécsényi-Nagy Kristóf*

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ POLGÁRI JOG ÉS A JOGÖSSZEHASONLÍTÁS EÖRSI GYULA ÉLETMŰVÉBEN

1. Bevezetés

Magyar összehasonlító jogtudomány 1875/76-tól kezdődő klasszikus korszaka, melyet olyan nevek fémjeleznek, mint *Wenzel Gusztáv*, *Pulszky Ágost*, *Szászy-Schwarz Gusztáv* és *Szászy István*,¹ 1950-ben kényszerűen véget ért. A fordulat évét követően a születő – még kevéssé tudományos jellegű – szocialista jogtudományt a régi jogtudósokkal szembeni ideológiai harc kötötte le, melynek fő célja a marxista-leninista jogelmélet ideológiai felsőbbrendűségének az igazolása volt. A polgári korszak összehasonlító jogtudományával való leszámolás két állomása: a Budapesti Egyetem összehasonlító magánjogi és nemzetközi magánjogi tanszékének a megszüntetése 1949-ben, valamint vezetőjének, *Szászy Istvánnak* a kényszernyugdíjazása 1950-ben² jelezte, az új jogtudományi paradigma nem tart igényt a magánjogi jogösszehasonlításra.

A szocialista jogtudomány részéről a jogösszehasonlítással szemben az 1950-es években tapasztalható ellenségességnek alapvetően két elméleti oka volt: A magánjogi jogösszehasonlításnak, mint nyugat-európai tudománynak, illetve tudományos módszernek a kialakulását a monopolkapitalizmus XIX. századi világméretűvé válása tette lehetővé, idézte elő, és a jogösszehasonlítás elsődleges célja is eleinte a nemzetközi áruforgalom szolgálata volt. Másrészt a szocialista jogtudomány a maga felsőbbrendűségéből kiindulva eleve tagadta, hogy más, főként a nyugat-európai „burzsoá” jogrendszerek eredményei hasznosíthatók lennének, így a jogösszehasonlításnak nem is lehet más eredménye, mint a szocialista jogrendszerek

* Tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Ország-ház u. 30.

E-mail: kicso@hotmail.com

¹ Összehasonlító jogtudománnyal foglalkozó munkái közül a legkiemelkedőbb: SZÁSZY I.: *A magyar magánjog általános része*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1947.

² FEKETE B.: *A modern jogösszehasonlítás paradigmái. Kísérlet a jogösszehasonlítás tudománytörténet új értelmezésére*. Doktori értekezés, kézirat. Budapest, 2009. 158.

fejlettebb voltának az igazolása – amely viszont nem igényel empirikus alátámasztást.

Az összehasonlító jogi kutatómunkák megindulásának egyik feltétele tudományon kívüli volt: a politikai enyhülés, azaz a két világrendszer konfrontációja helyett a békés egymás mellett élés előtérbe kerülése.³ Az 1962-es kubai rakétaválság után az enyhülés legfontosabb jelei a külpolitikában az atomcsend- és atomsorompó-egyezmény megkötése, valamint a Washington és Moszkva között kiépült forró drót volt 1963-ban,⁴ majd a Helsinki folyamat az 1970-es években. A brezsnyevi éra alatt a Szovjetunió és a nyugat gazdasági kapcsolatai megerősödtek, a szocialista államok bizonyos szinten integrálódtak a világkereskedelembé, ami előtérbe helyezte a másik rendszerhez tartozó jogrendszerek megismerésének igényét. A magyar belpolitikában ugyanezen folyamat részének tekinthető az 1960-as részleges amnesztia,⁵ majd a szinte teljes amnesztia 1963-ban,⁶ a gazdaságpolitikában pedig az 1968-ban kezdődő új gazdasági mechanizmus (melynek elnevezése a lényegében szerkezeti reformokat felszíni változtatásokként próbált leplezni).⁷ 1968 egyben a magyar szocializmus gazdasági civiljoga 1987-ig tartó aranykorának is a kezdete.⁸

A jogösszehasonlítás tudománya műveléséhez az elvi legitimitációt a két rendszer békés együttélésén⁹ túl a jogpropaganda, mint cél szolgáltatta.¹⁰ Eörsi már 1962-ben érvelt amellett, hogy a nyugati jogtudósokban kialakult, a szocialista jog önállótlanágát valló és leegyszerűsítő nézeteket, előítéleteket a jogpropaganda eszközével lehetne szertefosztatni. A jogpropaganda számára pedig kiváló színterek lehetnek az összehasonlító jogi konferenciák.¹¹

³ FEKETE: *i. m.* 160.

⁴ ANDOR L.: Amerikai Egyesült Államok. In: *20. századi egyetemes történe.* II. kötet (szerk.: Német I.), Osiris, Budapest, 2005, 113, 121.

⁵ SZERENCSES K.: A Kádár-korszak. In: *Magyarország története 1918–1990.* (szerk.: Pölöskei F.–Gergely J.–Izsák L.), Korona, Budapest, é. n. 234., 245.

⁶ SZERENCSES: *i. m.* 246.

⁷ *Uo.* 253.

⁸ SÁRKÖZY T.: *A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga 1945–2005.* [Szubjektív jog(i)történet]. HVG-Orac, Budapest, 2007. 115.

⁹ Lásd: EÖRSI Gy.: Jogösszehasonlítás és békés együttélés. *Állam- és Jogtudomány.* 1964. 3. 380. SZABÓ I.: Jogtudomány és békés együttélés. In: *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967. 183.

¹⁰ FEKETE: *i. m.* 160–161.

¹¹ EÖRSI Gy.: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken. In: *Az MTA társadalom-történeti osztályának közleményei,* 1962. 1–2. 105.

Az összehasonlító jogi munkák tudományelméleti megalapozásához legjelentősebb mértékben Szabó Imre járult hozzá, aki 1955-től volt az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. Szabó szerint a szocialista jogtudománynak a nyugati jogösszehasonlítás kritikáján túl továbblépésre van szüksége: olyan elméleti keretre, mely lehetővé teszi az eltérő társadalmi rendszerek közötti jogösszehasonlítást. Ehhez a marxista-leninista jogelmélet jogtípus fogalmát használja fel, mely az azonos társadalmi berendezkedésen alapuló jogrendszereket fogja át. Az árutulajdonon alapuló társadalmi berendezkedéshez a kapitalista/burzsoá, a társadalmi tulajdonon alapulóhoz a szocialista jogtípus kapcsolódik. A jogtípusokon belül a másodlagos tulajdonságok alapján jogrendszer-csoportokat különböztet meg (jogrendszeri formák). Míg a jogtípus a lényegi ismérvek mentén, a jogrendszer alapjául szolgáló társadalmi-gazdasági rendszerrel összefüggésben határozható meg, addig a jogrendszeri formákat egymástól már főleg a jogtechnikai megoldások különböztetik meg. A jogrendszerek ilyen formán történő tagolása három fajta jogösszehasonlítást tesz lehetővé: a belsőt (jogtípuson belül, eredménye a hasonlóságok felismerése), a külsőt (jogtípusok között, eredménye a két jogtípus közötti logikai ellentét, valamint annak a felismerése, hogy a szocialista jogtípus magasabb szintű, meghaladta a burzsoá jogtípust), végül az általánost (a külső és a belső jogösszehasonlítás ötvözése).¹²

A Szabó által felállított tudományos szintű elméleti kerethez a szakmai bázist az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében, különösen az összehasonlító jogi osztályon folyó kiterjedt összehasonlító jogi és dokumentációs tevékenység biztosította, mely főleg a kelet-európai jogrendszerek feldolgozásában volt korszakalkotó.¹³

Eörsi Gyulának már az első, 25 évesen (1947-ben) „A tulajdonátszállás kérdéseiről” írott monográfiájában megjelenik a jogösszehasonlítás, mint módszer. A következő munkája, a Szegedi Egyetem számára 1950-ben írott „Összehasonlító magánjog” című jegyzete¹⁴ már marxista ideológiával erősen átitatott, azonban Fekete Balázs helytállóan foglal állást a mű tudományos jellege mellett, és emeli ki Eörsi két, későbbi munkáit is meghatározó megállapítását: hogy a jogösszehasonlítás a XIX. századi kapita-

¹² FEKETE: i. m. 163–164. Lásd részletesebben: SZABÓ I.: Az összehasonlító jogtudomány. In: *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről* (szerk.: Szabó I.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 41. SZABÓ I.: Az összehasonlító jog elméleti kérdései. In: *A jogösszehasonlítás szocialista elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 87.

¹³ SÁRKÖZY: i. m. 86–87.

¹⁴ EÖRSI Gy.: *Összehasonlító magánjog*. Szeged, 1950.

lizmus terméke, és hogy a nyugati magánjogok osztályozása a polgári forradalmakkal való viszonyuk alapján lehetséges.¹⁵ Az '50-es években aztán a már ismertetett okok miatt EÖRSI sem foglalkozott magánjogi összehasonlítással, majd 1962-től több, fentebb már részben hivatkozott cikkel rukkolt elő, és ezzel nagyban hozzájárult az összehasonlító jogtudomány szocialista országokban történő elfogadtatásához.¹⁶

Eörsi Gyula főműve, az 1967 óta írt „Összehasonlító polgári jog”¹⁷ 1975-ben, a magyar összehasonlító jogtudomány születésének 100. évfordulóján jelent meg. 1875-ben jelent meg ugyanis Magyarországon Pulszky Ágost fordításában és terjedelmes kommentárjával Sir Henry Sumner Maine „The Ancient Law” című korszakalkotó műve,¹⁸ valamint 1876-ban tartotta Wenzel Gusztáv második akadémiai előadását,¹⁹ melyben a jogösszehasonlítás tudományos jellege mellett tört lándzsát, és hangsúlyozta kiemelkedő szerepét a jogfejlesztésben. A grandiózus – 60 ív terjedelmű, mintegy másfélezer lábjegyzettel rendelkező apparátussal ellátott, és 400 tételes irodalomjegyzékkel büszkélkedő – művet Eörsi nem egyfajta anti-Zweigert–Kötznek,²⁰ hanem úgymond szocialista Zweigert–Kötznek szánta.²¹ A nyugati jogösszehasonlítás és általában a burzsoá jogtudomány ugyanis szerinte kiragadja a jogot a gazdasági-társadalmi összefüggésekből, ezért nem vezethet helyes eredményre. A gazdaság és társadalom figyelmen kívül hagyása miatt a nyugati jogösszehasonlítás alapvetően a jogtechnikára koncentrál. Ezt a módszert meghaladva kívánja marxista szempontból – a gazdasági-társadalmi alapokra visszavezetve – összehasonlítani a nagy jogrendszereket Eörsi, és ebben jelöli meg munkája elsődleges célját és nívumát.²²

¹⁵ FEKETE: i. m. 167.

¹⁶ EÖRSI Gy.: Részvételünk „összehasonlító jogi” rendezvényeken. In: *Az MTA társadalom-történeti osztályának közleményei*. 1962. évi 1–2. sz., 105. EÖRSI Gy.: A károkozás tialma és megengedettsége a szocialista és a burzsoá jogban. *Állam- és Jogtudomány*, 1962. évi 2. sz., 287. EÖRSI Gy.: Jogösszehasonlítás és békés együttélés. *Állam- és Jogtudomány*. 1964. évi 3. sz., 380.

¹⁷ EÖRSI Gy.: *Összehasonlító polgári jog (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

¹⁸ Sir MAINE, H. S.: *A jog őskora* (ford: Pulszky Á.). Budapest, 1875.

¹⁹ WENZEL G.: *Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog*. Budapest, 1876.

²⁰ Utalva a szerzőpáros korszakalkotó művére: ZWIGERT–KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, Bd. 1. Grundlagen. Mohr, Tübingen, 1971.

²¹ EÖRSI Gy.: *Összehasonlító polgári jog*. i. m. 15–17.

²² *Uo.* 18–19.

Eörsi könyvének alapját a Szabó által kialakított elméleti keretekre támaszkodva a jogtípus–jogcsoport megkülönböztetés és tagolás adja. Álláspontja szerint is a szocialista jogtípust a társadalmi tulajdon, míg a burzsoá/kapitalista jogtípust az árutulajdon határozza meg fundamentálisan. A burzsoá jogtípuson belül a polgári forradalomhoz való viszony alapján négy jogcsoportot különít el: a korai polgári forradalom magánjogát (common law), a radikális polgári forradalom magánjogát (francia jog), a késleltetett polgári forradalmak magánjogait (német jog, görög jog, a burzsoá magyar jog) és a feudális előzmények nélküli monopolkapitalista magánjogot (svájci jog). A szocialista jogtípuson belül az európai szocialista jogcsoportot és a távol-keleti szocialista jogcsoport határolja el, a latin-amerikai szocialista államok jogát nem tárgyalja.²³

A polgári jog jelenkori intézményei közül Eörsi a négy legalapvetőbbet emeli ki: a tulajdonjogot, a szerződést, a felelősséget és az alanyi jogot. A konvergencia kérdéskörének tárgyalása során megállapítja, hogy – lévén a jogfejlődés aktív adaptációs folyamat – a burzsoá jogtípus folyamatosan kénytelen olyan viszonyokhoz adaptálódni, melyeknek a megfelelő alapját a társadalmi tulajdon adná meg. Másrészt a szocialista jogtípus is merít a kapitalista jogrendszerek technikai megoldásaiból. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a fajta konvergencia bármelyik jogtípus kemény magját érintené, így a két rendszer joga valójában nem konvergál.²⁴

Ami az „Összehasonlító polgári jog” közvetlen hatását illeti, mindekelőtt arra kell felhívni a figyelmet, hogy Eörsi műve a jogösszehasonlítás létjogosultságát megkérdőjelezhetetlenné tette a szocialista jogtudományban. Emellett a monográfia – különösen az angol nyelvű kiadás 1979-es megjelenése után – ismertté tette a kelet-európai jogrendszereket a nyugati jogtudósok körében is, ennyiben mindenképpen elérte célját a szerző (ti. szocialista Zweigert-Kötz). Amellett, hogy az 1977-es Ptk. reform kidolgozása során közvetlenül hasznosítani lehetett az elért eredményeket, részben Eörsi érdeme is, hogy a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus 1978-as ülését Budapesten tartották, melyen Szabó Imrét – a szocialista jogtudósok közül elsőként – a társaság alelnökévé választották.²⁵

²³ Uo. 187. 383. lj.

²⁴ Uo. 387., 391.

²⁵ SÁRKÖZY: i. m. 138. Eörsi már az 1970-es évek elejétől KGST Jogi Értekezlete magyar tagozatának elnöke. SÁRKÖZY: i. m. 136.

A munka hosszú távú hatásai közé tartozik, hogy a rendszerváltozást követően nem kellett az összehasonlító jogtudomány alapjait újból lerakni, a jogösszehasonlítás nem került „légüres térbe”.²⁶ Történeti szemléletének köszönhetően a nyugat-európai jogrendszerekre vonatkozó megállapításai jórészt ma is helytállóak tekinthetők. A kelet-európai szocialista jogrendszerek feldolgozása napjainkban már csak jogtörténeti jelentőséggel bír, paradox módon *Eörsi* épp a távol-keleti és kubai jogrendszereket nem elemezte behatóbban, melyekben még most is meghatározóak a szocialista gyökerek. A konkrét magánjogi jogintézmények, valamint a jogfejlődés tárgykörében viszont számos olyan megállapítással találkozhatunk, melyek jelenleg is aktuálisak: Így például a közszerződéssel, továbbá az általános szerződési feltételekkel kapcsolatos problematika, a szerződési szabadság hanyatlására, az akarat fikcióvá válásra vonatkozó nézetek,²⁷ vagy a jog megkettőződésének folyamata a fejlődő államokban, a recipiált nyugati jog és a szokásjog egymás mellett élése²⁸ mind olyan kérdések, melyekre azóta sem született a jogtudományban megnyugtató válasz.

²⁶ FEKETE: *i. m.* 171.

²⁷ EÖRSI: *i. m.* 317–318.

²⁸ *Uo.* 581.

Varga Csaba*

A JOG TALÁNYA: HAT ÉVTIZED VITÁI

Nehéz hat évtizedre emlékeznünk mindnyájan, mely a kommunista hatalomátvételnél úgyszólván másnapjától vette kezdetét, s melynek csaknem felében jogászteoretikus vezette a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetét.¹ Termésében súlyos hat évtizedre emlékezem szakmám jegyében, melynek során közreműködők és közreműködéseik hazai és nemzetközi nyomatókat tekintve egyaránt a teoretikus jogművelés állott – minden bizonnyal csupán az itteni civilizatikával összevethető teljesítménnyel – az Állam- és Jogtudományi Intézet összetevékenységének a homlokterében.

Mint bármi más hazai tudományművelésünkben, ez is fokként nyílt ki a vasfüggöny mögé bezártság szocialista internacionalizmusából egy *vera scientianak* a határokat nem ismerő tényleges egyetemessége felé.

Ha mindennek gazdagságát valamiféle közös nevezőre próbálnánk visszavezetni, talán legalkalmasabbnak a *jog talánya* kifejezése és megnevezése kínálkoznék. Hiszen *Kant* óta tudjuk, hogy „A jogászok még mindig keresik a »jog« fogalmának definícióját”.² A történelemből viszont nyilvánvalóként felismerni véljük, hogy egy olyan kényszerű, ideológiai meghatározottságú antagonizmusokon keresztül radikális politikai átmenetben, amely – mint ez a II. világháborút követően a szovjet megszállás tényével, majd négyhatalmi elismerésével fokként bekövetkezett – egy polgári eszményű republikából proletárdiktatúrát eredményezett, nos,

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1014 Országház u. 30.

E-mail: csaba.varga@jog.mta.hu

¹ Csupán elbeszél emlékeink arról, hogy 1956 októberének végén az MTA ÁJI Forradalmi Tanácsa (amit *Farkas József* polgári eljárási jogász elnökölt, akinek ezért kellett – megelőzendő egy esetleges formális számonkérést, vagyis saját elhatározásból – elhagynia intézményét, hogy több évtized múltán majd a pécsi egyetemen telepedhessen meg) az egykor szintén jogfilozófusként indult *Bibó Istvánt* kereste meg a vezetés átvételének igényével, amit a helyzet kialakulatlansága okán akkor és ott – jó érzéssel – *Bibó* elhárított magától. Időközben történt államminiszteri kinevezése azonban a forradalom sikere esetére sem valószínűsítette volna intézetvezetése tényleges bekövetkezését.

² KANT, I. *A tiszta ész kritikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 558.

a jog területén a váltás, a berendezkedés, majd annak különféle oldási kísérletei s a közelmúltunkban bekövetkezettként remélt végső meghaladás is mindvégig maga a *jog felfogása* mint megalapozó kérdés körül forgott.

A magyar jogbölcseleti hagyomány, ami mindezt megelőzte, még kelőn tagolt volt. Az *újkantianizmus* szemléleti módja uralta ugyan az egész közép-európai térséget Németországtól a Baltikumig és a Fekete tengerig, ezen belül azonban egy hagyományos jogbölcselet pozitivismusának a természetjoggal történő egyeztetése kísérletétől (*Moór Gyula*) a természetjog világi és egyházi műveléséig (*Hegedűs József*, illetve *Horváth Sándor*), a *jogszociológia teoretikus megalapozásától* (*Horváth Barna*) egy összetett módszerű, a mélylélektan tanulságait is ötvöző szintézisvágyig (*Szabó József*), illetőleg egy szintén *újkantianus* indítású, de szcientikus alapon realiztikus ontológiára törekvő kísérletig (*Losonczy István*) már a megközelítések sokasága³ egyaránt jelen volt. Nos, a politikai váltás hegemónisztikus igénye pontosan bármiféle folytonosságnak a megtagadására, egy teljességgel új, *marxista* felfogásnak az intézményesítésére, és mint akkoriban bármi másban, egyedüli példaként az egyébként megszállásunkat is gyakorló hatalomban már *Lenin* nyomdokán *Sztálintól* kiépített, jogi berendezkedésében pedig *Visinszkij* nevével fémjelzett *szovjet-marxizmus* nehezen továbbmozduló molochjára épült.⁴

Az ideológiai alapokat a Szikra Könyvkiadó és – mint a párt elméleti folyóirata – a *Társadalmi Szemle* szolgáltatta; az alkalmazási kísérletek terepe az újraindult *Jogtudományi Közöny* volt; a minták átvételére szakosodott orgánum gyanánt pedig hamarosan létrehozták a *Szovjetjogi cikkgyűjtemény* fórumát.⁵ A megalapozás szovjet tankönyvek, monográfiák és tanulmányok fordításával indult, majd a fentebbi színtereken honosítási kísérletekkel folytatódott. Ezek a *marxizmusnak* a bolsevik államszemlélettel vegyített leegyszerűsítései voltak úgy, ahogyan *Sztálin* politikai berendezke-

³ A hagyományos *Kelsen*-bírálaton (*Bibó István*) túl beleértve egy transzcendentális logika purizmusát (Vas Tibor) és a joglogika igénybejelentését (a későbbiekben *Soltra* váltani kényszerülő *Scholtz Kornél*) egyaránt.

⁴ A váltás, majd a további alakulás sokirányú feldolgozására lásd – teljes anyagában – *A szocializmus marxizmusának jogelmélete* (OTKA-munkaértekezlet [T032156]) társszerk.: Jakab A. [különszámi függelék in] *Jogelméleti Szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/2003_4.html>, illetőleg monografikussá bővített tárgyalásban pedig a szerzőtől: *A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben*. In: VARGA Cs.: *Jogfilozófia az ezredfordulón* Minták, kényszerek – múltban, jelenben. Szent István Társulat, Budapest, 2004., 251–302.

⁵ I–IV (1951–1954), ami ezután *Külföldi jogi cikkgyűjtemény* V–VI (1955–1956) gyanánt jelent meg még néhány évig.

dését *Visinszkij* az általa kezdeményezett ún. *moszkvai akadémiai értekezlettől* (1938) kezdve egy, minden továbbit a szovjet törvényesség éthosza alá rendelő merev törvénypozitivizmus – az ún. *szocialista normativizmus* – képében a jog nyelvére átfordította.

Mihelyst a magyarországi *fordulat éve* (1948) után két évvel *Sztálin* az ún. *nyelvészeti vitában* megszólalt,⁶ tovább merevedett ez a felfogás, hiszen maga a normából kiindulás az alap- vagy felépítményi mivolt kizárólagos kettőssége mentén – vagyis a jog felépítményi léte, s ezzel egyfelől minden korábbi társadalmi-gazdasági formációval diszkontinuus saját teremtményként állítása, másfelől az azt létrehozó alapot pusztán kiszolgáló szerepe jegyében – áthangelődött. Mindennek horderejére jellemző, hogy az egész Akadémiánkon – régészettől a néprajzig – rögvest átzúgó viták alig-ha bővelkedtek új teoretikus felismerésekben, de a fentiek mentén indult ún. *kontinuitás-vita* illetén megoldásával bárminemű táplálkozást eleve kirekesztettek az elmúlásra ítéltetett (tehát jelképesen szemétdombra dobott) korábbi intézményszerűségekből s a tudományaikban összegezett teoretikus reflexiókból.

Az új fordulatot a váltásnál már begyakorlott vezetőkként *Vas Tibor*, és egyre inkább előtérbe kerülően a szintén kérlelhetetlen, de fellépésre tudományos mezben is képes *Szabó Imre* vezérelte le. Az ideológiai sulykolás odáig terjedt, hogy néhány év múltán, még az 1950-es évek első felében az akadémiai osztályüléseken lezajló ún. *kodifikációs viták* jogforráselméleti, vagy polgári és büntetőjogi részkérdései eldöntésében is vezető érvként csakis a jognak az önnön gazdasági alapját reflektáló – azaz *Marx* eredendően lételméleti összefüggés-megállapítását *Lenin* ún. visszatükrözés-elméletére (tehát ismeretelméletre visszavezetően primitivizált) szolgálati szerepét érvényesítették.

Mihelyt e feladat bevégeztetett, a tökély elérése – és saját személyes ambíciója – jegyében *Szabó Imre* immár szimbolikus aktusra vállalkozott: arra, hogy a teljes magyar jogbölcseleti hagyomány kritikai feldolgozásával hagyja maga mögött és utasítsa el a múlt teljességét. Mint első kiemelkedő

⁶ Megsemmisítő bírálatként azon korabeli törekvessel szemben, amely a *marxizmus* hivatalos nyelvtudományaként kísérelte meg elfogadtatni egy kortárs (bár korábban meghalt, tanítványaival akkorra vezető iskolává szervezett) örmény nyelvész felfogását, amely a nyelvet a gazdasági alap nemzeti sajátosságok nélküli termékeként látta, s ezzel egy közös proletárvilág létrejöttének a folyamatát prognosztizálta, és ezért elősegítésének a politikai kívánalmát is hirdette. Lásd *Йосиф Виссарионович Сталин* 'Марксизм и вопросы языкознания' *Правда*. 1950. június 20., július 4. és augusztus 20., illetőleg *Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései*. Szikra, Budapest, 1950 [újra. 1953].

magyar szocialista jogtudományi teljesítményt, Kossuth-díjjal jutalmazták művét,⁷ amit hamarosan a Szovjet Tudományos Akadémiára történő bevétele követett – olyan időben, amikor e testületnek szovjetunióbeli jogász rendes tagja még egyáltalán nem volt; s ez nyilvánvalóan hallatlan többséget biztosított a magyar teoretikusnak – és általa a magyar jogtudományosságának is – az egész szovjet-uralt térségben.

Megjegyzendő azonban, hogy e fejlemények még jórészt a Pázmány Péterből Eötvös Loránddá lett Tudományegyetem kebelében zajlottak. Ekkoriban az akkori fiatalok bevonásával szerveződő jogtudományi intézeti közreműködés jórészt széleskörű nyelvismeretet feltételező (az alakuló szocialista világrendre és a vezető tőkés államokra egyaránt kiterjedő) jogi dokumentációban merült ki, aminek legnagyobb súllyal szovjet művek lefordítása, recenziálása, tanulságaik (úgymond) levonása útján tettek eleget.

Az intézetigazgatóvá kinevezett Szabó Imre azonban hamarosan koncepcionális építkezésbe fogott. A hazai jogtudomány-művelés immár akadémiai égisz alatt működő központjává fejlesztette intézményét, bevonva munkájába az egyetemen általa már megismert pályakezdő tehetségeket.

Ennek eredményeként pedig a mindaddig gyakorolt merő applikáció, honi nyelvezetre történő csupasz lefordítás helyett egyre inkább valódi tudományművelés született. Már csak a munkába bevontak szükségképpen eltérő személyes (hiszen kandidálásukat célzó) témaválasztása okából is valamelyes *pluralizmus* lett mindennek a hamarosan láthatóvá váló gyümölcse: Szabó saját munkásságának folytatásán túl jogon belüli marxista fogalmi analitika⁸ csakúgy, mint egy kritikai perspektívában megfogalmazott jogszociológiai alapvetés;⁹ amit rövid időn belül ugyanezen tanítványok további monográfiái követtek a jog szocializációs szerepéről,¹⁰ illetőleg a jogforrás-fogalom tudományos kimunkálásáról.¹¹

Csaknem ironikus látnunk, hogy mindebben benne rejlett Szabó egykori eredendő nyitottságának a visszfénye, mely – ifjúkorának a kolozsvári *Korunk* hasábjain megjelent publikációiban – még esélyt adott a jog szo-

⁷ SZABÓ I: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. (2. jav. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.).

⁸ PESCHKA V.: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1960.

⁹ KULCSÁR K.: *A jogszociológia problémái*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1960., illetve újrafeldolgozott változatában mint *A jogszociológia alapjai*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1976. (*Основы социологии права*. Москва, Прогресс, 1981.).

¹⁰ KULCSÁR K.: *A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961.

¹¹ PESCHKA V.: *Jogforrás és jogalkotás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

ciológiai megközelítésének, sőt egy jogi néprajz elgondolhatásának egyaránt. De megtestesült benne az a közvetett – hosszabb távon kétélűnek bizonyuló – hatás is, amely előbb monografizálta a burzsoá jogbölcseletet, hogy ugyanezen aktussal egyben szakíthasson is vele. Hiszen a tárgyalásában óhatatlanul megcsillantott egykori megközelítésbeli és módszertani sokszínűség (mely részletelemzéseikig hatolt, miközben egyúttal egy vádirat benyomását¹² is kelthette) mégis a kísérletezés, a kreativitás dicséretéért hatott a megélt idők szovjet nyomvonalán éppen *Vas* és *Szabó* hazai tolmácsolásában primitivizált szocialista normativizmus jelenkori sivárságával szemben.

Mert egybevetve *Szabó* ekkori – az egész tábor számára irányadó – könyvméretű publikációival,¹³ amik a visinszkiji szocialista törvényesség teoretikus alapjainak a némiképp továbbfejlesztett s javított kiszélesítésén munkálkodtak (görcsös ragaszkodással amellet, hogy a jog üzeneteként az juthat egyáltalán csak érvényre, ami már *eleve a jog szövegszerű testében rejtett*), *Peschka Vilmos* a marxi alapokból kiindulva egyértelműen a *létrejövő jogviszonyok elsőbbségére* következtetett a formális alapjukul szolgáló hivatalos jogforrásokkal szemben, s ezzel, habár hallgatólagosan, megsemmisítő bírálatot gyakorolt *Visinszkij* norma-központú gondolkodása felett. Sőt, imént hivatkozott második munkájában egyszersmind bármiféle *politikai voluntarizmusból fakadó jogpolitika* fedezetlenségét is kimutatta, amikor egy, *Marx* számára még meghatározó módszertani prioritású – mert tartalmi – definícióval élve, a Legfelsőbb Bíróság elvi iránymutató határozmányainak a jogalkotás kritériumainak kielégítésére képes jogforrási minőségére következtetett. *Kulcsár Kálmán* pedig a jog belső formális beteljesedési igényét¹⁴ egyenesen a jogvalósággal állította szembe. Ezzel nyilvánvalóan a jogi homogenitás virtualitása és tényleges szerepbetöltése *kétpólusú* voltát nyilvánította ki, amennyiben mindez immár nem egy jogilag kiküszöbölendő valóságos vagy látszatellentmondást testesít meg, hanem

¹² Nagy Endre (Pécs) szóbeli megjegyzése az akadémiai előadást követően.

¹³ SZABÓ I.: *A szocialista jog*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1963. (*Социалистическое право*. Прогресс, Москва, 1964.); *A jogszabályok értelmezése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1960. (*Interpretarea normelor juridice*, Editura Științifică, București, 1964.); *Társadalom és jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964., valamint *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967.

¹⁴ A később megírt és csupán posztumusz közzétett *lukácsi ontológia* 'Verfüllungssystem'-fogalma jelent meg már e felfogásba burkoltan – olyan igényként, amely maga is manipuláció diszkrétans (a tételezéssel magával inkongruus) terméke, és amelynek egyetlen létszerű indoka és funkciója a különféle társadalmi részkomplexusok s az általuk érvényesíteni kívánt érdekek közti közvetítés.

egyfelől egy tételező normativitással deklarált rendező eszménynek, másfelől pedig az így vagy úgy beálló társadalmi valóságnak a létszerű különbözését. Sőt, nemsokára empirikus adatfelvételekkel¹⁵ szintén nyilvánvalóvá tette, hogy túlnyomórészt nem önmagában (önnön létével és erejével) hat a tételezett jog, hanem mindenkori társadalmi környezetével összhangot mutató egységben, az utóbbi (akár gyakorlati módosulásokat, primitívizálásokat és/vagy enyhítéseket/szigorításokat mutató) részeként; a társadalmi tényszerűség olyan erőteljes meghatározásával, hogy még egy akár oly kemény proletárdiktatúra ideologikus voluntarizmusa is elszenvedheti a maga gyakorlati korrekcióját, amennyiben – választott példájában – a bíraskodás professzionális/laikus összeszervezésű felépítése ellenére az utóbbi összetevő legfeljebb eleve elsorvadtan, tehát gyakorlati hatás nélkül nyilatkozik csak meg.

A mélyben azonban még ennél is több munkált. Hiszen a fentiekkel úgyszólván egy időben jelent meg egy intézeti kezdeményezésű, bátor kitekintésű igényes kollektív egyetemi jegyzet,¹⁶ majd egy reprezentatív intézeti tanulmánykötet,¹⁷ amikben változatlanul erőteljes és ideologikus indítékú elhatárolódással ugyan, mégis kritikái mélységben tárgyaltattak a kortárs nyugati irányzatok.

Ebből eredően az elkövetkező néhány év immár egyfajta nyitás perspektívájával mélyítette el az imént látott megközelítésbeli hármasságot. Szabó az ifjú Marxhoz való visszatérés (mint a kor nemzetközi áramában jelenlévő rekonstrukciós igény) jegyében¹⁸ maga fogott egy rejtetten lételméleti horizontú vállalkozásba, hogy a jogviszonyokat társadalmi viszonyok leképezéseként újrafogalmazhassa.¹⁹ Úttörésnek remélt vállalkozása sikerületlenségét, egy tudományos áttörésnek az elégséges mondanivaló

¹⁵ KULCSÁR K.: *A jogismeret vizsgálata*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1967.; *A népi ülnök szerepe a bírói ítélkezésben*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1967.

¹⁶ ANTALFFY Gy.–KULCSÁR K.–PESCHKA V.–PÉTERI Z.–SAMU M.–SZABÓ I.–SZOTÁ CZKI M.–SZTODOLNIK L.: *Állam- és jogelmélet* [Egyetemi jegyzet, 1956/57. tanév 1–2. félév]. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1957. [újrany. 1958; 1960].

¹⁷ *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről* (szerk.: Szabó I.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. [*Критика современной теории права* (szerk.: Туманов, В. А.). Прогресс, Москва, 1969.].

¹⁸ SZABÓ I.: *Előadások Marxról és a jogról*. Gondolat, Budapest, 1976. (*Karl Marx und das Recht* Vorträge. Akademie-Verlag, Berlin, 1981.).

¹⁹ SZABÓ I.: *A jogelmélet alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. (*Les fondements de la théorie du droit*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973., *Основы теории права*. Прогресс, Москва, 1974.).

hiányából fakadó kudarcát átélve azonban – lényegi folytatás nélkül – csakhamar visszatért korábbi, alapvetésében saját normativizmusába beszűkülő összefoglalásaihoz.²⁰ *Peschka* viszont nagy ívű kritikái áttekintéssel a marxizmus jegyében újragondolta a XX. század meghatározó nyugati (tehát a szocialista táborban ellenségesként kezelt) jogfilozófiai áramlatait.²¹ Ennek során kérlelhetetlen fogalmi logikája bírált ugyan és el is utasított, jogi gondolkodásunk módszertana s a követhető utak elgondolható többsége azonban (egészen az akkor még friss hermeneutikáig terjedően) mind e közben – beleértve a jogban a szociológiai gondolkodás megüledését is²² – folyvást gyarapodott. Ennek köszönhető, hogy *Peschka* tollából nemsokára normaelméleti, sőt a jog kategoriális különmű homogénéitását kifejtő szintézis is megjelent.²³ Az a viszonylagos lételméleti ráérzés azonban, amely a visszatükrözés-központú, tehát döntően ismeretelméleti fogantatású és terminológiájú megközelítéssel korábban még párban, valamint nyitás lehetőségével jelent meg, életművében immár nem folytatódott: jelképesen kifejezve, *Peschka* számára a nagyrealizmus elméletét filozófiailag megalapozó *Esztétikum és Különösség Lukácsa* maradt tanító erejű. Eközben *Kulcsár* szintén egy nagyelmélet kontúrjait és ívét közelítő építkezésbe fogott, mikor esettanulmányok monográfiában

²⁰ SZABÓ I.: *Jogelmélet*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1977.; *A jog és elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.; *Ember és jog*. Jogelméleti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Lényegében ebbe a visszavonulásba simulnak be az időközben megjelenő reprezentatív intézeti gyűjteményes kötetek is, mint pl. *Aktuelle Probleme der marxistisch-leninistischen Staats- und Rechtstheorie*. Material der Konferenz der Staats- und Rechtstheoretiker der europäischen sozialistischen Länder (szerk.: Péteri Z.). Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1968.; *Legal Theory – Comparative Law*. Studies in Honour of Professor Imre Szabó (szerk.: Péteri Z.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

²¹ PESCHKA V.: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat, Budapest, 1972.; *Grundprobleme der modernen Rechtsphilosophie*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.; *Max Weber jogszociológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.; *Jog és jogfilozófia*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1980.

²² KULCSÁR K.: *Rechtssoziologische Abhandlungen*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.; *Gazdaság, társadalom, jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.; valamint *Politikai és jogszociológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. (Kossuth, Budapest, 1987.).

²³ PESCHKA V.: *A jogszabályok elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (*Die Theorie der Rechtsnormen*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.); *Az etika vonzásában* (Jogelméleti problémák az etika aspektusából). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.; *A jog sajátossága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (*Die Eigenart des Rechts*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.); és *Appendix "A jog sajátosságához"* Tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó-MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1993.

összegződő sorával tesztelte a jogi modernizáció lehetőségeit és máris kibukkanó, mert a társadalom (s benne kora magyar társadalmi valósága) mozgásfolyamataiban rejtező buktatóit.²⁴

Egyfajta távlatból visszatekintve, az első két generáció imígyen eltelte szakmai életét az alábbiak szerint jellemezhetjük. Az, amit alapvetően Szabó Imre teljesített, politikai feladatvállalás volt: a szocialista jogi gondolkodásnak a szovjet minta szerinti megalapozása, majd finomítása, beleértve ennek a fokozatos oldását, sőt lehetővé téve másodgenerációs tanítványai által a *visinszkiji* minta teljes meghaladását is. Hiszen ez utóbbiak közül Peschka Vilmos a *visszatiükröződés* fogalmi körén belül maradván hangsúlyt egyre határozottabban a jogalkotó általi akarati meghatározásról a megfelel(tet)és és reflektál(tat)ás, *mint* a jog létében bekövetkező és megnyilvánuló *transzformáció* specifikusan jogi – tehát, tág értelmében, technikai – mivoltára, s ezzel a saját ismeretelméleti felfogásába (és annak részeként) visszacsempészett valamelyes (formáló) ontologikumba helyezte; Kulcsár Kálmán pedig eleve a jog, a *jogi jelenség fogalmi körébe* vonta a tételzettnek (sőt, jogi szervtől kikényszerítettsége esetén a nem-tételzettnek) *tényszerűségét*, azaz így vagy úgy bekövetkező megvalósulását/megvalósultságát is. Ráadásul szigorú fogalmi-logikai építkezéssel véghezvitt ezen belül Peschka kinyilvánította a *marxista* és a *szocialista* jogelmélet lehetséges *szétválását* (amennyiben az előbbi a jog létszerű összetevőiről és mozgásáról, az utóbbi pedig egy követendő/megvalósítandó jogi politikáról szól, amely két irány és fókuszálás – akár ellentétek lehetőségét magában rejtve – külön is válhat egymástól), Kulcsár pedig egyre kendőzetlenebbül bármiféle politikai motivációjú, ámde társadalmilag fedezetlen változtatni akarásnak a lehetséges, ám többnyire be is következő jogi kártételét mutatta ki.

Nyilvánvalóként alakult így, hogy a korábban említett hármasságból a normativizmus lassan kihullt. Következésképpen az időközben színre lépő harmadik generációra egyfelől a jog komplexitása mikénti megfogalmazhatóságának a feladványa, másfelől a jogváltozás teoretikus magyarázatának az igénye maradt örökül. Magától értetődően a legmélyebben teoretikus alapkérdések voltak ezek, amik egyszersmind a kor rejtett ármaiba is szervesen kapcsolódtak, jelesül az ún. reform-kommunista törekvések nem ritka felszínességének a burkolt, majd egyre nyíltabb bírálata-

²⁴ KULCSÁR K.: *A modernizáció és a jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. *Modernization and Law*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.); *Jogszociológia*. Kulturtrade, Budapest, 1997.

ba. Hiszen elméletileg értelmezett alapként mindvégig a jog (viszonylagos) önállóságának, tehát *autonómiájának* az elismertetéséről volt szó, amelyek kapcsán a jog eredendő összetettségének a kimunkálása eleve a tetszőleges változtatgatások belső és külső korlátaira figyelmeztetett; az ontológiai megközelítés a komplexitásában szemlélt jogban is – mint visszafordíthatatlanul előrehaladó folyamatban – a különféle beépített *impetusok irreverzibilitására* következtetett (ami azt jelentette az értő számára, hogy megfelelő reform-elemek rendszerszerű beépítésével egy új állapot hosszabb távon forradalmi váltás nélkül is elérhető); a szociológiai elemzés pedig aligha hívhatta fel másra a figyelmet, mint a teljes körű *társadalmi fundálás* nélküli fejlesztések hiábavalóságára.

A harmadik generációval ilyenképpen nemcsak úgyszólván teljes körű recenzív, tehát az elérhető nemzetközi szakmai irodalmat ismertető nyitás²⁵ és – a többi szocialista államban ismeretlenül, mert vállalatlanul maradt módon – a jelenkori klasszikus és az élő kortárs irányzatok kritikai szövegkiadású behozatala, vagyis társadalomtudományi közgondolkodásunk immár szerves részévé történő avatása²⁶ következett be, de egyszer-

²⁵ A *Sajó Andrásnak és Varga Csabának* köszönhetően robbanásszerűen megnövekedett kritikai irodalomból az utóbbi szerző válogatott kései gyűjteményeként lásd *Jogi elméletek, jogi kultúrák* Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből. ELTE, Budapest, 1994., kényszerű okokból publikálatlanul maradt ekkori írásainak utólagos közvételére pedig lásd uő. *Útkeresés* Kísérletek – kéziratban. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

²⁶ Az 1970-es évek első felében az ismételt szerkesztői szándékot végül elfogadva, Szabó Imre batorítása, majd visszakozása, ámde végül önmeggyőzése folytán végül is támogatottan (ámde megjelenésében időleges tiltásával késleltetetten) lásd *Modern polgári jogelméleti tanulmányok* (szerk.: Varga Cs.). Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1977.; *Jog és filozófia* Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből (szerk.: Varga Cs.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981., valamint *Jog és szociológia* (szerk.: Sajó A.). Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1979.

Megjegyzendő, hogy Szabó Imre kiállása olyan átütő erejűnek bizonyult, hogy a *Jog és filozófia* kötetének megjelenésekor már az Akadémiai Kiadó programjába iktattatta a kortárs nyugati irányzatoknak szentelendő II. és a teljes szovjet és szocialista jogi marxizmus (akkor még sehol sem összegyűjtött, eredeti megjelenésük óta sehol sem közzétett, tehát ekkor és ezért feltárt) alapszövegeinek szánt III. kötet megjelentetését is. Ezeknek a szövegszerű korpusza már összeállt és csupán a szerzői jogok megszerzése volt folyamatban, amikor a kiadó pénzügyi válsága véget vetett bárminemű folytatásnak. Mindazonáltal, további válogatással ezek anyaga szintén beépült a későbbi kiadásokba: *Jog és filozófia* Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből (szerk.: Varga Cs.) Osiris, Budapest, 1998. és *Jog és filozófia* Antológia a XX. század jogi gondolkodása köréből (szerk.: Varga Cs.) 3. bőv. kiad. Szent István Társulat, Budapest, 2001. [újrány. 2003; 2008]).

smind olyan sokirányú monografizálás, amely már teljes vértetben nemzetközileg versenyképesnek bizonyult, hiszen *marxista* fogalmisággal ugyan, de elvi nyitottsággal és teljes igényű irodalmi kritikai áttekintéstől megalapozottan vizsgálta tárgyát. Csupán a könyvméretű feldolgozásokkal vetve számot itt, az egyik vállalkozás funkcionális megközelítéssel egyetemes összehasonlító-történeti intézményi elemzésre építette fel a kodifikációs eszményű jogobjektiválásnak a jogi racionalizáció eszményére alapozó elméletét;²⁷ a másik nekirugaszkodás a *lukácsi társadalomontológia* nyomán olyan jogontológiai alapvetéshez érkezett el,²⁸ amelyben a nálunk meghonosodottan csaknem kizárólagossá tett ismeretelméleti megközelítés most már a lételméleti alá rendeltetett – lehetővé téve ezzel, hogy a mindeddig hamis ideológiaként bírált *jogászai világkép* mint professzionális deontológia maga a *jog egyik létszerű* (s önmagában is dinamikus, mert más lehetőségekkel folyvást versengő) *összetevőjeként* nyerjen elismerést –; egy harmadik s régen várt feldolgozás tudatosíthatta a *jogtudomány* merőben leíró, úgymond valóság-összefüggéseket feltáró funkciója mellett (vagy éppen vele szemben) a belőle a jogművelésre kisugárzó *normatív* erejű formáló közreműködést (ami a később szakmai közhellyé váló teoretikus rekonstrukció mint tényleges valóság-konstrukció felismerését vetítette előre);²⁹ a jogmegvalósulás s a jogváltozás kutatásában pedig – makro- és mikro-helyzetekben egyaránt, szociológiai adatfelvételekkel roppant körültekintően s a tárgy mélységében alátámasztottan³⁰ – rádöbbenhetett a *társadalmi interakció elsőségére*, amelyben a jogi oldal mindig (még ha látszólag

²⁷ VARGA Cs.: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. (2. bőv. és átdolg. kiad. 2003., *Codification as a Socio-historical Phenomenon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.).

²⁸ VARGA Cs.: *A jog helye Lukács György világképében*. Magvető, Budapest, 1981. (*The Place of Law in Lukács' World Concept*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. [2. kiadás 1998]; *s Politikum és logikum a jogban* A jog társadalomelmélete felé. Magvető, Budapest, 1987.

²⁹ SAJÓ A.: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

³⁰ SAJÓ A.–SZÉKELYI M.–MAJOR P.: *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1977.; SAJÓ A.: *A jogtudat mikro környezeti meghatározói*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1981.; SAJÓ A.: *Jogtudat, jogismeret*. In: BOROS L.: *A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok tudatában*. MTA Sokszorosító, Budapest, 1983., 127–330.; valamint SAJÓ A.: *A jogosultság-tudat vizsgálata* (Kutatási összefoglaló). MTA Állam- és Jogtudományi Intézete–ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1988.

kiváltó okként láthatóvá tetten is) végső soron csak alárendelten játszhat szerepet.³¹

Ez a közép-európai – és a honi tudományosság számára egyre európaibb – szintéren megnövekedett teljesítmény immár lehetővé tette a szocializmus idején másutt példátlan két- és többoldalú, a még létező vasfüggönyön túlnyúlóan valóban nemzetközi közös konferenciaszervezést is.³²

Az oktrojált politikai rezsim erodálódása, majd összeomlása nyilvánvalóan már önmagában új helyzetet teremtett – még akkor is, ha ez leginkább csak korábról érlelődő koncepciók kidolgozásának az új kiadási feltételek közötti közreadásában (s ennek részeként az intézeti közlemények eddigi előkelő különállásának az egyre teljesebb feloldódásában) jelentkezett.³³

Ezekben a jog már átalakultan, merthogy az eddig megtapasztaltakhoz képest még az analitikus elemzések körében is³⁴ úgyszólván hallatlanul sokirányú összetettségében jelent meg.³⁵ Azaz kortárs tudománymód-

³¹ SAJÓ A.: *Társadalmi szabályozottság és jogi szabályozás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.; *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.; *Látszat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.; *Társadalmi-jogi változás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

³² A Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság keretében *Rechtsgeltung Ergebnisse des Ungarisch-österreichischen Symposiums der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1985* (szerk.: Varga Cs.–Weinberger, O.). Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1986.; *Rechtskultur – Denkkultur Ergebnisse des Ungarisch-österreichischen Symposiums der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1987* (szerk.: Mock, E.–Varga Cs.). Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1989.; *Theoretische Grundlagen der Rechtspolitik Ungarisch-österreichisches Symposium der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1990* (szerk.: Koller, P.–Varga Cs.–Weinberger, O.). Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992.; a *Phare/Tempus* program keretében pedig *On Different Legal Cultures, Pre-Modern and Modern States, and the Transition to the Rule of Law in Western and Eastern Europe* (szerk.: Krawietz, W.–Varga Cs.). Duncker–Humblot, Berlin 2003.

³³ Korábbi monografikus feldolgozásához vö. VARGA Cs.: A jogbölcsekedés állapota Magyarországon. In: *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005* Jog, rendszerváltás, EU-csatlakozás II. (szerk.: Jakab A.–Takács P.). Gondolat–ELTE ÁJK, Budapest, 2007., 1132–1154.

³⁴ SAJÓ A.: *Jogosultságok*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete–Seneca Kiadó, Budapest, 1996.

³⁵ Gyűjteményes publikációként VARGA Cs.: *A jog társadalomelmélete felé*. Osiris, Budapest, 1999 (újry. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 2002; 2003 és 2004); *A jog mint folyamat*. Osiris, Budapest, 1999. (újry. Szent István Társulat, Budapest, 2002. és 2004); *A jog mint logika, rendszer és technika*. Osiris, Budapest, 2000.

szertani és nyelvfilozófiai kutatásokból táplálkozóan – s így a nemzetközi irodalomban is csaknem előzmény nélkülően újító módon – a jog itt egyértelműen egy *nyelvi játék*, a társadalmi szintéren folytatott diskurzus konvencióiban folyvást érlelődő új és új konvencionalizációk színeiben jelentkezett, aminek a nézőpontjából már kevésbé az immár referenciaként kezelt forrás, mint inkább az éppen adott *eredményhez vezető teljes folyamat* azonosított azzal, amit egyáltalán jognak nevezhetünk.³⁶ A jogfejlődés által bejárt útban – objektíválás / eldologiasodás / elidegenedés – az eldologiasodott struktúráként kezelt, s ezért eszményében a személyességből kiüresített jog ezzel ismét felmutathatta közvetlenül *emberi gyökereit*, következképpen ezzel mind közvetlen alakítójának, mind pedig a társadalmi közegében részes minden egyes egyednek az elháríthatatlan, mert magának a nyelvi játéknak és hermeneutikájának a formálásában óhatatlanul közreműködő személyes felelősségét.³⁷ Ez az emberi létezés (tehát összes emberi képességünk egyidejű jelenléte és gyakorlása) teljességében történő gondolkodás egyúttal megjelent a rendszerváltoztatásnak nevezett folyamat jogfilozófiai értékelésében is, mely a posztmodernitására hivatkozó mai, az emberi jogi megközelítésben gyökerező s ezért elvont egyetemességű, tehát egyfajta doktriner mechanicitással érvényesített amerikai joguralom-felfogás (és ehhez hasonló a magyar alkotmánybíráskodási gyakorlatban intézményesedő szelektív szövegformalizmus) bírálatával egyszersmind lehetővé tette egy a tértől és időtől mentesített elvi alapállástól a *hic et nunc történelmi partikularitásának* a felismeréséhez vezető visszatérést, és ezzel jogi gondolkodásunkba az emberi töprengésnek a konkrét kihívásokra adandó konkrét, mert társadalmilag úgyszintén felelős

Hasonlóképpen VARGA Cs.: *Law and Philosophy Selected Papers in Legal Theory*. ELTE, Budapest, 1994. (*Études en philosophie du droit / Estudios en filosofía del derecho*. ELTE, Budapest, 1994., *Rechtsphilosophische Aufsätze*. ELTE, Budapest, 1994. és *Право Теория и философия*. ELTE, Budapest, 1994.).

³⁶ VARGA Cs.: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. (2., jav. és utószóval bőv. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. 3. kiadás 2003., *Theory of the Judicial Process The Establishment of Facts*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.).

³⁷ VARGA Cs.: *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 1998 (újranv. Osiris, Budapest, 1999 és 2000, Szent István Társulat, Budapest, 2002 és 2003, *Lectures on the Paradigms of Legal Thinking* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.); majd *A jogi gondolkodás paradigmái* jelentősen átdolg. és bőv. 2. kiad. Szent István Társulat, Budapest, 2004. Vö. még ehhez *A jogi gondolkodás paradigmái Szövegek* (szerk.: Varga Cs.). ETO Print, Budapest, 1998 (újranv. 1999, Osiris, Budapest, 2000; Szent István Társulat, Budapest, 2004.).

válasz terminusaiban történő gyakorlati formálódása visszaépülését is.³⁸ A világban globálisan végbemenő folyamatok természetszerűleg újlag felvetik a jogi eszmények és minták univerzalizálhatóságának kérdését, s ebben annak dilemmáját, vajon nem rejtenek-e magukban valamelyes ket-tősséget s ezzel nem hordozzák-e magukban önnön reprodukcióik csíráit az egy irányba tartónak láttatott folyamatok is.³⁹

Végezetül a napjainkra évszázados távlatban már visszatérően meg-rengetett, ámde jogászai világgépünkben változatlanul önmeghatározásunk fundamentumát képező jogpozitivizmus újragondolásra kerülhetett az európai jog felépülésének és működésmódjának átfogó jogfilozófiai kite-kintésű vizsgálatok szemünk elé bukkanó éles kontrasztban, tudatosítva nemcsak annak már korábban megfogalmazott felismerését, hogy a rend nem magából a szabály tételezettségéből, hanem az általa is *hermeneuti-kájában mozgatott társadalmi interakció* során áll elő, de egyszersmind az ar-ra történő rádöbbenést is, hogy e valóban posztmodern jegyeket viselő és egészében hatékony új nemzet-közi konstruktumban a rend egy erő-teljesen irányított, de tudatosan *sokpólusúvá tett dinamizmus* mindunta-lanul kölcsönösen visszacsatolt terméke lehet, mintegy az összműködés káoszának mindenkori eredőjeként.⁴⁰

A magyarországi szocializmus lezárásának igénye természetszerűleg hozta magával az elméleti előzmények, tehát a kommunista hatalomátvé-tel előtti magyar örökség feltárásának szükségletét. Korábbi kutatásokra visszanyúlóan számos kézirat is előkerült, amelyeknek szerzőiktől publi-kálását éppen az akkori politikai váltás tette lehetetlenné, s így posztu-

³⁸ VARGA Cs.: *Jogállami átmenetünk Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések.* AKAPrint, Budapest, 1998. (*Transition to Rule of Law On the Democratic Transformation in Hungary.* ELTE, Budapest, 1995.); *Jogállami? átmenetünk?* Kráter, Pomáz, 2007. (*Transition? To Rule of Law? Constitutionalism and Transitional Justice Challenged in Central & Eastern Europe.* Kráter, Pomáz, 2008.); gyűjteményként pedig *Igazságtétel jogállamban* Német és cseh dokumentumok (szerk.: Varga Cs.) Osiris, Budapest, 1995. [*Coming to Terms with the Past under the Rule of Law. The German and the Czech Models* (szerk.: Varga Cs.) Windsor Klub, Budapest, 1994.; *Kiáltás gyakorlatiasságért a jogállami átmenetben* (szerk.: Varga Cs.) AkaPrint, Budapest, 1998.

³⁹ Nemzetközi tanulmánykötetek Sajó András általi szerkesztésében vö. mindenek-előtt *Western Rights? Post-communist Application.* Kluwer Law International, The Hague, 1996.; *Out and into Authoritarian Law* Kluwer Law International, The Hague, 2002.; *Human Rights with Modesty The Problem of Universalism.* Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2004.

⁴⁰ VARGA Cs.: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájá-ban* (Magyar körkép – európai unió összefüggésben). Szent István Társulat, Budapest, 2009.

musz szövegkiadásokkal⁴¹ kezdődhetett az a rehabilitáló munka, ami azután a túlnyomórészt háború előtti, immár klasszikussá lett magyar művek korabeli idegen nyelvű változatai gyűjteményeinek a közreadásával⁴² tovább gyarapodhatott.

Az ismét teljes értékűen, kitekintéssel és közreműködéssel a tudomány nemzetköziségébe történő kapcsolódás nemcsak tekintélyes, s világszerte a tanulmányi (kötelező vagy ajánlott egyetemi) olvasmányokba is bekerülő gyűjtemények intézeti színekben történő létrejövetelét tette lehetővé,⁴³ de egyszersmind az új kiadási feltételek s az újra meghonosodó szokás tudományos eredményekben bővelkedő, ugyanakkor a honi teljesítményt nemzetközileg is alkalmasan reprezentáló emlékkötetek⁴⁴ kiadásában szintén megnyilvánulhatott.

*

⁴¹ KELSEN, H.: *Tiszta jogtan* [Reine Rechtslehre, 1934] (ford.: Bibó István 1937, szerk.: Varga Cs.). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988. (jav. utánn. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.); *Aus dem Nachlaß von Julius Moór Gyula hagyatékából* (szerk.: Varga Cs.). ELTE, Budapest, 1995.; HORVÁTH, B.: *The Bases of Law / A jog alapjai* (szerk.: Varga Cs.). Szent István Társulat, Budapest, 2006.; Losonczy István-tól pedig *Jogfilozófiai előadások vázlata* [1948] (szerk.: Varga Cs.). Szent István Társulat, Budapest, 2002. és *Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen Systems* (szerk.: Varga Cs.). Szent István Társulat, Budapest, 2002.

⁴² SOMLÓ, F.: *Schriften zur Rechtsphilosophie* (szerk.: Varga Cs.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.; Moór, J.: *Schriften zur Rechtsphilosophie* (szerk.: Varga Cs.). Szent István Társulat, Budapest, 2006.; *Die Schule von Szeged Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas* (szerk.: Varga Cs.). Szent István Társulat, Budapest, 2006.

⁴³ *Comparative Legal Cultures* (szerk.: Varga Cs.). The New York University Press, Aldershot..., 1992.; *Marxian Legal Theory* (szerk.: Varga Cs.). The New York University Press, Aldershot..., 1993.; *European Legal Cultures* (szerk.: Volkmar Gessner, Armin Hoeland és Varga Csaba). Dartmouth, Aldershot..., 1996. Hazai vonatkozásban ilyen funkciót tölt be az *Összehasonlító jogi kultúrák* (szerk.: Varga Cs.). Osiris, Budapest, 2000. (újryan. 2006). valamint *Jog és nyelv* (szerk.: Szabó M.–Varga Cs.). Osiris, Budapest, 2000.

⁴⁴ *Van és legyen a jogban*. Tanulmányok Peschka Vilmos 70. születésnapjára. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–MTA Jogtudományi Intézete, Budapest, 1999.; [Péteri Zoltán köszöntése] in *Acta Juridica Hungarica*, 40 (1999) 3–4., 121–246.; *Ius unum, lex multiplex* Liber Amicorum: Studia Z. Péteri dedicata. Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből (szerk.: H. Szilágyi I.–Paksy M.). Szent István Társulat, Budapest, 2005. *Theatrum legale mundi* Symbola Cs. Varga oblata (ed. Péter Cserne et al.). Societas Sancta Stephani, Budapest, 2007.

Hatalmas ívet formázott mindezzel a Magyar Tudományos Akadémia immár Jogtudományi Intézetében zajló jogelméleti kutatómunka. Szerencsére nem kiindulópontjához érkezett vissza; az ív mára éppen azzal zárul időlegesen, hogy elszakított, egyetlen irányban politikailag kikényszerített monopolizáltságából természetes folyamába és kölcsönhatásközegébe, a tudomány egyetemességébe végre – ismételten – elérkezhetett.

Amiként a tudománynak sem szokása, hogy a *történelem végéhez* elérkezzék, e tekintélyes intellektuális erőfeszítés sem vezethet/vezethetett el a *jog talánya* felfejtéséhez, de most már valóban érzékelhető, hogy a jog minden ízében antropológiailag előfeltételezett, történelmileg formálódó kultúrantropológiai adottságokon nyugszik, amelynek életét átszövi a társadalomban zajló mozgás csakúgy, mint a társadalmi tudatosságot megalapozó és kifejező gondolkodási kultúra – mindmégannyi összetevő, amelyeknek egyes vonatkozásait az ökonómiától a szociológiáig számos társadalomtudomány kutatja. Tehát a mindenkor társadalmi összegaszzen belül olyan összefonódás érvényesül, amelynek legáltalánosabb meghatározó jegye éppen nem más, mint a *kölcsönhatás*, vagyis annak visszatérően kutató ténye, hogy a *befolyásoló maga is befolyásolt*, a meghatároz(ó)dás pedig kölcsönös és mindenkor csak viszonylagos; azaz immáron – s végső soron az emberi fejlődés csupán rekonstruálható kezdeteitől fogva – a társadalmiasodottság olyan korát éljük, amelyben nincsenek abszolút kiindulópontok vagy igazi eredendősegek, csupán az ember és fejlődése során alakuló interakciók; ráadásul a társadalomtudományilag értelmezhető transzcendencia-élmények és eszményi világképek is ebben a szakadatlan társadalmi mozgásfolyamatban alakulnak ki és válnak/válhatnak az emberi fejlődés hajtóerejévé.⁴⁵

Parabolikusan közelítünk hát ahhoz, hogy egyetemes jogtudományról valóban beszélhessünk, miközben ettől való eltávolodásaink is minduntalan – és a tudományos önfejlődés logikájától hajtva: óhatatlanul – újratermelődnék. Tapasztalataink azonban lerakódnak az emberi tudásban, és folyvást aktualizáltatnak, amint a szükség megkívánja s a kutatói élelmeség megleli.

⁴⁵ Paradoxikus a végeredmény. Hiszen kényszerű marxizmusunk pontosan azért volt egyebek közt meghaladandó, mert a jogot önállótlannak, valami meghatározóbb külső erő, nevezetesen a gazdasági alap (termelőerők és termelési viszonyok, stb.) reflexének, lenyomatának, egyszersmind szolgáló szerepű produktumának tekintette. Most a jogot teljes meggyőződéssel önállónak látjuk, ami azonban felismeréseink szerint hatásmechanizmusában mégsem kiváltságos tényező, mivel csakis azáltal képes társadalmi befolyás gyakorlására, hogy egész környezetének az egyébkénti hatásait erősíti vagy gyengíti.

Elméletművelésünkben a megújulási képesség és készség talán az értelmes fejlődés végső záloga, azzal az emberi belátással együtt, hogy mindennek kellő irányt is szabjon. A jelen áttekintésben értékelt hat hosszú évtizedről jó lenne remélnünk, hogy e tekintetben sem múlt el eredménytelenül.

Vörös Imre*

A NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI ÉS EURÓPAI JOGI KUTATÁSOK ELSŐ HAZAI MŰHELYE

I. A kezdetek – a nemzetközi magánjogi kutatások első szakasza és a Kódexhez vezető út

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében az 1960-as évek vége felé vetődött fel a hazai polgári jogi kutatások nemzetközi szintre való transzponálásának igénye. Ekkor már előre látható volt, hogy az összehasonlító jog az akkori kelet-nyugati politikai ellentét által determinált – amerikai, illetve szovjet vezetésű – bipoláris világ körülményei között is egyfajta „híd”-szerepet lesz képes betölteni a két világrendszer jogtudománya, jogtudósai között.¹

I. A kezdetek Mádl Ferenc nevéhez fűződnek, akinek a vezetésével 1969-ben megalakult a Polgári Jogi Főosztályon belül a nemzetközi magánjogi kutatásokkal foglalkozó csoport.

Mádl USA-beli tanulmányútjának mai napig idézett hozadéka volt az amerikai jogi oktatásról és a jogtudományról² szóló tanulmánya, amelyet több hasonló témájú követett. Ezek közül is kiemelkedő a nemzetközi magánjog – már a globalizáció körülményeit megelőlegező – válságának elemzése két tanulmányban, amelyek a mai napig a jogi oktatásban is szerepelnek.³ Ezek a munkák mintegy kijelölték az Intézet kutatási tevékenységének stratégiáját a nemzetközi magánjog területén. Ne felejtjük el, hogy

* Tudományos tanácsadó, MTA Jogtudományi Intézete, 1014 Budapest, Országház u. 30.

E-mail: voros@jog.mta.hu

¹ SZABÓ I.: La science comparative de droit. *Annales Univ. Budapestinensis, Sectio Jur.*, 1964. 91–124.

² MÁDL E.: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 11. (1968) 1. 100–135.

³ MÁDL E.: Új szakasz a nemzetközi magánjogban? *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 11. (1968) 2. 285–317.; Uő: Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 12. (1969) 1. 65–96.; ld. tankönyvben: BURIÁN L.–KECSKÉS L.–ZIGLER D. T.–VÖRÖS I.: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog* c. munka jelentős részben Mádl kutatásaira alapozó II. cím VI. fejezetét. KIM Bt., Budapest, 2010.

ekkor még nem volt kodifikált magyar nemzetközi magánjog, így a jogi oktatásban és a jogalkalmazási gyakorlatban is a bírósági gyakorlatra kellett hagyatkozni. A nemzetközi magánjogi csoport két munkatárral indult: kezdetben itt dolgozott Sólyom László is, aki hamarosan a deliktuális felelősség kérdéseivel foglalkozva a polgári jog, majd a környezetvédelmi jog területére került. A csoport másik munkatársa: e sorok írója viszont más területek mellett tovább művelte a nemzetközi magánjogot.⁴

2. Akkoriban kötötte meg Magyarország jogsegélyegyezményeit, különösen a környező államokkal: bizonyos olvadás jelei mutatkoztak a nemzetközi kapcsolatokban, és ez kihatott a nemzetközi személyi és vagyoni forgalomra is. Az utazási korlátozások enyhítése, az utazási lehetőségek bővülése a határokon átnyúló személyi és vagyoni kapcsolatok bővülésével járt, így az egységes kollíziós normákat megfogalmazó ilyen egyezmények – igaz, kétoldalú jelleggel, de – egyrészt egyáltalán napirendre tűzték a nemzetközi magánjog, mint jogág kodifikálását, másrészt annak kétoldalú egységesítését is. A kelet- és közép-európai államokkal kötött jogsegélyegyezmények ily módon egyfajta „hálózatot” képeztek, amelynek létrejötte jó alkalmat szolgáltatott a nemzetközi magánjog regionális fejlődési tendenciáinak elemzésére.

3. A nemzetközi magánjogi kutatások jelentős mértékben előkészítették a nemzetközi magánjogi kódex – az 1979. évi 13. tvr. – Mádl Ferenc nevéhez köthető megalkotását is. A csoport tagjai közül Vörös Imre tett közzé a deliktuális felelősség kollíziós jogának fejlődési tendenciáival foglalkozó tanulmányt,⁵ melynek néhány megállapítása – pl. a károkozó és a károsult közös lakhelyének kapcsolóelve – nemcsak a kódexbe,⁶ hanem a 2007-ben megalkotott, a szerződésen kívüli jogviszonyok területén egységes európai kollíziós jogot teremtő Róma II. rendeletben is megjelent.⁷ A kódex tervezetének Mádl Ferenc általi elkészítése és annak az 1979. évi 13. tvr.-kénti elfogadása első ízben kodifikálta a magyar nemzetközi kollíziós magánjogot.

⁴ VÖRÖS I.: A kétoldalú jogegységesítés jelene és perspektívái – jogsegélyhálózatunk teljes kiépítése kapcsán. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 13. (1970) 3. 502–547.; Uő: Keletnyugati termelési kooperációs szerződések (Sólyom Lászlóval). *Jogtudományi Közlöny*, 1970/12. szám, 642–651.

⁵ VÖRÖS I.: Einige Bemerkungen über des IPR der Deliktsobligationen. *Acta Juridica*, 1975. 139–154.

⁶ Ld. a kódex 33. § (3) bek.

⁷ Ld. Az Európai parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról (Róma II.) 4. cikk (2) bek. *Hivatalos lap*. L 199, 31/017/2007. 40–49.

II. A második szakasz: a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga és az európai jog kutatásának megjelenése

1. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi magánjog művelés nem kerülheti meg a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozásához való viszony kérdését. Az 1960-as években Világhy Miklós tett kísérletet egy egyetemi jegyzetben⁸ arra, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joganyagát beépítse a nemzetközi magánjogba annak fogalmi keretei kitérítésével. A nemzetközi magánjog mellé lépő új jogterület egymás közötti viszonyának tisztázását végül is – az időközben az Eötvös Loránd Tudományegyetemre távozott – Mádl Ferenc végezte el „Összehasonlító nemzetközi magánjog – a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga” című monográfiájában.⁹ Meghatározása szerint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga nem építhető be minden további nélkül a kollíziós normákkal dolgozó nemzetközi magánjogba, hanem inkább egy viszonylag önálló, több jogágat átfogó, ezért komplex jogterületről kell beszélni. Konceptiója a mai napig meghatározója a két jogág-jogterület elkülönítésének.¹⁰

2. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának leválása a nemzetközi magánjogról tehát megindult. A kutatásnak három iránya alakult ki a dogmatikai kihívások mellett a gyakorlat igényeit is figyelembe véve.

a) Az 1970-es években létrejött – többek között az Állam- és Jogtudományi Intézet részvételével és koordinálásával – a Népgazdasági Jogi Kutatóhálózat, amelynek keretében hamarosan vizsgálatok indultak az 1967-es gazdaságirányítási reform jogszabályainak működőképességével, alkalmazási tapasztalataival kapcsolatban. A Náray Péterné, Sándor Tamás és Vörös Imre részvételével létrejött ad hoc kutatócsoport Harmathy Attila vezetésével vizsgálat alá vette a reform külkereskedelmi jogi vonatkozásainak egy igen jelentős szeletét: a külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződéseit.

A sok száz szerződés átvizsgálásán, elemzésén alapuló vizsgálat kiterjedt a szállítási, a bizományi és a társasági szerződésekre egyaránt, és figyelemre méltó eredményekhez vezetett. A kutatás eredményei számos javaslatot tartalmaztak a jogalkotó számára, ugyanakkor dogmatikai síkon is felvetették a bizományi vagy a társasági szerződések mibenlétét, jogi

⁸ VILÁGHY M.: *Bevezetés a nemzetközi magánjogba*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

⁹ MÁDL F.: *Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

¹⁰ Ld. VÖRÖS I.: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* I. kötet. KRIM Bt. Budapest, 2004. 30–32.

sajátosságait az akkori tervgazdálkodás keretei között. Az elméleti megalapozással kibővített kutatás megállapításai 1978-ban monográfia formájában jelentek meg.¹¹

b) A nyugat-európai gazdasági integrációra – az Európai Gazdasági Közösségre – adott egyfajta „válasz”-ként szovjet vezetés alatt létrejött Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) hamarosan ugyancsak az Állam- és Jogtudományi intézet kutatásaiban jelentős szerepet játszó jogi problémákat vetett fel.

A KGST-ben megalkották az egységes anyagi nemzetközi adásvételi jogot: az Általános Szállítási feltételeket, melyeknek mind gyakorlati, mind elméleti jelentősége igen nagy volt. A jogalkalmazási gyakorlat által felvetett számos probléma azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a jogalkotás és a gyakorlati jogalkalmazás viszonyát vizsgálni kell, hiszen a sok tagország választottbíróságai által alkalmazott egységes adásvételi joganyag bírósági gyakorlata számos hiányosságra is felhívta a figyelmet. E munkát Vörös Imre végezte el részben elemezve a bírósági gyakorlat alakulását, részben ezeket dogmatikai kontextusba állítva felhívta a figyelmet az Általános Szállítási feltételek homályos, nem konzisztens megoldásaira és jogalkotási javaslatokat tett.¹²

A KGST-ben folyó jogalkotás koordinálására, magasabb szintre emelésére létrejött a KGST Jogi Értekezlete, melynek munkájában az egyes tagországok delegációiban általában részt vettek a jogtudomány képviselői is. A munkában tevékeny részt vállalt az Állam- és Jogtudományi Intézet is mindenekelőtt Eörsi Gyula, és Mádl Ferenc, valamint Harmathy Attila, Sárközy Tamás, Lontai Endre, Sándor Tamás és Vörös Imre részvételével. Az induláskor még nyitott volt, hogy a KGST a tagországokban akkor létező tervgazdaság elvi alapján álló tervintegrációból fejlődjen, vagy pedig piaci elemekkel bővülő valódi gazdasági integrációvá. Az Intézetben folyó kutatómunka számos kérdésre kínált választ, így mindenekelőtt általában a gazdasági integráció jogi mechanizmusára tett javaslatok formá-

¹¹ HARMATHY A.–NÁRAY Péterné–SÁNDOR T.–VÖRÖS I.: *A külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződésai* (szerk.: Eörsi Gy.–Harmathy A.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

¹² VÖRÖS I.: A késedelem szabályozása a KGST Általános Szállítási Feltételeiben és a választottbírósági gyakorlat. *Jogtudományi Közöny*, 1969/1. 42–48.; Uő.: A hibás teljesítés szabályozása a KGST Általános Szállítási Feltételeiben és a választottbírósági gyakorlat. *Jogtudományi Közöny*, 1969/6. 221–229.

jában,¹³ részben pedig a tervkoordináció, az integrációs társasági jog, a szellemi alkotások jogának, valamint a termelési szakosítási és kooperációs szerződések jogi problémáinak a fent említett kutatók általi kidolgozásával. A nézeteltérésektől természetesen nem mentes vita¹⁴ végül is a tervintegráció melletti politikai döntéshez vezetett, amely a tervkoordináció jogintézményét preferáló irányvonalban öltött testet.

c) A nyugat-európai integráció előrehaladása kiváltotta magyar jogtudomány figyelmét is: ugyancsak Mádl Ferenc kezdte meg a kibontakozó európai jog igen gyorsan előre haladó fejlődésmenetének elemzését. Nagyhatalús monográfiájában¹⁵ első ízben tekintette át e jogterület egészét. Az intézeti kutatások figyelme ettől fogva már nem önmagában a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogára, hanem emellett az európai jogra, különösen annak gazdasági jogi vonatkozásaira irányult. Ennek volt jele az európai versenyjog vizsgálatának megkezdése¹⁶ más versenyjogok összehasonlító vizsgálatával együtt. Az Intézet által indított vizsgálatok először az 1984. évi IV. törvényhez: a második magyar versenytörvényhez, majd 1990-ben az immár teljesen európai jog-konform harmadik versenytörvényhez vezettek, melyek kidolgozásában az Intézet jelentős részt vállalt.

Ugyancsak lendületet vett a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának vizsgálata is, mindenekelőtt egy új jogintézmény: a nemzetközi kooperációs szerződés intézményének az európai jogi kontextusokba ágyazott vizsgálatán keresztül.¹⁷

III. Az Intézet a rendszerváltás küszöbén

Ezek a kutatások előre vetítették annak szükségességét, hogy az Intézet a nemzetközi magánjogi kutatásokat a fentiekben vázolt három irányban folytassa: a rendszerváltással komoly „vérveszteséget” szenvedett intézeti kutatói gárda újbóli feltöltésével újrainduló kutatásoknak azonban volt

¹³ MÁDL F.: A gazdasági integráció jogi struktúrája felé. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 12. (1969) 2. 264–304.; Uő: A gazdasági integráció egyik fő kérdése: milyen jogi mechanizmust? *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 14. (1971) 3. szám. 492–523.

¹⁴ MÁDL F.–SÓLYOM L.: Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről. *Gazdaság és Jogtudomány*, 1970/4. 191–265.

¹⁵ MÁDL F.: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

¹⁶ VÖRÖS I.: *A szocialista piaci magatartás joga*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. V. fejezet.

¹⁷ A kutatás eredményeinek monografikus publikálására az 1990-es évek közepén került sor. VÖRÖS I.: *A nemzetközi kooperációs szerződések*. Logod Bt, Budapest, 1995.

hová visszanyúlniuk, volt mire alapozniuk. A mai Jogtudományi Intézetben működő Nemzetközi Magánjogi és Európai Jogi Osztály a nemzetközi magánjogi és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával foglalkozó kutatásokat egyaránt folytatja, azonban most már – és ez az előzmények, valamint a magyar és az európai jogfejlődés követelményei fényében nem is lehet másként – az európai joggal együtt művelve azokat.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi alap kutatások eredményeit tartalmazó tanulmányoknak, tájékoztat a hazai és külföldi tudományos rendezvényeken zajló vitákról, ismertetőket tartalmaz a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az Állam- és Jogtudománynak évente négy száma jelenik meg.

A folyóirat kiemelkedő szakmai rangját – az anonim lektorálás rendszere mellett – az is biztosítja, hogy Szerkesztőbizottságában nemcsak az Intézet vezető kutatói, hanem az Intézettől független (hazánkban és nemzetközileg elismert) jogtudósok is képviseltetik magukat.

A kéziratokat három példányban, valamint 3.5" méretű számítógépes lemezen a Microsoft Word szövegszerkesztő program által olvasható szövegfájl formátumban kell eljuttatni a szerkesztőség címére (1250 Budapest, Pf. 25., vagy pardi@jog.mta.hu). A kézirathoz mellékelni kell egy olyan nyilatkozatot, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is kerül(t) benyújtásra. A megjelentetni kívánt munka maximális terjedelme a tanulmány rovatban két szerzői ív [80 000 n (karakter)], szemle esetén egy szerzői ív (40 000 n), könyvismertetés tekintetében egy negyed ív (10 000 n).

A tanulmány és a szemle rovatban megjelentetni kívánt cikk szerzőjének meg kell adnia az általa feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást és e-mail címet. A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez maximum 2500 n terjedelmű magyar vagy angol nyelvű rezümét kell mellékelni. A magyar nyelvű rezümében – a fordítás megkönnyítése érdekében – kérjük, jelöljék meg a szakkifejezések bevett angol nyelvű megfelelőjét.

A tanulmány és szemle rovatban megjelentetni kívánt cikkben a hivatkozásokat a következő minta alapján kell kialakítani:

¹ BUZA L.: *A nemzetközi jog tankönyve*. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1935. 12–13.; DWORKIN, R.: *Law's Empire*. Fontana. London, 1986. 21–31.

² *A magyar büntetőjog általános része* (szerk.: Nagy F.). Korona kiadó, Budapest, 1998. 56.

³ SÁTOR Gy.: Állampolgársági jog reformja. *Jogtudományi Közöny*, 1948/1.; GRUNSKY, W.: Das Kind als Schaden. *Jura*, 1987. 82–86.; DWORKIN, R.: Liberal Community. *California Law Review*, Vol. 77 (1989) 479–504.; RIBA I.: Most jó lenni kisebbségnek. *HVG*, 1998/10/23. 10–12.

⁴ WIENER A. I.: Büntetendőség – büntethetőség (felelősségtan). In: *Büntetendőség, büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok* (szerk.: Wiener A. I.). Átdolgozott kiadás. KJK–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1999. 205.; RAZ, J.: Authority and Justification. [1985] In: *Authority* (ed.: J. Raz). Basil Blackwell, Oxford, 1990.

⁵ BUZA: *i. m.* 93–101.

⁶ DWORKIN: *Law's Empire. i. m.* 196.; DWORKIN: *Liberal Community. i. m.* 478.; WIENER A. I.: Büntetőpolitika, büntetőjog (jogszabálytan). In: *Büntetendőség, büntethetőség. i. m.* 15.; FINNIS, J. M.: Authority [1980] In: *Authority. i. m.* 174.

⁷ WIENER: *Büntetőpolitika... i. m.* 18.; NAGY F.: Jogszabálytan. In: *A magyar büntetőjog... i. m.* 94.

⁸ *Uo.* 93.

⁹ WIENER: *Büntetőpolitika... i. m.* 18.

Jogirodalom és a külföldi jogirodalom rovatban megjelentetni kívánt könyvismertetés címét az ismertetett munka – a tanulmány és szemle rovatra vonatkozó hivatkozási szabályok szerint megadott – bibliográfiai adatai képezik, azzal az eltéréssel, hogy ilyen esetben az ismertetésre kerülő munka terjedelmét is fel kell tüntetni a „p.” rövidítés kíséretében (pl. „154 p.”).

STUDIES IN LAW AND POLICY

JOURNAL OF THE INSTITUTE FOR LEGAL STUDIES
OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Vol. LI.

2010

N° 1.

CONTENTS

Preface from the Editor	3
Inaugural Statement by the President of the Hungarian Academy of Sciences	5
Sixtieth Anniversary of the Institute for Legal Studies (Introductory Remarks)	7

STUDIES

<i>ANDRÁS BRAGYOVA – VANDA LAMM</i> : Research Works on International Law in the Institute for Legal Studies	15
<i>LENKE FEHÉR</i> : Outstanding Characters and Imperishable Values in the Fields of Criminal Law and Criminology	25
<i>BALÁZS FEKETE</i> : Moral, Morality and Law in the Works of Vilmos Peschka	41
<i>MIKLÓS HOLLÁN</i> : Protected Interests of Corruption Offences According to the Works of Imre A. Wiener	51
<i>LAJOS LÓRINCZ</i> : Short History of the Department of Constitutional and Administrative Law	63
<i>ZOLTÁN PÉTERI</i> : Central-European Centre of Comparative Law	71
<i>ZOLTÁN RÁCZ</i> : Research Centre of Labour Law	81
<i>TAMÁS SÁRKÖZY</i> : History of Research on Economic Private Law	89
<i>GÁBOR SÜLYÖK</i> : General Principles of International Law Some Remarks to the History of Research on International Law in the Institute	97
<i>KATALIN SZAMEL</i> : Importance and Impact of a Collection of Essays Entitled 'Fundamental Rights and Duties of Citizens'	107
<i>KRISTÓF SZÉCSÉNYI-NAGY</i> : Comparative Private Law and Comparative Law in the Works of Gyula Eörsi	115
<i>CSABA VARGA</i> : The Enigma of Law: Debates of Six Decades	121
<i>IMRE VÖRÖS</i> : The First Research Centre of International Private Law and European Law	139

TARTALOM

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

AZ MTA ELNÖKÉNEK KÖSZÖNTŐJE

A JOGTUDOMÁNYI INTÉZET HATVAN ÉVE

(Bevezető előadás)

TANULMÁNYOK

BRAGYOVA ANDRÁS – LAMM VANDA: Nemzetközi jogi kutatások a Jogi Tudományi Intézetben

FEHÉR LENKE: Kiemelkedő személyiségek, maradandó értékek a büntetőjog és a kriminológia területén

FEKETE BALÁZS: Erkölcs, etikum és jog összefüggései
Peschka Vilmos munkásságában

HOLLÁN MIKLÓS: A korrupciós bűncselekmények jogi tárgya
Wiener A. Imre írásai nyomán

LÓRINCZ LAJOS: Az Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Osztály rövid története

PÉTERI ZOLTÁN: A jogösszehasonlítás kelet-közép-európai centruma

RÁCZ ZOLTÁN: A munkajogi kutatások tudományos műhelye

SÁRKÖZY TAMÁS: A gazdasági civiljogi kutatások története

SULYOK GÁBOR: Általános jogelvek a nemzetközi jogban:
adalékok az intézeti nemzetközi jogi kutatások történetéhez

SZAMEL KATALIN: Az „Állampolgárok alapjogai és kötelességei” c. kötet jelentőségéről és továbbhatásáról

SZÉCSÉNYI-NAGY KRISTÓF: Az összehasonlító polgári jog és a jogösszehasonlítás Eörsi Gyula életművében

VARGA CSABA: A jog talánya: hat évtized vitái

VÖRÖS IMRE: A nemzetközi magánjogi és európai jogi kutatások első hazai műhelye

Ára: 950 Ft

Évi előfizetési díja: 3800 Ft